POPOL WUJ

Kaqchikel Cholchi'

K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL
Academia de Lenguas Mayas de Guatemala

POPOL WUJ

KAQCHIKEL CHOLCHI'

KULB'IL YOL TWITZ PAXIL
Academia de Lenguas Mayas de Guatemala -ALMG
Dirección Lingüística y Cultural -DILINC

K'AMÖL TAQ B'EY:

Trinidad Matías Rafael Jiménez Camposeco
Nab'ey k'amöl b'ey

José Miguel Medrano Rojas
K'amöl b'ey samaj

Cruz Velásquez Mendoza
K'amöl b'ey pwäq

Aurelio Domingo Hurtado Montejo
K'amöl b'ey solchi'

SAMAJELA':

K'AMÖL B'EY RICHIN RUQ'ASAXÏK WUJ PA MAYA' CH'AB'ÄL
Saqikan, Modesto Cresencio Baquiax Barreno
K'amöl b'ey richin ruq'asaxïk

Modesto Cresencio Baquiax Barreno
K'amol b'ey richin ri samaj

MARCOS ARMANDO CALI SEMEYA
Q'asanela' tzij

JUAN YOL GOMEZ
ORTENCIA SIMON
Nik'onela'

B'uk Keej
Nuk'unel wuj

K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL
ACADEMIA DE LENGUAS MAYAS DE GUATEMALA

MAYA POPB'AL TI'
DIRECCION LINGUISTICA Y CULTURAL

KAQCHIKEL CHOLCHI'
COMUNIDAD LINGUISTICA KAQCHIKEL

POPOL WUJ

POPOL WUJ
Academia de Lenguas Mayas de Guatemala.
ALMG, 13 Calle 11-52 Zona 1, Guatemala, Guatemala, 2001.
Telefax. 2323404, 2329342, 2500213, 205711, 2207841.
e-mail: almg@terra.com.gt / DILINC@amigo. net. gt

K'AMÖL TAQ B'EY RICHIN RI KAQCHIKEL CHOLCHI'

Nab'ey k'amöl b'ey: *Tz'unun Ya',* María del Carmen Tuy Tococh
Ruka'n k'amöl b'ey: María Esperanza Alicia Tuctuc Mux
Ajtz'ib': Valerio Toj Cotzajay
K'amöl b'ey pwäq: Arnulfo Axpuac Martínez
Nab'ey to'onel: Oswaldo Ajzalan Morales

Ruka'n to'onel: Santiesteban Chicol Gómez
Rox to'onel: María García López de Rodriguez

MATYOXINEM

Chi re ri loq'ölaj Ajaw ruma xuya' ri na'oj chi rub'anik re samaj re.
Chuqa' chi ke ri winaqi' ri xeto'on chi runik'oxïk re samaj re:
Kaqtijax, Anastasio Guarcax y Guarcax
Aq'ab'al, Audelino Sajbin Barreno
Ixchel, María Eugenia Esquit

Juan Demetrio Sicajol Pérez
Hugo Filadelfio Sotz Gómez

OKB'AL TZIJ

Ri K'ulb'il Yol Twitz Paxil ntajin nisamäj pa ruwi' rutemexik rukolik, chuqa' rutaluxik ri rokisaxik ri Maya' ch'ab'äl wawe' pa Iximulew.

Ronojel k'a re samaj re' *nib'an richin chi k'oj ta jun q'ij tz'aqät ta nqab'än chi re ruch'ab'exik chuqa' ri* rutz'ib'axik, richin k'a ke ri' nb'eqila' ta ri kinqinem ri Maya' ch'ab'äl. Ruma k'a ri' ruk'in ronojel qak'u'x nqaya' apo chi iwe wakami re jun utziläj qawuj re kitz'ib'an kan ri qati't qamama', re wuj re' tz'ib'atäl kan pa K'iche' ch'ab'äl.

Ri K'ulb'il Yol Twitz Paxil xumäy chi janila k'atzinel chi ri qach'alal kaqchikela' k'oj ta re wuj re' pa kich'ab'al, ruma k'a ri' xuq'axaj pa Kaqchikel ch'ab'äl.

Re utziläj qawuj re' rub'ini'an "Popol Wuj", wawe' k'a e yakäl kan e tz'ib'atäl kan ri Maya' na'oj kichajin ri qati't qamama' pa ruwi' ri k'aslem, pa ruwi' ri kamik, pa ruwi' ri utzil chuqa' pa ruwi' ri itzelal, k'oj ri na'oj pa ruwi' rutz'ukik rawexik ri kik'aslem ri nab'ey taq winaqi' ri e nab'ey qate'qatata' rixetz'aq kuma ri Ajawa', chuqa' nqil chupam re loq'oläj wuj re' achike rub'eyal xetz'ukutäj pe ri k'ichelaj, ri chikopi', ri ixkanul, ri palow, ri juyu', ri taq'aj.

Ri na'oj k'oj chi rupam ri Maya' b'anob'äl man junam ta ruk'in kina'oj ri ch'aqa' chik winaqi' chi ruwäch ruwach'ulew, pa kaxlan na'oj xb'an kib'anik ri nab'ey taq winaqi' xa ruk'in jun rutzij xub'ij ri Ajaw, pa Maya' na'oj man ke ta re'. Ri popol Wuj nutzijoj chi qe chi ri Ajawa' xetzijon, xkiya' chi kiwäch, xkitun ri kina'oj, kan ke wi ri', ri kisamaj k'arunaj ütz xel chi kiwäch k'a pa rukaj mul tz'aqät xel ri kisamaj.

Nutzijoj chuqa' chi rupam re qawuj re' chi pa rutikirib'al pe ri k'aslem k'oj ri itzelal chuqa' ri utzil, nutzijoj chi qe achike rub'anikil ri utzilal xch'akon pa ruwi' ri itzelal. Pa ruk'isib'äl nutzijoj jub'a' chi qe ri kik'aslem ri qach'alal K'iche'a' chi ruxe' kan kipetik ri kaxlani' wawe' pa Iximulew.

K'iy k'a ri na'oj, kiy k'a ri etemab'äl tikirel nqelesaj chi rupan re jun loq'oläj qawuj re', nqarayb'ej k'a chi töq ri kaqchikela' xtikisik'ij rupam, xtikisöl ta rij, xtikiqu' ta rij, xtikil ta ri etamab'äl ri yakon kan chi rupam ri kitzij ri qati't qamama'.

Nqak'awumaj chi ke konojel ri winaqi' xe'ok chi rupam ri samaj xrajowaj pe ri ruq'axaxik pa Kaqchikel ch'ab'äl chuqa' chi ke konojel ri winaqi' ri xenik'on rupam.

RUSOLIK SAMAJ

Nab'ey Tzij

Rutikirib'äl ruxe'el ri *Popol Wuj*

Ja re' ruxe' ri ojer taq tzij ri xek'ulwachitäj wawe' pa ruwach'ulew **K'iche'** rub'i'.

Chere' xtiqatz'ib'aj wi, xtiqatikib'a' wi ri ojer taq tzij, ri rutikirib'äl, ri ruxe' ronojel ri xb'an pa **K'iche'** tinamït, kamaq' ri k'iche' winäq.

Wawe' k'a xtiqak'äm pe ruk'utïk, ruq'alajirisaxik, rutzijoxik chuqa' ri awexab'äl, saqirib'äl ruma ri **Tz'aqol**[1], **B'itol**[2], ri **Alom**[3], **K'ajolom**[4] kib'i'. Ri **Jun Ajpub' Wuch'**, **Jun Ajpub' Utiw**, ri **Saqinïm Aq**[5], **Saqinïm Sis**, ri **Tepew**, **Q'uq' Kumätz**, ri **Ruk'u'x Choy**, **Ruk'u'x Palow**, ri **Ajraxaläq**, **Ajraxasel**[6].

Chi rucha'xik, rachib'ixik, rachtzijoxik kij ri **Iyom**[7], **Mamom**[8], ri **Xmukane**, **Ixpiyakok** kib'i'. Ri **Matzenel**, **Kuchunel**, ri **Kamul Iyom**, **Kamul Mamom** xe'ucha'ëx[9] pa k'iche' taq tzij. Ja ri töq xkitzijoj kan ronojel ri chi saqil k'ojlem, chi saqil tzij xkib'än.

Chere' xtiqatz'ib'aj chi rupam kaxlan tz'ib'anïk chïk, pa kristyan ruq'ijul chïk xtiqelesaj rutzijol ruma man k'oj ta chïk ri tz'etb'äl, ri **Popol Wuj**, ape' nilitäj wi rusaqil ri k'aslemal töq xpe juk'an ya', juk'an palow, rutzijoxik qamujal, rutz'etb'äl saqak'aslem. Keri' xe'ucha'ëx.

K'oj wi kan ri nab'ey ruwujil, ri ojer tz'ib'an ruwäch, xa ewatäl, yakäl k'a chi ruwäch ri ajch'ob'oj. Nïm rub'anïk, nïm rutzijoxik k'a töq xk'achöj, töq xnuk'utäj ronojel ri kaj, ulew, rukaj tz'ukuxik, rukaj xukutil, retaxik, rukaj che'exik[10]. Ri rumejk'amaxik[12], ruyuqk'amaxik[12] chi rupam kaj, chi rupam ulew. "Kajtz'uk, kajxuküt" xb'ïx kan chi re ruma ri **Tz'aqol**, **B'itol**, ri **Ruchuch**[13], **Ruqajaw**[14] ri k'aslem, winaqirem, ri uxlanel, k'u'xlanel, ri alal richin, k'u'xla'al richin ri saqil, amaq'il, ri saqilal, saqil k'ajol, ri ajch'ob'oj, ajna'oj chi re ronojel ri k'oj pa ruwi' ri kaj, ulew, ri choy, palow.

Ruka'n Tzij

Rutz'ukïk ri kaj, ulew

·| Ja' re' rutzijoxik wawe': k'a silan, k'a tz'iran, k'a si'il, k'a chamäl, k'a timalin, k'a tolan rupam ri kaj.

:| Ja k'a re' ri nab'ey taq tzij, nab'ey taq ch'ab'äl: man jani wi jun winäq, jun chiköp, tz'ikïn, kär, täp, che', ab'äj, jül, siwan, k'ïm, k'echelaj, xa xe wi kaj ri k'oj.

⁝| Man q'aläj ta ri ruwäch ulew, xa xe remël ri palow chi ruwäch chi rupam ri kaj.

|| Man jun nuk'un, niq'ajan, man jun nisilon, nisik'in pa rujamalil ri kaj.

·|| Man jun chuxtäq k'o, pa'äl ta. Choj remël ri ya', si'il ri palow, xa xe remël, man jun chuxtäq k'oj ta.

Ronojel tolan rub'anon, xa xe q'equ'm, aq'a' rub'anon.

:|| Xa xe ri **Tz'aqol**, **B'itol**, ri **Tepew**, **Q'uq' Kumätz**, e **Alom**, **K'ajolom** pa saqtetöj ya'

⁝|| e k'oj wi. E matzäl pa kisumal q'uq', pa niraxrojin kij. Ke re' rub'ini'an ri **Q'uq' Kumätz**. E nima'q taq etamanela', e nima'q taq ajna'oj pa kik'ojlemal. Kan qitzij na wi e achi'el ri e k'oj pa kaj, e k'oj pa **Ruk'u'x Kaj**, ja k'a re' ri **Kab'awil**[15] kib'i'. Xe'ucha'ëx.

⁝|| Ja ri' töq xpe k'a ri rutzij chere', xulqa k'a kuk'in ri **Tepew**, **Q'uq' Kumätz** wawe' pa q'equ'mal, pan aq'ab'äl. Xch'o'n, xtzijon kuk'in ri **Tepew**, **Q'uq' Kumätz**.

||| Xech'o'n k'a. Ja ri' töq xenojin k'a, ja ri' töq xech'ob'on, xketamaj k'a kiwäch, xkijunamaj kitzij, kina'oj. Ja k'a ri' töq xsaqirisan pe.

·||| Ja ri' töq xkik'u'xla'aj ki'. Xa xe k'a ri saqil k'oj töq xk'ulun pe ri winäq. Ja ri' töq xkina'ojij rutz'ukïk, ruwinaqirisaxik ri che', k'am, rutz'ukïk ri k'aslem, winaqiren pa q'equ'mal, pan aq'ab'äl ruma ri **Ruk'u'x Kaj**, **Jun Raqän** rub'i'.

Jun Raqän ri nab'ey. Ri ruka'n **Ch'i'p Kaqolajay**. Ri rox chïk, **Räx**[16] **Kaqolajay**. Chi e oxi' e **Ruk'u'x Kaj**.

Ja ri töq xetoqa kuk'in ri **Tepew**, **Q'uq' Kumätz**, ja ri' töq xena'ojin pa ruwi' jun ch'ajch'öj k'aslem: –¿achike ta k'a rawexaxik xtiqab'än richin xtoqa ri tzuqüy qichin, ri ilïy qichin?

Ke ri' töq xb'anatäj, ke ri' töq xna'ojitäj: –¡xa xtuch'är ta k'a ri' ri ya'! ¡Xa xtijamatäj ta k'a! ¡Tiwinaqïr k'a pe ruwäch ri ulew! ¡Xtunük' ta k'a ri'! ¡Ch'ajch'oj ta xtub'än! ¡Taläx k'a, tisaqirisan k'a ri kaj, ulew! ¿La manäq ta k'a ruq'ij rub'anikil rij ri qatz'aq, qab'it? Kewinaqïr k'a ri winäq tz'aq, winäq b'it–

ke k'a ri' xkib'ij. Jari' töq xwinaqïr ri ulew kuma rije'.

Xa ruk'in kitzij xk'oje' ri ruwinaqirïk. Xwinaqïr ri ulew. –¡Ulew!– xecha', pa jun anin merwäch xwinaqïr.

Ke k'a ri' xa sutz', xa moyew ri ruk'ojlem ruwinaqirem. Xoqa, xb'ek'ulun pe pa ya' ri juyu', pa juyik' xe'ok el nima'q taq juyu'.

Xa ruk'in kinawal, xa ruk'in kipusil xk'achöj, xb'anatäj wi runa'ojixik ri juyu', taq'aj, pa juyik' xb'anatäj kik'iyirik, kiwinaqirïk ri k'isis, ri chäj chi ruwäch ulew.

K'a ri' k'a xkikot ri **Tepew**, **Q'uq' Kumätz**: –¡utziläj ri apeteb'äl rat **Ruk'u'x Kaj**! ¡Rat **Jun Raqän**! ¡Rat loq'oläj **Ch'i'p Kaqolajay**! **¡Räx Kaqolajay!**

–Xutzïr k'a ri qatz'aq, qab'it– xecha' k'a.

Nab'ey k'a xwinaqïr ri ulew, ri juyu', taq'aj. Xejaqalöx k'a kib'ey ri ya', k'a ri' xeb'e xeb'iyin chi kikojöl taq juyu'. Choj ch'ob'ol xek'oje' wi ri ya', ja ri' töq xkik'ut ki' ri nima'q taq juyu'.

Ke k'a re' rutz'ukïk ri ruwäch ulew töq xwinaqirisäx kuma ri **Ruk'u'x Kaj**, **Ruk'u'x Ulew** xkitzijoj k'a rij. Ke k'a re' nab'ey xkina'ojij ruk'olïk ri kaj, ka ri' ri ruwäch ulew ri k'oj chi rupam ri ya'.

Ke k'a re' runojixik töq xkinük', töq xkich'öb' rutzil ri xb'anatäj kuma rije'.

Rox Tzij

Kitikïk, kitz'ukïk ri chikopi'

Ja re' töq xena'ojin chïk xkib'än, xkitïk ri ruchikopil juyu', ri e chajïy k'echelaj, ri jalajöj ruwinaqil juyu': ri Kej[17], tz'ikïn, köj, b'alam, kumätz, sochöj, k'anti', chajïy k'am.

Xkib'ij k'a ri **Alom**, **K'ajolom**: –¿xa tz'iran, timalin ruxe' taq che', taq k'am? Xa k'atzinel chi tik'oje' chajïy kichin–

Xecha' k'a. Ja ri' töq xkina'ojij, xkitzijoj. Pa juyik' k'a, pa merwäch xewinaqïr ri Kej, ri tz'ikïn. Ja k'a ri' töq xsipäx ri kachoch ri Kej, ri tz'ikïn:

–rat Kej: pa taq raqän ya', pa taq siwan xkawär wi, chere' xkak'oje wi, pa taq k'ïm, pa taq q'ayïs, pa k'echelaj xtiwalaj wi iwi'. Kajkäj k'a ib'inib'äl[18], ichakalib'äl xtik'oje'– xe'ucha'ëx.

K'a ri' xk'ut kachoch ri ch'uti'n taq tz'ikïn, nima'q taq tz'ikïn. –Rïx tz'ikïna' pa ruwi' taq che', pa ruwi' taq k'am, sibäq', chi ri' yixb'e'achochin wi, yixb'ejayin wi. Chi ri' xkixpuqan wi, xtikiraj iwi'[19] chi kiq'a' ri che', chi kiq'a' ri k'am–

Xe'ucha'ëx kan ri Kej, ri tz'ikïn. Jari' töq xkib'än kib'anoj, konojel xkik'ul kiwarab'äl, kiyakalib'äl. Choj xok kachoch chiköp ri ulew xuya' ri **Alom**, **K'ajolom**, ütz xikib'an konojel ri Kej, ri tz'ikïn.

Jari' töq xe'ucha'ëx chïk k'a ri Kej, ri tz'ikïn ruma **Tz'aqol**, **B'itol**, **Alom**, **K'ajolom**:

–¡kixch'o'n k'a, kixsik'in k'a! ¡Kixq'ajan k'a, tiraqa' ichi'! ¡Kixch'o'n k'a chi ijujunal, pa taq molaj, pa taq tzob'aj!– xe'ucha'ëx ri Kej, tz'ikïn, köj, b'alam, kumätz.

–¡Tib'ij k'a ri qab'i', kojikajarisaj[20] röj ite', röj itata'! ¡Ke re' k'a rub'ixik ri qab'i' xtib'ij: **Jun Raqän**, **Ch'i'p Kaqolajay**, **Räx Kaqolajay**, **Ruk'u'x Kaj**, **Ruk'u'x Ulew**, **Tz'aqol**, **B'itol**, **Alom**, **K'ajolom**! ¡Kixch'o'n, tiya' qaq'ij, kojiq'ijela'!– ke k'a re' xb'ïx chi ke.

Choj k'a xewitz'iwot, man k'a xutzïr ta xech'o'n achi'ël ri winäq, xa xe xewech'ëch', xa xeqerelöj, xa xejaq'on. Man xwachin ta ruwäch ri kich'ab'äl, xa jalajöj k'a kich'ab'äl xkokisab'ej chi kijujunal.

Ja ri' töq xkak'axaj ri **Tz'aqol**, **B'itol** chi choj xewitz'iwot, chi man xutzïr ta xech'o'n. Xkib'ij k'a chi kiwäch: –man xutzïr ta rub'ixik ri qab'i' ruma röj ri öj kajtz'aq, öj kajb'it, re' man e ütz ta– xecha' chi kiwäch ri **Alom**, **K'ajolom**.

Xa ke k'a re' xe'ucha'ëx chïk: –xa xkixjalatäj ruma man xixutzïr ta, man xixch'o'n ta, wakamin k'a xqajäl qatzij. Ri iway, iq'os, iwarab'äl[21], ik'ojlib'äl, xa chi ri' xkixwachin wi, pa taq siwan, k'echelaj ruma man xutzïr ta ri qaq'ijeloxik, man xojinataj ta.

–Xa k'a e k'oj k'a xkeya'on qaq'ij, xa xkeqab'än chïk ri e nimanel qichin. Rïx tik'ama' pe ri ipatan, ri iti'ojil. ¡Ke ri' tib'an!

Ja k'a re' tipatanij xe'ucha'ëx töq xepixab'äx ri ch'uti'n taq chiköp, nima'q taq chiköp ri e k'oj chi ruwäch re ruwachulew.

Ja ri' töq xkitïj chïk kiq'ij, töq xkitojtob'ej chïk k'a, xuraj k'a xkinük' chïk kiq'ijilab'äl.

Xa man xq'ax ta chi kiwäch ri kich'ab'äl. Xa man xewachin ta, xa man jun xb'anatäj.

Xa ruma k'a ri' xchaqatäj[23] wi ri kiti'ojil, richin yetij, yekamisäx ri chiköp ri e k'oj wawe' chi ruwäch re ruwachulew.

Ke k'a ri' rutojtob'exik chïk ri winäq tz'aq, winäq b'it, kuma ri **Tz'aqol, B'itol, Alom, K'ajolom.**

-Xa tiqatija' chïk qaq'ij jun mul, xa nisaqirisan yan pe. ¡Tiqab'ana' k'a ri tzuqüy qichin, ilïy qichin!

-¿Achike ta k'a xtiqab'än richin xkojsik'ïx, xkojnatäx chi ruwäch ri ruwachulew? Xqatij yan qaq'ij chi kij ri nab'ey qatz'aq, qab'it. Man xutzïr ta qaq'ijiloxik, qaq'alajirisaxik chi kiwäch rije'. Tiqatojtob'ej kib'anikil k'a ri winäq nimäy tzij, ya'öy qaq'ij, tuqüy qichin. ilïy qichin- xecha'.

Ja re' rutz'ukïk, rub'anïk k'a. Ruk'in ulew, ch'ab'äq ri ruti'ojil xkib'än.

Man ütz ta k'a xkitz'ët, xa niyojöj, xa lub'ulïk, xa tuk'utïk, xa tuqutïk, xa wuluwïk, xa niq'umär. Man nusiloj ta rujolom[24]. Xa tzalawäch, man nitzu'un ta chi rij. Pa rutikirib'äl xch'o'n, xa manäq runa'oj. Xa chi anin xtumär pa ya', xa man kow ta.

Xkib'ij k'a ri **Ajtz'aq, Ajb'it**: -kan q'aläj wi chi man yeb'iyin ta, man yepuqan, ye'alan ta. Wakamin xa xe k'a ri na'oj nirajo' pa ruwi'- xecha'.

Ja ri' töq xkiyöj chïk k'a, xkiyöj chïk ri kitz'aq, kib'it, k'a ri' xkib'ij chïk: -¿achike ta k'a xtiqab'än chi re richin ta xtutzïr, xtiwachin ri q'ijilol qichin, sik'il qichin?

Xecha' töq xkina'ojij chïk. -Tiqab'ij chi ke ri **Xpiyako'k, Xmukane, Jun Ajpub' Wuch', Jun Ajpub' Utiw**. ¡Tiqatija' chïk ruq'ijuxik, rub'itaxik!- xecha' chi kiwäch ri **Ajtz'aq, Ajb'it**. Ja ri' töq xkib'ij chi ke ri **Xpiyako'k, Xmukane**.

K'a ri' xkib'ij chi ke ri e **Nachanela', Rati't Q'ij, Rati't Säq**. Xb'ix chi ke kuma ri **Tz'aqol, B'itol**, ke re' kib'i' ri **Xpiyako'k, Xmukane.**

Xkib'ij k'a ri **Jun Raqän** ruk'in **Tepew**, **Q'uq' Kumätz**. Ja re' xkib'ij chi ke ri e **Ajq'ij**, **Ajb'it** ri e **Nachanel**: -tikik'ulu' xa chuqa' tikikanuj, xa achi'el ta chïk chi kib'anïk ri qawinaq b'itoj, qawinaq tz'aqoj xke'el ri e tzuqüy, ilïy qichin, xkojsik'ix ta, xkojnab'äx ta chuqa'.

-Kixok k'a pa tzijonen **Iyom**, **Mamom**, **Qati't**, **Qamama'**, **Xmukane**, **Xpiyako'k**. Nik'achöj ta chi iwäch töq xtiseqer pe, xkojsik'ïx ta k'a, xkojloq'öx ta k'a, xkojnatäx ta k'a kuma ri winäq tz'aq, winäq b'it, winäq poy, winäq b'anon. ¡Ke ta k'a re' xtib'an!

-Tik'utu' iwi' **Jun Ajpub' Wuch'**, **Jun Ajpub' Utiw**, **Kamul Alom**, **Kamul K'ajolom**, **Saqinïm Aq**, **Saqinïm Sis**, **Ajq'owal**[25], **Ajyamanïk**, **Ajch'ut**, **Ajtz'aläm**, **Ajraxaläq**, **Ajraxasel**, **Ajq'ol**, **Ajtoltekat**, **Rati't Q'ij**, **Rati't Säq**. Xkixch'ab'äx kuma ri qatz'aq, qab'it.

-Tiwob'aj ri ixim, ri tz'ite', xa xtib'anatäj, xa jeb'ël xtel ta rub'anikil ri qasamaj. Tiya' retz'ab'äl ruchi', ruwäch[26] - xe'ucha'ëx ri **Ajq'ija'**.

K'ate xkiya' ruq'ijiloxik, rawob'axik chi ixim, chi tz'ite'. -¡Q'ij! ¡b'it!- xecha' k'a ri **Jun Ati'taj**, **Jun Mama'aj** chi ke. Ja k'a re' ri **Mama'aj**, ja k'a re ri **Ajtz'ite'**, **Ixpiyakok** rub'i'. Ja k'a re ri **Ati'taj**, **Ajq'ij**, **Ajb'it**, chi raqän **Ixmukane** rub'i'.

Xecha' k'a töq xkitikib'a' ruwa q'ijunïk: -¡xa xtiril k'a rub'eyal, xa xtiril k'a rusaqil! ¡Tib'ij, tikak'axaj na ri qaxikin ri ich'ab'äl, ri itzijob'äl! Xa tuk'ulu' ri' ri che', tajäx, tijös kuma ri **Ajtz'aq**, **Ajb'it**. Ja', ja re' ri e tuqüy . ilïy qichin töq xtawexäx, ri töq xtisaqirisan pe.

-Rat ixim, rat tz'ite', rat q'ij, rat b'it ¡tatikirib'a' k'a ri apatan, asamaj!- xub'ij chïk chi re ri ixim, tz'ite'. -¡Q'ij! ¡b'it! ¡Tasik'ij, taq'ijila' **Ruk'u'x Kaj**, man takajij man tatz'ila' ruchi', ruwäch ri **Tepew**, **Q'uq' Kumätz**!

Xecha' töq xkina'ojij k'a rilixik, rutzuquxik: -ja re' ütz ta xtel rub'anïk ri poy, ajan che'[27]. Tich'o'n titzijon na k'a chi ruwäch ri ulew.

-¡Ke ri' tib'an!- xecha' k'a. Töq xkib'ij xa pa juyik'[28] xk'achöj ri poy, ajan che'. Achi'el winäq xwachin, achi'el winäq xtzijon. Ja k'a re' ruwinaqil ruwach ulew.

Xeb'an k'a, xewinaqïr k'a, xemi'alan, xek'ajolan ri poy, ajan che'. Xa manäq kik'u'x, manäq k'a kina'ojib'äl, chuqa' man xekinataj ta ri **Kajtz'aq, Kajb'it**. Xa loq' xeb'iyin, xa chöj xecha'kchotlan.

Man xkinataj ta chïk ri **Ruk'u'x Kaj**. Ke re' k'a töq xepaj ruma xemakun, xa jun rutojtob'exik, xa jun rutz'ukïk xb'an chïk. Kan pa rutikirib'äl man xech'o'n ta, xa chaqi'j kiwäch[29], xa b'ayab'äq kiq'a', kaqän, manäq kikik'el, kiti'ojil, manäq kitz'ojpil, kiq'anal, chaqi'j kiq'o'tz, ch'imo'y kiwäch, chuk'uchäq kiq'a', kaqän, tuk'utäq kiti'ojil, kib'aqil.

Ke k'a re' töq man xechojmitäj ta chïk chi ruwäch ri **Tz'aqol, B'itol**, ri alal kichin, uxla'el kichin. E nab'ey molaj winäq ri xek'oje' chere' chi ruwach ulew.

Rukaj Tzij

Ri nïm q'eqäl q'ol

K'a ri' k'a xpe kik'isïk, kichupïk, kiqupixik. Xekamisäx chïk k'a ri e poy, ajan che'.

Ja ri' töq xnojïx kiq'utïk[30] ruma **Ruk'u'x Kaj**, nïm q'utïk k'a ri xpe pa kiwi' ri e poy, ajan che'.

Tz'ite' xok ruti'ojil ri achin töq xajäx ruma ri **Tz'aqol, B'itol**. Ri ixöq sib'äq' k'a ruti'ojil xokisäx ruma ri **Tz'aqol, B'itol**.

Man xena'on ta, man xech'o'n ta chi ruwäch ri **Kajtz'aq, Kajb'it**, ri **B'anol Kichin, Winaqirisol Kichin**.

Xa ruma k'a ri' xekamisäx, xeq'ut. Xpe nïm q'ol chi la' chi kaj. **Kotk'owäch** rub'i' ri xk'oto'n el runaq' kiwäch. Xpe k'a ri **Kamalotz** xb'eruq'upila' pe kijolom. Xpe chïk k'a ri **Kotz B'alam** xutij[31] ri kiti'ojil. K'a ri' xpe chïk ri **Tukum B'alam** xutük, xukïch ri kib'aqil, kib'och'il. Xk'ajïx, xmuch'uch'ëx kib'aqil richin k'ajisab'äl kiwäch

Xa ruma k'a man xkib'än ta pa ruchojmilal chi kiwäch ri kite', kitata', ri **Ruk'u'x Kaj**, **Jun Raqän** rub'i'. Töq xq'equ'matäj ruwach ulew, k'a ri' xpe q'eqäl jäb', chi paq'ij jäb', chi chaq'a jäb' xqa pe.

K'a ri' xe'oqa ri ch'uti'n taq chiköp, nima'q taq chiköp. Xq'ut[32] kiwäch kuma ri che', ab'äj. Xech'o'n k'a ri kikuku'[33], kixot, kiläq, kib'ojo'y, kitz'o', kika'. Chi ronojel xq'ut kiwäch.

-K'ayew xib'än chi qe, xojik'üx[34]. Wakamin k'a rïx xkixqak'üx chïk- xcha' ri kitz'i', käk' chi ke.

Ja k'a ri ka': -xjok'o'n qichin iwuma rïx q'ij q'ij, chi xq'ëq[35], chi nimaq'a'. Jantape' "jol jol, jok' jok'" nub'än qawäch iwuma. Ja re' ri nab'ey taq qapatan xqab'än chi wäch, rïx k'a re' ix winäq, wakamin xtitij quchuq'a', xtiqake'ej, xtiqajök' k'a ri iti'ojil- xcha' ri kika' chi ke.

Ja k'a re chïk xub'ij ri kitz'i' töq xch'o'n chïk: -¿achike ruma man xojitzüq ta? Xa chöj xojitzu', xa xojich'äy pe, xa xojiwoqotaj pe, xa jantape' k'oj jun che' iwuk'in töq yixwa'.

-Ke re' xib'än chi qe, xa ruma man yojtikïr ta wi xojch'o'n, xa jub'a' man xojikamisaj. ¿Achike k'a ruma man xixna'on ta? Man xijoyowaj ta qawäch. Xa chi wij k'a xojsachatäj wi. Wakamin k'a xkixkuyun chi eyaj, xa xkixqak'üx- xecha' ri kitz'i' chi ke töq xq'ut[36] kiwäch.

Ke re' chuqa' xub'ij ri kixot, kib'ojo'y chi ke: -k'ayew xib'än chi qe, xaqïr ri qachi', xaqïr ri qawäch, jantape' öj tzakäl pa ruwi' q'aq', xojiporoj, xa xqaköch' ri rayil, poqonal ri xib'än chi qe.

-Wakamin k'a xtitïj rayïl poqonal, xkixqaporoj- xecha' ri kib'ojo'y chi ke konojel. Xporöx kiwäch. Töq k'a ri' nitel pe pa q'aq' ri kixuk'ub', chöj tijumüm xuk'äq pe ri pa kijolom. K'ayew ri xb'an chi ke.

Aninäq kemalmotlan, ye'animäj. Nikajo' yejote' pa ruwi' taq jay, xa nib'ewuluwu' pe chi kij, xa yetzaq pe ri jay. Nikajo' yejote' pa ruwi' taq che', xa yech'aqïx pe kuma ri che'. Nikajo ye'ok pa jül, xa nuyüch ri' ruchi' ri jül chi kiwäch.

Ke k'a re' töq xeyoj ri winäq tz'aq, winäq b'it. Ri xa e yojyäq, xa e tzalatzäq chi winäq. Xyoj k'a, xq'ut k'a kichi', kiwäch konojel.

Nicha' k'a. -Ja retal ri k'oy ri k'oj pa k'echelaj wakamin. Wawe' xkanäj wi kan ri retal, ruma xa che' xokisäx richin kiti'ojil kuma ri **Ajtz'aq, Ajb'it**.

Xa ruma k'a ri' ri k'oy xa achi'el winäq tiwachin. Retal richin juläy winäq tz'aq, winäq b'it, ri xa poy, xa choj ajan che'.

Ruwo' Tzij
Runimil, ruq'aq'al ri *Wuqu' Kaqix*

Ja k'a re' rub'anon wi ri ruwach ulew, man jani k'oj ri q'ij, ronojel saqmuqumüj rub'anon. K'oj jun k'a ri nunimirsaj ri', ja ri **Wuqu' Kaqix** rub'i'.

Nab'ey k'oj ri kaj, ulew, xa timoymot ruwäch ri q'ij, ik'.

Nicha' k'a ri' chi ja rija' rusaqil retal ri winäq ri xq'ut, xa achi'el ri nawal winäq ruk'oje'm.

–¡Rïn ri in nimaläj, ri in k'oj pa ruwi' winäq tz'aq, winäq b'it! ¡Rïn ri in ruq'ij! ¡Rïn in rusaqil! ¡Rïn chuqa' ri in rik'ilal! ¡Xa ke re' k'a töq xtinimär ri nusaqil!

–Rïn ri in b'inib'äl, rïn ri in chakanib'äl kichin ri winaqi'.

–Ruma pwäq ri runaq' nuwäch, xa niyik'ilun chi räx ab'äj, niraxrojin. Chuqa' ri wey niraxq'ulq'utin chi ab'äj achi'el ri ruwa kaj.

–Ri nutza'n, nitz'intz'öt chi näj achi'el ri ik'. Ri nuch'akatb'äl kan saqipwäq.Töq yiyakatäj el pa nutz'uyub'äl nisaqïr chi jun ri ruwach ulew.

–Ke ri' chuqa' rïn kan in q'ij wi, in ik' chuqa' kichin ri saqilal, saqil k'ajol, kan ke ri' wi ruma k'a näj napon wi nutzub'al–

ke k'a re' xub'ij ri **Wuqu' Kaqix.** Xa man qitzij ta k'a chi q'ij ri **Wuqu' Kaqix**, xa chöj nunimirisaj ri' ruma ri ruxit[37], rupwaq.

Xa man näj ta napon wi ri rutzub'äl, xa man ronojel ta ruxe' ri kaj napon wi rutzub'äl.

Xa k'a man jani tz'etel ruwäch ri q'ij, ik', ch'umil, xa k'a man jani wi kesaqirisan wi.

Ke k'a ri' **Wuqu' Kaqix** töq xurokisaj ri' q'ij, ik'. Töq xa k'a man jani wi tiq'alajin, tiwachin rusaqil ri q'ij, ik'. Xa xurayij k'a ri nimilen, ri q'aq'aren.

Ja k'a re' töq xb'an ri q'utïk kichin ri poy, ajan che'.

Wakamin k'a xtiqatzijoj chïk ruma töq xkäm ri **Wuqu' Kaqix**, ruma töq xch'akatäj. Chuqa' achike ruma xb'anatäj ri winäq kuma ri **Ajtz'aq, Ajb'it**.

Ruwaq Tzij

Ri *Sipaknay, Ka'i' Raqän,* ri kichaq' ki'

Chere' xtikïr ruxe' ruch'akatajïk, rutzaqïk ruq'ij ri **Wuqu' Kaqix** kuma ri e ka'i' k'ajola'[38]. **Jun Ajpub'** rub'i' ri jun, **Ixb'alamkej** rub'i' ri ruka'n.

Rije' e **Kab'awil**, ruma ri' itzel xkitz'ët ri runimirsab'äl ri'il ri xuraj xub'än chi ruwäch **Ruk'u'x Kaj**. Xecha' k'a ri k'ajola': -xa man wi ütz k'a tib'anatäj chïk ke re'. Man jun winäq tik'ase' chi ruwach ulew.

-Tiqatija' qaq'ij chi rupub'axik pa ruwi' ruwa'im, tiqapub'aj k'a chi ri', tiqokisaj ruyab'il richin tik'is rub'eyomal, ruxit, rupwaq, ruyamanïk ri yereplun. Richin man ta k'a ke re xtikib'än konojel ri winaqi'.

-Man ruk'in ta k'a ri pwäq xtiwinaqïr ri ruq'aq'al, xa xtiq'atatäj k'a- xecha' ri k'ajola', töq kitelen el kipub' chi kijujunal.

Ja k'a ri **Wuqu' Kaqix** e k'oj ka'i' ruk'ajol, ri nab'ey ruk'ajol **Sipaknay** rub'i', ri ruka'n ruk'ajol **Ka'i' Raqän** rub'i', **Chimalmat** k'a ri' rub'i' ri kite', ri rixjayil ri **Wuqu' Kaqix**.

Ja k'a ri **Sipaknay** ja re' nub'än, netz'an kuk'in ri nima'q taq juyu' ri **Chi Q'aq'**, **Jun Ajpub'**, **Pekul**[39], **Raxq'anul**, **Makamob'**, **Julisnab'**, ke ri' ye'ucha'ëx kib'i' ri juyu'. E k'oj chïk töq xsaqër pe, xa pa jun aq'a' xewinaqïr[40] el ri juyu' ruma ri **Sipaknay**.

Ja k'a re' xub'än ri **Ka'i' Raqän**, yesilon ri juyu' ruma, yeruyikikej chi ch'uti'n, chi nima'q taq juyu'.

Xa xe wi nimirsab'äl xkib'än ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix**. -¡Rïn k'a ri q'ij!- xcha' ri **Wuqu' Kaqix**. -¡Rïn in b'anöy ulew!- xcha' ri **Sipaknay**. -¡Rïn chïk k'a ri in silöy kaj chuqa' in wuläy ronojel ri ulew!- xcha' ri **Ka'i' Raqän**.

Ri ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix** xa chi rij k'a ri kitata' xkik'äm wi ri kinimiren. Ja re' ri itzel xkitz'ët ri k'ajola'.

Chi ri' k'a man jani keb'an ri nab'ey qate', nab'ey qatata'.

Xa ke ri' k'a töq xnojïx chïk kikamïk, kisachïk kuma ri k'ajola'.

Ruwuq Tzij

Kib'anob'äl ri *Jun Ajpub', Ixb'alamkej*

Wawe' k'a xb'an pub'axik richin **Wuqu' Kaqix** kuma ri e ka'i' k'ajola'. Xtiqatzijoj ri kich'akatajïk chi kijujunal ri kinimirsan ki'.

Ri **Wuqu' Kaqix** nutz'et ruwäch jun nïm che' tapa'l rub'i', ja ri' ruway **Wuqu' Kaqix**, nutz'et k'a ruwäch ri che', ronojel q'ij nijote' pa ruwi'. Xtz'et k'a ruwayib'äl kuma ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

Xkiq'ijuj k'a rij töq xtoqa ri **Wuqu' Kaqix** chi ruxe' che'. Yenachan pe pa ruxaq che' ri e ka'i' k'ajola'. Töq xapon k'a ri **Wuqu' Kaqix** chöj xjote' pa ruwi' ri ruwayib'äl, ri tapa'l.

K'a ri' töq xpub'äx k'a kuma ri **Jun Ajpub'**, chöj xb'e ruk'aqb'äl k'a pa rukaxkate', xa xuraqaqej ruchi' töq xb'etzaq pe pa ruwi' che' k'a pan ulew.

Chi anin, timalmöt xb'e apo ri **Jun Ajpub'**, nib'eruchapa' apo, xa chi ri' k'a töq xq'upïx el ruq'a' ri **Jun Ajpub'** ruma ri **Wuqu' Kaqix**, pa juyik' xtzaq qa, xtz'oqïx el chi rutza'n rutele'm.

K'a ri' xurisq'opij el ri **Jun Ajpub'** ri **Wuqu' Kaqix**, choj ütz xub'än re kere' xkib'an, xa man nab'ey ta xech'akatäj ta ruma ri **Wuqu' Kaqix**.

Uk'wa'n chïk el ruq'a' ri **Jun Ajpub'** ruma **Wuqu' Kaqix.** Ja ri' töq xb'e chi rachoch, rutemen rukaxtate' xapon.

| ||| –¿Achike k'a ri ak'amon pe chi la'?– xcha' ri **Chimalmat**, r»ixjayil ri **Wuqu' Kaqix**. –¿Achike xinb'än? Xa e ka'i' k'axtok' xinikipub'aj, xkikorob'a' ri nukaxtate'

| ·||| Ruma k'a ri' nikorokot chïk ri wey, janina chïk niq'axom. Wakamin titzeqe' k'a pa ruwi' q'aq' ri q'ab'aj, chi ri' tijeke', *qitzij kan e k'axtok' wi– xcha' ri* ***Wuqu' Kaqix****, loman* nutzeqeb'a' ruq'a' ri **Jun Ajpub'** pa ruwi' q'aq'.

| :||| Kina'ojin chïk ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej** töq xkib'ij k'a chi re ri jun mama'aj, qitzij chi säq chïk ruwi' rujolom ri mama'aj ri', chi re chuqa' jun ati'taj, qitzij chi kamul ati'taj chïk, xa yelukukin chïk ruma rijixik.

| ⁝||| **Saqinïm Aq** rub'i' ri mama'aj, **Saqinïm Sis** k'a ri' rub'i' ri ati'taj.

| ⁞||| Xkib'ij k'a ri k'ajola' chi ke ri ati'taj, mama'aj: –xa xkixqachib'ilaj ta töq xtib'ek'ama' ri qaq'a' ruk'in ri **Wuqu' Kaqix**, xa xkojb'e chi wij. Xa ke re' k'a xtib'ij: "rije' xa e qamam e qachib'ilan, xa kamināq ri kite', kitata'. Xa ruma k'a ri' yetzeqeyaj chi qij, xa b'a akuchi nisipäx wi kijasta'q, rije' xa xe elesan ruchikopil eyaj nkib'än" kixcha'.

·| –Xa achi'el k'a öj ak'wala' xkojrutz'ët ri **Wuqu' Kaqix**, röj ri' xa niqaya' ina'oj– xecha' ri e ka'i' k'ajola'.
– Ütz k'a ri'– xecha' ri ati'taj, mama'aj.

·| · K'a ri' töq xeq'ax ri ati'taj, mama'aj. Jaq'äl k'a ri **Wuqu' Kaqix** pa ruq'alib'äl[41] ri **Ajaw**. Ja ri' töq xe'ik'o ri ati'taj, mama'aj, kachib'ilan ri e ka'i' k'ajola' yetze'en. Ja ri töq xe'ik'o chi ruxe' rochoch ri **Ajaw**, najin nuräq ruchi' ri **Wuqu' Kaqix** ruma ruq'axomal rey.

·| : K'a ri' töq xutz'ët k'a ri **Wuqu' Kaqix** ri ati'taj, mama'aj ri kachib'ilan ki'. –¿Ape' kixpe wi rïx qamama'?– xcha' k'a

re **Ajaw** re'. -Röj xa niqakanuj ri qaway, quk'iya' rat **Ajaw**-xecha' chi re.

-¿Rïx achike k'a nikanuj? ¿La man iwalk'wa'l ta la e' iwachib'ilan? -¡Man e qalk'wa'l ta rat **Ajaw**! Rije' xa e qïy, qamam, xa niqajoyowaj kiwäch, xa k'a ya'ël, sipäl jupir, juwech' kiway ri niqaya' chi ke rat **Ajaw**- xecha' k'a ri ati'taj, mama'aj.

Xa nijilo'n k'a ri **Ajaw** ruma ruq'axomal rey, xa chöj nimaril chïk nich'o'n. -Ruk'in ta jub'a' nijoyowaj ta nuwäch. ¿Achike pe nib'an rïx? ¿Achike pe niwaq'omaj?- xcha' k'a ri **Ajaw**.

-Xa ruchikopil eyaj niqelesaj, xa runaq' wachaj niqaq'omaj, ri yuquj b'aq niqab'än, rat **Ajaw**- xecha' k'a chi re.

-Ütz ta k'a ri' we yiniwaq'omaj ta jub'a', qitzij ronojel q'ij niq'axom, xa xik'o yan nuk'u'x chuqa' man jun nuwaran ta ruma niq'axom runaq' nuwäch.

-Xa xinkipub'aj e ka'i' k'axtok', chi ri' töq xtikïr ri nuq'axomal, xa man ütz ta chïk yiwa' ruma. Xa xtijoyowaj ta jub'a' nuwäch, xa nikoroköt chïk ri wey.

-Ütz k'a ri' rat **Ajaw**, xa chiköp nik'uxun richin, xa ruk'exel nirajo'. -Xa man ütz ta nel ri wey ruma rïn in **Ajaw**, xa e nukowib'äl ri wey ruk'in ri runaq' nuwäch.

-Xa xtiqak'ojoj, xa xtiqab'än ruk'exel ruk'in ri jok'on b'aq-Ja k'a ri jok'on b'aq ri' xa choj saq ixim.

-Ütz k'a ri', tiwelesaj, kinito' pe- xcha' k'a. Ja ri' töq xe'el k'a ri rey ri **Wuqu' Kaqix**. Xa saq ixim ruk'exel ri rey xok, xa saqb'utub'üj nub'än pe ri ixim pa ruchi'.

·| ·|| Chi anin xpoyitäj ruwäch, man **Ajaw** ta chïk xwachin, xb'ek'is k'a ri ruq'owal taq rey, xkanäj ri raxkawaköj rub'anon pe pa ruchi'. Xaq'omäx chïk k'a ri runaq' ruwäch ri **Wuqu' Kaqix**, xpoch' k'a ri runaq' ruwäch, xk'is ri runimil ruk'ojlem.

·| :|| Xa man xq'axon ta xuna'. Xa ke k'a ri' töq xk'is runimirsab'äl. Ja re' xk'achoj xa ruma kina'oj ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

·| :|| Ja ri' töq xkäm k'a ri **Wuqu' Kaqix**, k'a ri' xköl kan ri ruq'a' ri **Jun Ajpub'**. Xkäm chuqa' ri **Chimalmat**, rixjayil ri **Wuqu' Kaqix**.

·| :|| Ke k'a ri' rusachïk rub'eyomal ri **Wuqu' Kaqix**. Xa aq'omanel ri xk'amon el ri ruq'uwal, ri ruyamanïk ri xuchapej ruk'in chere' chi ruwach ulew.

·| ||| Ja ri nawal ati'taj, nawal mama'aj xeb'anon ke re'. Ja ri' töq xkik'äm el ri q'ab'aj, xkiya', xkinak'ab'a' chïk el.

·| ·||| Xa richin k'a rukamïk ri **Wuqu' Kaqix** xkajo' ke re' xkib'än, itzel xkitz'ët ri runimirisab'äl. Xa ruma k'a ri' xeb'e chïk ri e ka'i' k'ajola', ruma xkinimaj rutzij ri **Ruk'u'x Kaj** töq ke re' xkib'än.

Ruwaqxaq Tzij
Rub'anob'äl ri *Sipaknay*

·| :||| Wawe' k'a xtiqatzijoj chïk rub'anob'äl ri **Sipaknay**, ri nab'ey ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix**. -Rïn in b'anöy juyu'- ncha' k'a ri **Sipaknay**.

·| :||| Natin k'a ri **Sipaknay** chi ruchi' ya' töq xe'ik'o ri omuch' k'ajola', kiqiriren jun che' richin ruk'u'x ruxatatil kachoch, e omuch' richin rub'inisaxik ri che'. Xkiqasaj k'a jun chi nimaläj che' richin ruk'u'x rutemal kachoch.

K'a ri' k'a xb'e ri **Sipaknay**, xapon k'a kuk'in ri omuch' k'ajola': –¿achike nib'an rïx k'ajola'? –Xa man yojtikir ta niqayäk el re che' chi ruwi' qatele'm. –Tintelej k'a el chi iwäch. ¿Akuchi nik'wa'j wi? ¿Achike k'a rusamaj xtiya'?

–Xa rutemal qachoch nik'atzin wi chi qe. –Ütz k'a ri'– xcha' k'a. Xutzeqej k'a el ri che', xutelej el, kan k'a chi ruchi' kachoch ri omuch' k'ajola' xb'eruya' wi kan.

–Xa ta yak'oje' quk'in rat k'ajol? ¿La e k'oj ri ate', atata'? – E manäq chïk– xcha' k'a. –Xa xkatiqapeyoj jub'a' chwa'q richin rupab'axik jun qache', raqän qaka'aj. –Ütz k'a– xcha'.

K'a ri' k'a xkijunamaj kina'oj ri omuch' k'ajola': –¿achike ta jun xtiqab'än chi re? tiqakamisaj, ruma man ütz ta la nub'än, xa pa ruyonil xutzeqej la che'.
–Tiqak'oto' k'a jun nimaläj jül, xa chi ri' k'a xtiqatäq wi qa'. "Kaqa' qa pa jül, tab'ewelesaj pe ri ulew" xkojcha' chi re. Ke ri' töq xtichake qa chi ruk'otïk ri ulew pa jül, ja k'a ri' töq xtiqatorij qa ri nimaläj che' chi rij, chi ri' k'a xtikäm wi pa jül–

Ke re' xkib'ij ri omuch' k'ajola'. Ja ri' töq xkik'öt ri jun nimaläj jül. Näj chïk k'a qajnäq qa ri jül töq xkitäq qa ri **Sipaknay** chi rupam. –Röj yojkanäj kan chere' tab'ek'oto' qa ri ulew, ruma röj man yojtikïr ta chïk niqil– xkib'ij chi re.

–Ütz k'a– xcha'. Xa ke k'a ri' töq xqa qa pa jül. –Kasik'in pe töq xtik'ototäj ri ulew... ¿La näj yan xqa qa awuma?– xucha'ëx qa. –¡Ja'!– xcha' pe, töq xutikirib'a' qa ruk'otïk ri jül, xa pa ruxikin ri rujül xuk'öt wi ok, richin nuköl ri'.

Rija' xuna' ri rukamïk, ruma k'a ri' xuk'öt chïk jun jül chi ruxikin ri nab'ey jül richin nukolib'ej ri'.

–¿Janipe xak'öt yan qa?– xucha'ëx qa kuma ri omuch' k'ajola'. –K'a nuchapon nutz'amon ruk'otïk, xa xkixinwoyoj el töq xtik'ototäj– xcha' pe ri **Sipaknay** pa jül.

Xa man nuk'öt ta ri jül, rumuqubäl, xa nuk'öt jun chïk richin rukolib'äl. Ke k'a ri' töq xsik'in pe ri **Sipaknay**, xa rukolon chïk ri' pa rujül töq k'a ri' xsik'in pe.

–¡Kixqa pe! to'ijoko' qa ri ulew pa rachäq ri jül xa xk'ototäj yan. Qitzij näj yan xqa qa wuma. ¿La man niwak'axaj ta k'a ri nusik'ib'äl? Isik'ib'äl rïx nik'oxoman el, xa achi'el jun releb'äl, ka'i' releb'äl ruchuq'a' ruk'oxomal nub'än el, xa ix k'oj k'a chi ri' ninwak'axaj–

Xcha' k'a pe ri **Sipaknay** pa rujül. Chi ri' k'a wuq'ül wi. Nisik'iyaj pe pa jül.

K'a ri' xtzeqëx el ri nimache' kuma ri k'ajola', k'a ri' xkitorij qa ri che' pa jül.

–Man kow kojch'o'n richin xtiqak'axaj töq xturäq ruchi' töq xtikäm– xecha' chi kiwäch. Xa yejaslöj, xa choj yematzalöj chi kiwäch chi kijujunal ja ri töq xkitorij qa ri che'.

–¡Ay!– xcha' k'a. Ke re' k'a töq xuraqaqej ruchi', xa jun mul ok xsik'in töq xqa ri che'.

–¡Aaa...! ¡Ütz xub'än! ¡Kan jeb'ël xqab'än chi re! ¡Xkäm k'a! Ja b'ey re' ruk'amon pe ri nub'än. Xuk'is ta rub'anïk ri rutikirib'an pe', k'oj ta jun nimaläj qak'ayewal wakamin. Ruma okinäq chïk chi qakojol röj omuch' k'ajola'–

xecha' k'a, yekikot chïk. –Xa ruma k'a ri' xkojqumun oxij, xtiqachajij, xtiqanimaq'ijuj chi qachoch ri röj omuch' k'ajola'–

xecha'. –Chwa'q xtiqatz'ët na k'a, kab'ij xtiqatz'et we man yepe ta k'a ri sanïk pan ulew töq xtichuwïr, töq xtiq'äy pe', k'a ja ri' xtikuqïr qak'u'x, k'a ja ri' xtiqaqüm ri qaki'[42] – xecha' k'a.

Xa nirak'axaj k'a pe ri **Sipaknay** chi ri' pa jül ri xkib'ij ri k'ajola'. Pa ruka'n q'ij xetob'uq'ij ri sanïk, xetoqa, xetub'uchub'u' el. Ja ri' töq xek'ulun chi ruxe' ri che'.

Jub'utzaj rismal wi'aj kikayelo'n, kikayelo'n chuqa' rixk'äq ri **Sipaknay**. Töq xkitz'ët k'a ri k'ajola': –¡man xkowin ta ri k'axtok'! ¡Titz'eta' ri sanïk xetok'ulun, xetob'os el! rismal wi'aj kikayelo'n, juläy chïk ixk'äq. ¡Titz'eta k'a ri xqab'än!– xecha' chi kiwäch.

Ja' k'a ri **Sipaknay** xa k'äs, xa xuk'üq el rismal ruwi'[43], xa choj nuk'üx el rixk'äq richin nuya' el chi ke ri sanïk.

Xa ke k'a ri' töq xkäm pa kik'u'x ri omuch' k'ajola', pa rox q'ij xkitikirib'a' ri kiqumuj. Kan xeq'ab'är konojel ri k'ajola'.

Töq e q'ab'arela' chïk konojel ri omuch' k'ajola', töq man nkina' ta chïk, k'ate xwuläx ri kika'aj pa kiwi', ruma ri **Sipaknay**, xa ke k'a ri' töq xk'is kich'ayïk konojel.

Man jun jun, man jun ka'i' xkolotäj ta kan chi ke ri omuch' chi k'ajola', xa xekamisäx ruma ri **Sipaknay**, ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix**.

Ke k'a re' kikamïk ri omuch' k'ajola' ri xtzijöx kan. Ja k'a re' ri xe'ok ch'umil, xa "**Säq Mo'tz**" xub'ini'aj kuma. Ruk'in b'a saqil tzij re'.

Rub'elej Tzij

Ruch'akatajïk ri *Sipaknay*

Wawe' k'a xtiqab'ij wi ri ruch'akatajïk ri **Sipaknay** kuma ri ka'i' k'ajola' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

:| | Ja k'a re' ruch'akatajïk, rukamïk ri **Sipaknay** töq xch'ak kuma ri e ka'i' k'ajola' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

:| ·| Niq'aq'an kik'u'x[44] ri e ka'i' k'ajola' ri omuch' chi k'ajola' xekam ruma ri **Sipaknay**.

:| :| Xa kär, xa täp nukanuj chi taq ya', richin nirilib'ej ri' q'ij q'ij. Ri paq'ij nik'astan nukanuj ruway. Ri chaq'a nurejqaj ri juyu'.

:| ⁝| Xb'än k'a ruwachib'äl jun nïm täp kuma ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Xkokisaj ri ruwäch jech'ëch'[45], ri nima'q taq jech'ëch' ri e k'oj pa taq k'echelaj.

:| ⁞| Chi re ri ruxul, ri ruq'a', raqän xkokisaj ri pajak rub'i'[46]. Richin ri kowokïk rij, ruwarachaq täp xkokisaj ri selab'äj rub'i'[47].

:| || K'a ri' k'a xkokisaj ok ri täp chi ruxe' ri pëk[48] ri k'oj chi ruxe' nïma'q taq juyu'. **Me'owan** rub'i' ri juyu' ape' xch'akatäj wi.

:| ·|| K'ate k'a xepe ri k'ajola' xkik'ül k'a ri **Sipaknay** pa ya'. –¿Akuchi yab'e wi rat k'ajol?– xucha'ëx k'a ri **Sipaknay**. –Xa man jun ape' ta yib'e wi, xa nuway ninkanuj rïx k'ajola'– xcha' ri **Sipaknay**.

:| :|| –¿Achike k'a ri away? –Xa kär, xa täp. Manäq chïk yenwil ta. Xb'e oxi' q'ij ri man in wa'inäq ta, xa man ninkoch' ta chïk ri numïk[49]– xcha' ri **Sipaknay** chi ke ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

:| ⁝|| –Jun täp k'oj pe chi ruxe siwan. ¡La' qitzij chi jun nïm täp! ¡Xa man xtak'ïs ta rutijïk! Xa yojruk'apij roma ri' man niqachäp ta. Niqaxib'ij qi' ruma, ruma ri' man niqachäp ta– xecha' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

-¡Tijoyowaj k'a nuwäch! Yixb'e ta b'a wuk'in rïx k'ajola'-xcha' ri **Sipaknay**. -Röj man yojtikir ta yojb'e, k'ab'iyin ayon, xa man sachib'äl ta, xa xe ri raqän ya' tawojqaj el. Xa xtab'ewila' apo chi ruxe' nïm juyu', wak'äl wi chi ruxe' ri siwan. ¡Jät k'a!- xecha' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej** chi re.

-¿La nijoyowaj nuwäch? Xa man xtinwil ta. Rïx k'ajola' tib'ek'utu' b'a chi nuwäch. Rïn ninb'ek'utu' chi iwäch ri tz'ikina', richin ye'ipub'aj ta, xa weta'am akuchi e k'oj wi- xcha' chïk k'a ri **Sipaknay**.

Xch'ob'on na richin xunimaj kitzij ri k'ajola'. -We man xkatikïr ta xtachäp xtatz'äm, yojtzolin chïk pe awuma rat. Röj *man xqatij ta, xa nik'apin pe töq jupül xojök ok*, xa nuxib'ij ri' chi qawäch töq pa k'awalïk yojok ok. Xa jub'a' man xqachäp xqatz'äm, xa ütz k'awäl yatok ök- xucha'ëx.

-Ütz k'a- xcha' ri **Sipaknay**. Ja re' töq xerachib'ilaj k'a el **Sipaknay**. Xeb'e'apon chi ruxe' ri siwan, tzalan k'a ri täp, kaqwak'awöj rub'anon rij chi ruxe' ri siwan ri ape' xkiq'olib'ej wi.

-¡Ütz k'a!- xkikot ri **Sipaknay**. K'oj ta nirajo' nuya' chi anin ri q'utu'n pa ruchi' ruma ri qitzij niwa'ijan. Xutojtob'ej k'a, tijupujüt xok ok, xa ja k'a ri täp tiwak'awot xb'e pa jotöl.

K'a ri' k'a xel chïk el. -¿Man xachäp ta?- xucha'ëx k'a. -Manäq ruma xa xb'e pa jotöl, xa jub'a' man xb'enq'i'. Ütz ta we yinok pa k'awalem- xcha' chïk k'a.

Chi anin xok chïk el pa k'awalem, töq jub'a' man nuk'is ok ri ruch'akul chi rupam ri jül töq xb'ejilijo' pe ri nïm juyu' chi ruwa ruk'u'x.
Chi ri' k'a xmuqutäj wi kan, chi ri' ab'äj k'a xupo' wi ri' ri **Sipaknay**.

Ke ri' k'a ruch'akatajïk ri **Sipaknay** kuma ri k'ajola' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej.** "Ri b'anöy juyu'[50]" xb'ix chi re ojer kan ri nab'ey ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix.**

Chi ruxe' ri juyu' **Me'owan** rub'i' xch'akatäj wi. Xa ruk'in nawal xch'akataj ri ruka'n runimirisan ri'.
Wakamin k'a jun chïk k'a xtiqab'ij rub'ixik.

Rulaj Tzij

Ri rub'anob'äl, ruch'akatajïk ri *Ka'i' Raqän*

Ri rox runimirisan ri' ja ri ruka'n ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix**, **Ka'i' Raqän** rub'i': -¡rïn in wuläy juyu'!- xcha'.

Ke k'a re' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej** xech'akon ri **Ka'i' Raqän**. Xcha' ri **Jun Raqän, Ch'i'p Kaqolajay, Räx Kaqolajay** töq xch'o'n kuk'in ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**:

Ri ruka'n ruk'ajol ri **Wuqu' Kaqix**, jun chïk chi ke ri xch'akatäj ruma qatzij, ruma man ütz ta xkib'än chi ruwach'ulew, xa nkik'owisaj kiq'ij, chi nimalem, chi alalem, man ke ta k'a ri' tib'an.

-Kixk'awoman k'a chi la' pa releb'äl q'ij- xcha' k'a ri **Jun Raqän** chi ke ri e ka'i' k'ajola'.

-Ütz k'a **Ajaw.** Man ütz ta niqatz'ët. Xa xe rat ri at k'oj, xa xe rat ri at yakël, rat at **Ruk'u'x Kaj**- xecha' k'a ri k'ajola' töq xkik'ül ri rutzij ri **Jun Raqän.**

Ja k'a re' najin ri **Ka'i' Raqän**, yojöy juyu'[51], xa jub'a' ok nutinij raqän chi ruwach'ulew, chi anin niwule' ri nima'q taq juyu', ch'uti'n taq juyu' ruma.

Ja ri' töq xk'ulutäj kuma ri e ka'i' k'ajola': -¿akuchi k'a yab'e wi rat k'ajol?- xecha' chi re ri **Ka'i' Raqän.** -Man

jun ape' yib'e wi, xa in wuläy juyu', xa in yojol richin tib'e q'ij, tib'e säq- xcha' k'a ja ri töq xch'o'n.

Xub'ij k'a ri **Ka'i' Raqän** chi ke ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**: -¿achike no'ib'ana'? Xa man wetaman ta iwäch. ¿Achike k'a ib'i'?- xcha' ri **Ka'i' Raqän**.

-Manäq k'a qab'i', xa öj pub'anela', xa öj tzaranela' pa taq juyu', xa öj meb'a'i', man jun k'oj ta qilon qichin rat k'ajol.

-Xa pa ch'uti'n taq juyu', xa pa nima'q taq juyu' yojb'e wi rat k'ajol. K'oj k'a jun nïm juyu' qatz'eton, jun juyu' ri janipe na näj b'enäq wi chi kaj, ri ik'owinaq chi kiwäch ri ch'aqa chïk juyu'.

-K'a manaq jun, ka'i' tz'ikïn qachapon ta chi ruwäch rat k'ajol. -¿La kan qitzij yatikïr nawulaj ronojel taq juyu' rat k'ajol?- xecha' ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej** chi re ri **Ka'i' Raqän**.

-Man qitzij ta xitz'et ri juyu' nib'ij. ¿Akuchi k'oj wi k'a? Xa xtitz'ët na k'a töq xtinwulaj qa. ¿Ape' xitz'ët wi? -Ke la' b'a k'oj wi pa releb'äl q'ij - xecha' k'a ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**.

-Ütz, tik'wa'j ri qab'ey- xe'ucha'ëx ri e ka'i' chi k'ajola'. -¡Ja ri' manäq! xa yatiqaya' el pa nik'aj, chi qakojol yatk'oje wi, jun pan axokön, ri jun chïk pan awikiq'a' chi qe ruma k'oj qapub'. We e k'oj tz'ikïn yeqapub'aj- xecha' k'a.

Yekikot chïk, yekitojtob'ela' ri kipub'anïk, xa manäq rupam ri kipub'. Xa yekuxlab'ej ri tz'ikïna' töq yekipub'aj. Ja k'a re' yerumäy ri **Ka'i' Raqän**.

Ja ri' töq xkitzij[52] k'a ri kiq'aq' ri k'ajola'. Xekisa'[53] k'a ri tz'ikïna' chi ruwäch ri q'aq'. Jun k'a tz'ikïn xkikïl ri sajkab' chi rij, säq ulew xkokisaj:

-ja k'a re' ri xtiqaya' chi re, richin xtusëq ruxla', rujub'ulïk ri tz'ikïn töq xtisatäj. Ja k'a ri ulew xok chi rij ri tz'ikïn quma. Pan ulew xtiqatzäq wi, ke k'a chuqa' ri', xa pan ulew k'a xtiqamüq wi.

-¡Nima'q k'a retamab'äl jun tz'aq, jun b'it[54]! ¡töq xtiq'alajin pe, töq xtisaqirisan pe!- xecha' ri k'ajola'.

-Ruma ri rurayib'äl ri ruk'uxlal richin rutijïk, ruk'uxik. Ke re k'a ri rurayib'äl ri **Ka'i' Raqän**- xecha' chi kiwäch ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

Töq xkisa' ri tz'ikïn chuqa' xchaq'aj k'a, q'än q'än rusa'ïk, niyipo rij, nik'imo rij ri tz'ikïn, jub'ül jub'ül ri ruxla'.

Ja k'a ri **Ka'i' Raqän** nurayij chïk nutij, xa nlejo' chïk ruchub' chi rij, xa nib'iq'b'o'x chi rutijïk, ruma ri rusimilïk ri tz'ikïn.

Ja ri' töq xuk'utuj k'a: -¿achike k'a ri irikil? Kan qitzij chi jeb'ël ri ruxla' ninsëq. Niya' ta k'a jub'a' chi nuwe rïn- xcha' k'a.

Ja ri' töq xya' k'a jun tz'ikïn chi re ri **Ka'i' Raqän**, xa richin ruch'akatajïk. K'a ri' rija' k'a xuk'ïs rutijïk ri tz'ikïn. Töq xeb'e chïk k'a, xeb'e'apon k'a pa releb'äl q'ij ri akuchi k'oj wi ri nïm juyu'.

K'a ri' k'a ri **Ka'i' Raqän** xa xetuqutu' k'a ri ruq'a', raqän. Manäq nikowin ta chïk ruma ri ulew kilon pe chi rij ri tz'ikïn ri xutij. Xa ruma k'a ri', man jun chïk niril ta achike nub'än chi re ri juyu', xa man xtikïr xuwulaj ta.

Ja ri' töq xxim k'a kuma ri k'ajola', chi rij xxim wi ruq'a', xjitz' ruq'a' kuma ri k'ajola'. Xxim chïk ruqüy raqän, k'a ri' xkib'irij pan ulew, ja k'a ri' töq xetikïr xkimüq wi.

Ke re' k'a ruch'akatajïk ri **Ka'i' Raqän** ri'. Ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej** man wi ajilatäl ta ri kib'anoj chere' chi ruwäch ulew.

Wakamin k'a xtiqab'ij chïk kalaxik ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Pa nab'ey xqab'ij pa ruwi' kich'akatajïk ri **Wuqu' Kaqix** ruk'in **Sipaknay** ruk'in **Ka'i' Raqän** wawe' chi ruwäch ulew.

Rujulaj Tzij

Ri *Jun Jun Ajpub'*, *Wuqu' Jun Ajpub'* kichaq' ki'

Wakamin k'a xtiqab'ij chïk rub'i' ri kite', kitata' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Xtiqakamuluj chi ruwi' kaqän, chuqa' xtiqakamuluj chïk rub'ixik, rutzijoxik chuqa' ri kik'ajolaxik ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej.** Xa xe k'a nik'aj chïk ök xtiqab'ij ruma, xa q'equ'm rub'ixik[55] ri kite', kitata'.

Chere' k'a rutzijoxik, ja re' kib'i': ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** ye'ucha'ëx. Rije' k'a kite', kitata' ri **Xpiyako'k**, **Ixmukane** kib'i'. Chi q'equ'mal, chi aq'ab'äl kalaxik ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** kuma ri **Xpiyako'k**, **Xmukane.**

Ja k'a ri **Jun Jun Ajpub'** e ka'i' xeralk'walaj, e chuqa' ka'i' k'a ri ruk'ajol: **Jun B'atz'** rub'i' ri nab'ey alk'walaxel, **Jun Chowen** rub'i' ri ruka'n chïk alk'walaxel.

Ja k'a ri rub'i' ri kite' ja re': ***Xb'aqiyalo*** *nib'ïx chi re ri* rixjayil ri **Jun Jun Ajpub'.** Ja k'a ri **Wuqu' Jun Ajpub'** manäq rixjayil ta, xa ruyonil ök.

Xa chi e ka'i' k'ajol kiwäch, e nima'q taq ajna'oj, nïm chuqa' ri ketamab'äl, e q'än taq winäq wawe' chi ruwäch ulew. Xa utziläj ri kik'ojlem, kipeten k'a.

Xkik'üt k'a ri kina'oj, ketamab'äl chi kiwäch ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**, e ruk'ajol ri **Jun Jun Ajpub'**. E ajxul, e ajb'ix, e ajpub', chuqa' ajtz'ib', chuqa' ajk'ot, e ajxit, e ajpwäq. Xkib'an ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**.

Ja k'a ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'** xa sakinïk, xa chajik[56] ri nkib'än ronojel q'ij. Xa pa kaka' nkik'ulula'aj ki', e kaji' k'a chi konojel ri nkimolola' ki' töq ye'etz'an k'a pa jom[57].

Xoqa k'a ri **Wak'** chi kinachaxik, ri **Rusamajel**[58] ri **Jun Raqän, Ch'i'p Kaqolajay, Räx Kaqolajay.** Ja k'a re **Wak'** re' man näj ta nikanäj kan chi ruwach ulew, chuqa' man näj ta nikanäj kan chi ri' **Xib'alb'ay**, xa pa juyik' na'pon chïk chi kaj ruk'in ri **Jun Raqän**.

Xeyalöj k'a chere' chi ruwäch ulew, xkäm k'a ri kite' ri **Jun B'atz', Jun Chowen.**

Pa rub'ey k'a ri **Xib'alb'ay** yecha'aj wi töq xkak'axaj ri **Jun Kame, Wuqu' Kame** ri e rajawal ri **Xib'alb'ay**:

–¿achike k'a nib'an chi ruwäch ri ulew? Xa yetinitöt, xa chuqa' yejumüm. ¡Keb'ek'amär k'a, keb'e'oyöx k'a richin kepe wawe'! ¡Keto'etz'an, xa xkeqach'äk ta k'a! Xa man yojnimäx ta kuma, man b'a yeniman, xa yexule', yejote' pa qawi'– xecha' k'a konojel ri xib'alb'ay.

Ke ri' töq xkimöl ruchi' kina'oj konojel. Ri kib'i' **Jun Kame, Wuqu' Kame** e nima'q taq q'atöy tzij, ja k'a rije' ri e **Ajawa'**. Niya'öx rupatan, rusamaj chi kijujunal ri ajawa' kuma ri **Jun Kame, Wuqu' Kame.**

Ja k'a ri **Xik'ir Pat**[59], **Kuchun Kik'** kib'i' ri **Ajawa'**, ja ri kipatan, kisamaj ri kik' nkiyab'ilaj ri winäq.
E k'oj chïk chuqa' ri **Ajpüj, Ajq'anya'**, k'a e k'ïy na ajawa' chïk.

Ja k'a re' kajawaren[60]: ri kisipojïk ri winaqi', nipe püj chi rij kiq'a', kaqän. Nipe q'än ya' chi rij kiwäch, ri q'anya'al tucha'ëx chi re. Ke ri' k'a kajawaren ri **Ajpüj, Ajq'anya'**.

Ja re' chïk k'a ri **Ajaw Ch'ami'y B'aq, Ch'ami'y Jolom**, ri e **Rajch'ami'y** ri **Xib'alb'ay**, xa b'aq k'a ri kich'ami'y. Ja k'a re' ri kajch'amiyal: xa yeb'aqïr ri winaqi'. K'a janipe qitzij b'aq chïk nub'än kijolom chïk kuma. Töq yekäm, xa xe chïk jutzeqaj b'aq yekik'waj el. Ja k'a re' kipatan ri **Ch'ami'y B'aq, Ch'ami'y Jolom** kib'i'.

Juley chïk **Ajawa'** ri **Ajmes, Ajtoq'ob'** kib'i'. Ri kisamaj ja ri rub'anïk chi ri winaqi' k'oj itzel tikik'ulwachij wi ta chi rij ri jay, wi ta pa ruwajay, e soknäq ke'ilitäj ta, e jupül ta chi ruwa ulew e kaminäq ta. Ja k'a re' ri kajawaren ri **Ajmes, Ajtoq'ob'** ye'ucha'ëx.

E k'oj chïk juley **Ajawa'** ri **Xik, Patan** kib'i'. Kajawaren ja ri rub'anïk chi ri winaqi' yekäm pa taq b'ey ruk'in ri räx kamïk nucha'ëx chi re, xa nipe kik' pa kichi' ri winaqi' töq yekäm, xa nkixa' kik'. Xa jujun samaj kitaqelo'n. Xa nkiq'osij kiqul, kik'u'x ri winaqi' richin yekäm pa taq b'ey, xa nkib'en chi tipe kik' pa kiqul pa kib'inen. Ja k'a re' ri kajawaren ri **Xik, Patan** re'.

K'a ri' k'a töq xkinük' kina'oj chi kitzeloxik, kitz'iloxik chuqa' ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'**. Ja k'a ri' töq xkirayij ri xib'alb'ay ri ketz'ab'äl ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'**, ri kitz'um[61], kinupq'a', ri kipachq'ab', kiyach'wäch, ri kik'o'j, kiwachsot chuqa' kiweqob'äl ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'**.

Wakamin k'a xtiqatzijoj chïk kib'enan pa **Xib'alb'ay**, chuqa' ri kikanajnen ri **Jun B'atz', Jun Chowen**, ruk'ajol ri **Jun Jun Ajpub'**, ri kaminäq chïk kite'.

Xtiqatzijoj chïk ri kich'akatajïk ri **Jun B'atz', Jun Chowen** kuma ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**.

Rukab'laj Tzij

Ruk'ayewal ri *Xib'alb'ay*

·|| :| Kan chi anin k'a xepe ri rusamajela' ri **Jun Kame, Wuqu' Kame**: -kixb'iyin rïx **Rajpop Achin**, kib'e'itaqa' pe ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'**, kixcha' k'a chi ke töq xkixapon kuk'in:

·|| ⁝| -"¡*xkepe ta k'a*! yecha' ri **Ajawa'** chi iwe. *Chere' ta xketu'echa'aj wi quk'in, xtik'astaj ta ri qawäch kuk'in, qitzij niqamayijaj kichi'*. Ke k'a ri', *kepe k'a* yecha' ri **Ajawa'**".

·|| || -"*Xtikik'äm ta k'a pe ri ketz'ab'äl, kib'ate'*[62], *kipachq'ab'*[63], *xa tipe chuqa' ri kikik'*[64] yecha' ri **Ajawa'**" kixcha' apon chi ke- xe'ucha'ëx ri samajela'.

·|| ·|| Ja k'a ri kisamajela' ja ri tukur: ri **Ch'ab' Tukur, Jun Raqän Tukur**, ri **Kaqix Tukur, Jolom Tukur**, ke ri' xe'ucha'ëx ri rusamajela' ri **Xib'alb'ay**.

·|| :|| Ja k'a ri **Ch'ab' Tukür** achi'ël ri ch'ab', xa kotokïk. Ja k'a ri **Jun Raqän Tukür** xa jun ok raqän k'oj, k'oj ruxik'. Ja k'a ri **Kaqix Tukür** käq rij, k'oj ruxik'. Ja k'a chïk ri **Jolom Tukür** xa xe rujolom k'oj, man jun jub'a raqän ta k'oj, xa xe ruxik' k'oj.

·|| :|| Ri e kaji' samajela' ri ruq'ij **Rajpop Achi'n** kik'amon pe töq xepe chi la', chi **Xib'alb'ay**. Chi anin xetoqa, xetopa'e' chuwi' ri jom. Ye'etz'an k'a ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'** pa jom, pa ri **Nim Ruxoral Cha'aj** tucha'ëx.

·|| ⁝|| E papoxnäq apon ri tukür chi ruwi' ri jom töq xkiq'alajirisaj apo kitzij. Xa xe wi pa rucholïk rutzij ri **Jun Kame, Wuqu' Kame, Ajpüj, Ajq'anya', Ch'ami'y B'aq, Ch'ami'y Jolom, Xik'ir Pat, Kuchun Kik', Ajmes, Ajtoq'ob', Xik, Patan** kib'i' konojel ri **Ajawa'**. K'a ri' töq xjach kitzij kuma ri tukur.

-¿La kan qitzij k'a xecha' ri **Ajawa'** ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**? -Qitzij kan ke ri' xkib'ij. Röj k'a achib'ilal iwichin. "Xa tikik'ama' pe ronojel ri ketz'ab'äl" yecha' ri **Ajawa'**. -Ütz k'a ri', yojiwoyob'ej na jub'a', xa xe niqapixab'aj na kan ri qate'- xecha' k'a.

Xeb'e k'a chi kachoch, xb'ekib'ij chi re ri kite' (xa kaminäq chïk ri qatata'): -yojb'e qate', xkojtzolin. Xetoqa' rusamajela' ri **Ajaw**, ri e k'amol qichin. "*Kepe* xecha'" nkib'ij ri taqöl qichin.

-Xtiqaya' k'a kan ri qakik'- xecha'. K'a ri' xb'ekixima' kan pa ruwi' jay ri ape' k'oj wi jun jül. -Xa ruk'in jub'a' xkotzolïn chïk pe. Xa kixsu'an, xa chuqa' kixb'ixan, kixtz'ib'an, kixk'oton, timeq'a' ri qachoch, timeq'a' chuqa' ruk'u'x ri iwati't- xe'ucha'ëx k'a ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**

töq xepixab'äx. Kan qitzij qitzij k'a xoq' ri kite, ri **Xmukane**. -Yojb'e, xa man xkojkäm ta, man kixb'ison- xecha' töq xeb'e ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'**.

K'a ri' töq xeb'e ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'**, xuk'wäx kib'ey kuma ri samajela'. Xexule' qa pa rub'ey ri **Xib'alb'ay**, pa jun xuluxik ruchi' kumuk.

Xeb'e'apon k'a chi ruxe'el ri akuchi nijalon ri' ri ya', pa siwanub'. **K'ul Siwan** rub'i' ape' xe'ik'o wi. Xe'ik'o k'a chi rupam ri jaljal ya', simäj. Man ajilan ta ri simäj e k'oj ri akuchi xe'ik'o wi, xa man xesokotäj ta.

K'a ri' töq xeb'e'apon chi ruchi' jun chïk ya', chi rupam kik' ya' xe'ik'o el, chi ri' man jun xe'uk'iya' ta el. Xeb'e'apon pa jun chïk ya', ri' xa choj ya'. Man xech'akatäj ta, xa chöj xe'ik'o el. K'a ri' taq xeb'e'apon pa kaji' xalq'at b'ey, chi ri' töq xech'akatäj wi pa kaji' xalq'at b'ey:

:|| : jun käq b'ey, jun q'eq b'ey, jun säq b'ey, jun q'än b'ey, kaji' taq b'ey. Ke k'a re' xub'ij ri q'eq b'ey: -¡ja rïn kinik'waj! rïn ri in rub'ey ri **Ajaw**- xcha' k'a ri b'ey.

:|| ⁝ Chi ri' k'a xech'akatäj wi. K'a ri' xkitaqej ri b'ey richin **Xib'alb'ay**. K'a ri' töq xeb'e'apon k'a pa kipopb'äl ri rajawal **Xib'alb'ay**, xech'akatäj k'a chi ri'.

:|| ⁞ Ja k'a ri nab'ey ri e tz'uyül xa choj e poy, xa choj e ajan che' e chojmirisan kuma ri xib'alb'ay. Ja k'a rije ri nab'ey xekiq'ijela': -¿at raxnäq **Jun Kame**?- xecha' chi re ri poy. -¿At raxnäq **Wuqu' Kame**?- xecha' chuqa' chi re ri ajan che'.

:|| | *Man jun xech'o'n ta.* K'ate' k'a xeteq'eto' chi tze'en ri e rajawal **Xib'alb'ay**, xa yeteq'ëq' chi tze'en chi konojel ri **Ajawa'** ruma xech'akon, xkich'äk ri **Jun Jun Ajpub', Wuqu' Jun Ajpub'** xkina' pa kik'u'x. K'a xete'en na.

:|| ·| Xkib'ij chïk k'a ri **Jun Kame, Wuqu' Kame**: -¡ütz k'a ri' *xixoqa yan!* Chuwa'q tiq'axaj kan kiwäch ri ib'ate', ipachq'ab'- xe'ucha'ëx k'a.

:|| :| -Kixtz'uye' pa ruwi' ri qach'akät- xe'ucha'ëx. Xa choj k'atanaläj k'a ab'äj ri kich'akat xya', xek'at k'a pa ruwi' ri ch'akat. Kan xkipiskolij ki' chi ruwi' ri ch'akat, man xepa'e' ta, kan qitzij chi xeq'axomïr, xk'at pa kitz'uyub'äl.

:|| ⁝| K'a ri' k'a xetze'en chïk el ri aj xib'alb'ay, xeteq'eto' chi tze'en, xuyäk raxkej chi kipam, chi kikik'el, chi kib'aqil. Xetze'en konojel rajawal **Xib'alb'ay**.

:|| ⁞| -Xa jïx pa la jay la', xtib'eya'öx kan kichäj, kisik'. Chi ri' yixwär- xe'ucha'ëx k'a.

:|| || K'ate k'a xeb'e'apon pa **Q'equ'm Jay**. Nimaläj chi q'equ'm rupam ri jay.
K'a ri' töq xkijunamaj k'a ri kina'oj ri aj xib'alb'ay: -xa keqapoch'o' chuwa'q, xa chanin kekäm k'a ruma ri ketz'ab'äl, ri qachajib'äl- xecha' k'a ri xib'alb'ay chi kiwäch.

Ke k'a re' ri kichäj, xa k'olok'ïk chay, "säq tok'" rub'i' ri chay, ruchay xib'alb'ay. Xa jisjïk rutza'n, xilon ruwäch achi'el ruxil b'aq rub'anon kichäj ri aj xib'alb'ay.

Xe'ok k'a ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** chi rupam ri **Q'equ'm Jay**. K'a ri' töq xb'eya'öx kan ri kichäj, xa jun chäj tzijon chïk ri xel pe kuk'in ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**, rachib'ilan jujun kisik' tzijon chïk chuqa' petenäq kuk'in ri **Ajawa'**. K'a ri' töq xb'ekiya' chi ke ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'**.

E wuq'uwuxnäq pa q'equ'm töq xa'pon ri ya'öy kichäj ruk'in kisik'. Kan nisaqirisan ri chäj uk'wa'n apon: –"ja ri kichäj tikitzija' chuqa' jujun kisik'. K'oj chi nkitzolij kan pa rusaqirïk, man tikik'is, xa kan ja ri' ruwäch tikitzolij kan" yecha' pe ri **Ajawa'** chi iwe.

Ke ri k'a xb'ix chi ke richin yech'akatäj. Xk'is ri chäj, xk'is chuqa' ri sik' ri xya' chi ke.

K'ïy ruwäch rutijob'äl ri **Xib'alb'ay**, k'ïy tanaj chi tijoj, poqonal:

ri nab'ey ja ri **Q'equ'm Jay**, xa xe q'equ'm k'oj chi rupam. Ri ruka'n chïk k'a **Xururim Jay** rub'i', janíla tew k'oj chi rupam. Säqxuruxüj, säqkaraköj ri tew ntok apo chi rupam.

Ri rox chïk ja ri **B'alam Jay** rub'i', xa ruyon b'alami' e k'oj chi rupam. Yeq'atät, yeb'uchun, yejinin, yejaq'on kichi', kiwäch e tz'apäl pa jay.

Sotz' Jay rub'i' ri rukaj tijob'äl, xa ruyon sotz' e k'oj chi rupam ri jay. Yewitz'ïtz', yetz'itït, yeropöp pa jay. E tz'apël ri sotz', man jun ape' ye'el wi.

Ri ro' chïk **Chayin Jay** k'a rub'i', xa ruyon chay e k'oj chi rupam, saqwajäl ri chay yetz'intz'öt, yewajäj chi ri' pa jay.

Pa ri kinab'ey rutijob'äl **Xib'alb'ay** man xe'ok ta ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** chi rupam, xa choj xqab'ij rub'i' ri tijob'äl jay.

K'a ri' töq xe'ok apon chi rupam ri jay ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** chi ruwäch ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**: –¿akuchi e k'oj wi ri nusik'? ¿Ape' k'oj wi ri chäj ri xya' chi iwe chaq'a' iwir?– xe'ucha'ëx k'a. –¡Xqak'ïs rat **Ajaw**!– xecha'.

–Ütz k'a. ¡Wakamin k'a xk'is ri iq'ij! ¡Xkixkäm, xkixqayoj, xkixqaqupij chuqa! ¡Wawe' k'a xtewatäj iwäch! ¡Xa xkixqalotzij!– xecha' k'a ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**.

K'a ri' töq xequpïx k'a, xemuq k'a pa **Puk'b'äl Chaj**[65] rub'i' ri akuchi xemuq wi. Xqupïx rujolom ri **Jun Jun Ajpub'**, ri malaxel k'a xmuq ruk'in ri chaq'laxel.

–Tiya' k'a ri rujolom chi rukojöl ri che' tikïl pa b'ey– xecha' k'a ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**. K'a ri' töq xb'eya'öx ri rujolom chi rukojöl ri che'. Xwachin k'a pe ri che', man jani wi tiwachin ta, k'a töq xya' rujolom ri **Jun Jun Ajpub'** chi rukojöl che'. Ja k'a re' ri "tzimay" yojcha' chi re wakamin, "rujolom ri **Jun Jun Ajpub'**" xucha'ëx.

Ja ri' töq xumayijaj k'a ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame** ri ruwäch ri che'. Ronojel k'olok'äq ruwäch. Man q'aläj ta chïk ape' k'oj wi ri rujolom ri **Jun Jun Ajpub'**, xa junam chïk rub'anikil ruk'in ruwäch ri tzimay nkitz'et konojel ri xib'alb'ay töq nokitz'eta'.

Nïm ruk'ojlem ri che' xubän chi kik'u'x. –Ruma chi anin xub'än töq xok rujolom ri **Jun Jun Ajpub'** chi rukojöl– xecha'

k'a ri aj xib'alb'ay chi kiwäch. -¡Man k'oj jun tuch'up ruwäch! ¡Man k'oj jun tapon ok chi ruxe' ri che'!- xecha'. Xkiq'etej ki', xkiq'il ki' ri aj xib'alb'ay chi konojel.

Man q'alaj ta chïk ri rujolom ri **Jun Jun Ajpub'**, xa rujunuman chïk ri' ruk'in ruwäch ri che', ri "tzimay" rub'i' ri xupo' pe ri'. Nimaläj k'a rutzijoxik xurak'axaj jun q'opoj. Xa xtiqatzijoj k'a rub'ixik ri raponem.

Roxlaj Tzij

Ri q'opoj Xkik'

Ja k'a re' rutzijoxik ri jun q'opoj rumi'al jun **Ajaw**, **Kuchun Kik'** rub'i'.

K'a ri' k'a töq xurak'axaj ri jun q'opoj, rumi'al ri jun **Ajaw**. **Kuchun Kik'** rub'i' rutata'. **Ixkik'** k'a rub'i' ri q'opoj. K'a ri' k'a töq xurak'axaj k'a rutzijol ruwäch ri che', ja ri töq titzijöx ruma ri rutata'. Xumäy k'a töq xtzijöx.

-¿Achike ta k'a ruma man nib'entz'eta' ta ri che' ri nitzijöx? Kan qitzij chi k'äs ruwäch **nkib'ij**ninwak'axaj- xcha' k'a.

K'ate k'a xb'e, ruyon xapon k'a chi ruxe' ri che' tikïl, pa **Puk'b'äl Chaj** tikïl wi.
-¡Jiiiyaaa! ¡Puch wan jeb'ël ruwäch re che' re'! ¿Achike che' re' ri jeb'ël niwachin? Man xkikäm ta la', man xkisach ta la' we xtinch'üp- xcha' k'a ri q'opoj.

Ja ri' töq xch'o'n k'a pe ri b'aq ri k'oj chi rukojöl ri che': -¿la narayij re' ri xa b'aq, ri k'olok'oxinäq chi ruq'a' re che'?- xcha' rujolom ri **Jun Jun Ajpub'** töq xch'o'n pe chi re ri q'opoj.

-¿La man narayij ta?- xucha'ëx. -¡Ninrayij wi k'a!- xcha' k'a ri q'opoj. -Ütz k'a ri', tayuqu' pe ri awijkiq'a', nintz'eta' na- xcha' ri b'aq. -¡Ja'e!- xcha' ri q'opoj. Xurik'ib'a' k'a el ri rijkiq'a' chi ruwäch ri b'aq.

:|| :|| K'ate k'a "¡chipitz'!" xub'än pe ruchub' ri b'aq, chöj k'a xapon wi pa ruq'a' ri q'opoj. Ja ri' töq xutz'et k'a pa ruq'a', ütz xunik'oj, manäq k'a chïk ruchub' ri b'aq pa ruq'a'.

:|| :|| –Ja re' ri wijatzul xinya' chi awe pa ri nuchub', nuk'axaj. Ja re' ri rub'aqil nujolom, xa man jun chïk nik'atzin wi, xa b'aq, man jun chïk ruch'akul ta.

:|| ||| –Xa ke k'a re' rujolom ri **Nïm Ajaw**, xa xe k'a ruk'in ri ruti'ojil ütz niwachin ruma. Ja k'a töq nikäm nkixib'ij ki' ri winaqi' chi ruwäch ruma ri rub'aqil.

:|| ·||| –Xa ke k'a re' ralaxik ri ruk'ajol. Ruk'in ri ruch'ub', ruk'axaj rutz'ukïk we ruk'ajol ajaw, we chuqa' ruk'ajol ajna'oj, ajtzij. Man yesach töq yeb'e, xa nikanäj kan ri rija'tzul. Man chupel ta, ma chuqa' nipo'itäj ruwäch ri ajaw, achij, na'ol, ajtzij. Xa richin xtikanäj ri rumi'al, ruk'ajol töq ke ri' nub'än. Ke re' k'a xinb'än rïn chi awe.

:|| :||| –Katjote' k'a el chi la' chi ruwäch ulew, xa man xkakäm ta. Xa xe tab'ana' pa rub'eyal ri nutzij- xcha' ri rujolom ri **Jun Jun Ajpub'**.
Xa man kina'oj ta rije' xkokisaj, xa ja k'a re' rutzij ri **Jun Raqän, Ch'i'p Kaqolajay, Räx Kaqolajay** chi ke rije'.

:|| :||| K'a ri' xtzolin ri q'opoj chi rachoch. K'ïy pixa' xb'ix chi re. Xa chi anin k'a xe'awexäx ri ral chi tz'alamal ruma xa xe chub'aj. Xa ke k'a re' kiwinaqirïk ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**.

:|| :||| Ja ri' töq xapon k'a chi rochoch ri q'opoj. Xtz'aqät yan kan waqi' ik' ri yab'il ruk'wa'n töq xtz'etetäj ruma ri rutata', **Kuchun Kik'** rub'i' rutata'.

:|| ⦶ K'ate k'a xnatäx ri q'opoj ruma rutata' töq xtz'ët chi k'oj chïk ral. K'a ri' k'a xkik'ulumaj k'a ri kina'oj konojel ri

Ajawa': ri **Jun Kame, Wuqu' Kame** ruk'in ri **Kuchun Kik'**.

-Rija' ri numi'al k'oj chïk ral rïx **Ajawa'**, ja re' xa xe wi rutz'i'il!- xcha' k'a ri **Kuchun Kik'** töq xapon kuk'in ri **Ajawa'**. -Ütz k'a ri'. Xa xe tak'oto' pa ruchi' rija', we man jun achike nub'ij kan tipoch' k'a, xa xe k'a näj tib'epoch' wi. -Ütz k'a ri' rïx **Ajawa'**- xcha' k'a.

K'a ri' k'a xuk'utuj chi re rumi'al: -¿achoj ichin k'a ri awal achajin rat numi'al?- xcha' k'a. -Man jun wal ta rat nutat, man jun achin wetamam ruwäch- xcha' k'a.

-Ütz k'a ri', kan qitzij chi at jun tz'iloläj ixöq. -Tipuk'u' rïx **Rajpop Achija'**, tik'ama' pe ri ruk'u'x chi rupam ri tzimay, kixtzolin pe chi kiwäch ri **Ajawa'** wakamin yan- xe'ucha'ëx k'a ri tukur.

E kaji' ri xeb'e, kitik'en el ri tzimay töq xeb'e, kich'elen ri q'opoj, kik'wa'n ri säq tok', ri qupib'äl richin.

-Man ruk'amon ta ri yinikamisaj rïx **Samajela'** ruma man nutz'i'il ta ri nuchajin, xa xwinaqïr wuk'in xa choj ruma töq xib'entz'eta' ri rujolom **Jun Jun Ajpub'** ri k'oj chi la' pa **Puk'b'äl Chaj**. Xa ke k'a ri' man ta yinipük' rïx **Samajela'**!- xcha' ri q'opoj töq xch'o'n.

-¿Achike ta k'a xtiqokisab'ej richin ruk'exel ri ak'u'x? Xb'ïx pe chi qe ruma ri atata': "tik'ama' pe ri ruk'u'x, kixtzolin pe kuk'in ri **Ajawa'**, tib'ana' yan k'a ri ipatan, junan tib'ana' isamaj, chi anin tik'ama pe pa tzimay, tiya' pe ri ruk'u'x chi rupam ri tzimay" xojucha'ëx pe. ¿Achike k'a ri xtiqaya' pa tzimay? Röj k'oj ta niqajo' richin man ta yakäm- xecha' k'a ri **Samajela'**.

-Ütz ta k'a ri', xa man kichin ta rije' ri nuk'u'x, kan ke ri' wi, chuqa' xa man wawe' ta k'oj ri iwachoch. Man ütz ta

k'a chi ri ch'uch'ujläj winaq yekamisäx, kan qitzij wi k'a chi iwichin ri qitzij ajch'aoj, chuqa' e wichin ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**. Ri kik', xa xe k'a ri kik' kichin, ke ri' xa xtub'än, ja re' tik'utu' chi kiwäch rije'.

:|| :| –¿Man ja ri nuk'u'x tik'at chi kiwäch xtibän. Tiwokisaj ri ruwäch che'– xcha' k'a ri q'opoj. Käq k'a ruya'al ri che' xel, xk'ul pa tzimay, k'ate k'a xuwön ri', k'olok'äq xub'än ri ruk'exel ri ruk'u'x. Ri xyitz' ja ri ruya'al ri kaq che'.

:|| :| Achi'el ri kik' xubän ruya'al ri che' ri xel richin ruk'exel rukik'el. K'a ri' töq xb'eruk'olo' pe ri' ri kik', ri ruya'al kaq che', achi'el k'a ri kik' ri rij xubän chi rupam ri tzimay, kaqlujlüj chïk xk'ul ri pa tzimay töq xk'a'on k'a pe ri che' ruma ri q'opoj.

:|| || **Ch'u'j Kaq Che'** nib'ix wi chi re, k'a ri' **Kik'** xub'ini'aj kan ruma "k'ik' jolomaj" xucha'ëx.

:|| ·|| –Chi la' k'a yixloq'öx wi, chi ruwäch ri ulew k'a k'oj ri kan iwichin wi rïx– xcha' k'a chi ke ri tukur. –¡Ütz k'a ri' rat q'opoj, röj yojb'e k'a! Xa kab'iyin apon k'a rat, tak'waj k'a ri ab'ey, röj niqab'eyaxtaj k'a ruk'exewäch ak'u'x chi kiwäch ri **Ajawa'**– xecha' k'a ri **Samajela'**.

:|| :|| Töq xeb'e'apon k'a chi kiwäch ri **Ajawa'** xa chiqijun xemaqe' wi konojel. –¿La ütz xk'achöj?– xcha' k'a ri **Jun Kame**. –Ja', ütz xk'achöj rïx **Ajawa'**. Ri ruk'u'x k'oj pe chi rupam re tzimay. –Ütz k'a ri', tiqatz'eta' k'a– xcha' k'a ri **Jun Kame**.

:|| :|| K'a ri' töq xuyäk el, nirenrot rij chi jun jasta'q, kaqlujlüj rij chi kik'. –Ütz tituku' ruxe' q'aq', tiya' chi ruwi' q'aq'– xcha' k'a ri **Jun Kame**.

K'a ri' k'a xkich'aqij pa ruwi' ri q'aq'. Simïl k'a xkisäq ri aj xib'alb'ay. Pa juyik' xeyakatäj pe konojel, xech'ike' pa ruwi' q'aq' chi ruseqïk, kan qitzij chi jub'ül xkisëq rusib'äl ri kik'.

Ja ri' k'a kich'ikib'an ki' töq xeb'e ri tukur, ri ewanel richin ri q'opoj. Xeb'ekiya' el chi jül, chi ruwi' ulew, k'a ri' xetzolin chïk k'a ri ewanela'.

Xa ke k'a re' töq xech'akatäj ri rajawal **Xib'alb'ay** ruma ri q'opoj, xa choj xemoywachïx konojel.

Rukajlaj Tzij

Rutz'aqat ruk'aslem ri *Xkik'*

Ja ri' töq k'oj wi ri kite' ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen** töq xoqa ri ixöq **Ixkik'** rub'i'.

Ja ri' töq xoqa k'a ri ixöq **Ixkik'** ruk'in kite' ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**. Xa ruchajin pe q'axomal kuk'in ri ral, xa xe chïk jub'a' chi re ri kalaxik ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej** kib'i'.

Ja ri' töq xoqa k'a ri ixöq chi ruwäch ri ati'taj. Ke re k'a xub'ij ri ixöq chi re ri ati'taj: -xinoqa k'a nana. Ja rïn k'a ri in awali', in chuqa' awal nana- xcha' k'a töq xok apon ruk'in ri ati'taj.

-¿Akuchi k'a yatpe wi rat? ¿Ape' k'a e k'oj wi ri wal? ¿La man e kaminäq ta k'a pa **Xib'alb'ay**? E k'oj ka'i' ketal kitzijol xkiya' kan k'a, ja ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen** kib'i'. ¡Akuchi la ri at petenäq wi! ¡Katel el wawe'!- xucha'ëx ri q'opoj ruma ri ati'taj.

-Kan qitzij wi chi rïn in awali'. k'oj yan chïk q'ij chi in richin ri **Jun Jun Ajpub'**. Ruma ri nuchajin e k'as, xa man e kaminäq ta ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'**. Xa kik'utb'äl ki' pa saqil xtikibän rat walite'. Xa k'a xtatz'ët ruwäch ri nuk'wa'n- xucha'ëx ri ati'taj.

||| · Ja re' k'a ri kisamaj ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**: xa xe xul, xa xe b'ix nkib'än, xa xe tz'ib'anïk, xa xe chuqa' k'otonïk nkisamajij ronojel q'ij. Ja re' k'a ri kuqub'äl k'u'x richin ri ati'taj.

||| : Xcha' chïk k'a ri ati'taj: –rïn man ninwajo' ta chi rat yatok wali', xa ach'a'oj ri ak'wa'n pan atz'utul, atz'alamal, at k'axtok'. Xa xekäm yan ri wal ri nab'ij rat–

||| ⁝ xcha' chïk k'a ri ati'taj. –Tzaq ruk'in b'a qitzij ri nab'ij chi nuwe. Ütz k'a ri', at wali', kinato'. Jät k'a chi ruk'amïk ri qaway. *Tab'ejach'a' k'a jun nïm ya'l qajal, tipe k'a ri'.* Ruma wi xa at wali', kinato'– xucha'ëx k'a ri q'opoj.

||| ⁞ –Ütz k'a ri'– xcha' k'a. K'a ri' töq xb'e pan awän, akuchi ri k'oj wi kawän ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**. B'anon kan rub'ey kuma, ja ri' xuk'wa'j k'a ri q'opoj, ke ri' töq xapon pan awän.

||| | Xa xe k'a juwi' ok ri awän k'oj, xa man k'oj ta kawi', roxwi'. Xutz'ët chi xa xe juwi' ri awän, k'a ri' xsachatäj ruk'u'x ri q'opoj.

||| ·| –¡Ay! ¡Rïn in ajmak! ¡In ajch'a'oj! ¿Ape' xtink'äm wi ri jun ya'l jäl ri xk'utüx pe chi nuwe?– xcha' k'a. K'a ri' töq xesik'ïx ri **Chajïy Wäy** ruma: –¡kixam pe k'a! ¡kixam pe k'a

||| :| **Xtoj**! ¡**Xq'anil**! ¡**Xkakaw**! ¡**Xtz'i'ya'**! ¡Rat k'a **Chajil** richin kiway ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**!– xcha' ri q'opoj. Xuk'äm k'a kan ri tzami'y, rutzami'yal ruwi' ri jäl, choj xub'oq, man k'a xujäch' ta ri jäl. K'a ri' xuya qa k'a achi'el jäl pa ya'l, k'a ri' k'a jumul xnoj ri nïm ya'l.

||| ⁝| K'a ri' töq xpe k'a ri q'opoj. Xa ja k'a ri chikopi' xe'ejqa'n el ri ya'l. Töq xeb'e'apon xeb'ekiya' kan ri ejqa'n pa ruxuküt

jay. Achi'el ri kan ja rija' xurejqaj xutz'ët ri ati'taj. Töq xutz'ët ri ati'taj ri jäl, kan jun chin nïm ya'l jäl.

–¿Akuchi k'a xpe wi ri qaway awuma? ¿Xa xatolob'a' kan ri qawän? ¿Xa xak'ïs kan ri qawän? Kib'e na, nib'entz'eta' na– xcha' ri ati'taj, k'a ri' töq xb'erutz'eta' ri awän.

Xa chi ri' k'a k'oj wi ri juwi' awän, xa q'aläj k'a rub'achob'äl ri ya'l chi ruxe' ri awän. Jun anin k'a xpe ri ati'taj, xoqa k'a chi rachoch. Xub'ij k'a chi re ri q'opoj: –ja k'a re' ri retal chi qitzij at wali', k'a xtintz'eta' na k'a ch'aqa ab'anoj, ri e k'oj awuk'in e ajna'ol chuqa'– xucha'ëx k'a ri q'opoj.

Ruwolaj Tzij

Ri kalaxik ri yoxi' *Jun Ajpub', Ixb'alamkej*

Ja re' k'a xtiqatzijoj ri kalaxik ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**.

Ja k'a ri kalaxik chi re' xtiqab'ij apo. K'a ri' töq xapon k'a ruq'ijul kalaxik, k'a ri' töq xalan k'a ri q'opoj **Ixkik'** rub'i'.

Man k'a xeruwachij ta ri ati'taj töq xe'aläx, xa pa jun anin xeyakatäj chi e ka'i' ri xe'aläx, ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej** kib'i'. Xa pa juyu' k'a xe'aläx wi.

Ja ri' töq xe'ok k'a pa jay, man xewär ta. –¡Jatb'e'atorij kan! ruma xa xe nkiräq kichi'– xcha' ri ati'taj. K'a ri' k'a töq xeya' k'a pa sanïk, xa ki' k'a xewür chi ri', xe'elesäx chïk k'a el chi ri', xeya' k'a pa ruwi' k'ix.

Ja k'a ri xkajo' ri **Jun B'atz', Jun Chowen** ja ri xekäm ta kan chi ri' jumul pa sanïk, xekäm ta chuqa' pa ruwi' ri k'ix xkajo ta ruma ri kiretzelaxik, kich'upun k'u'x ri **Jun B'atz', Jun Chowen**.

Man xek'ul ta pa jay kuma ri kinimal nab'ey, xa ruma man ketaman ta kiwäch, xa ke ri' k'a töq xa pa juyu' xek'ïy wi.

||| :||| E nima'q taq ajtun, ajb'ix ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**. Xenimär k'a, pa rayil, poqonal xeq'ax wi, janila xetz'ilöx. E nima'q taq etamanela' chi kalaxik. Xe'ok ajtun, ajb'ixa', ajtz'ib'a', ajk'oxola'. Ronojel jeb'ël xkib'än chi re.

||| ⁝||| Xa ketaman jeb'ël ri kalaxik, chi e ruk'exel kan kitata' ri xeb'e **Chi Xib'alb'ay** (kaminäq wi kitata'). E nima'q k'a taq etamanela' ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**. Chi kik'u'x ketaman yan toq xe'aläx ri kichaq'.

||| ⁞||| Xa man k'a xkiq'alajirisaj ta apon ri kina'oj ruma kiq'aq'al wäch. Xa chi kij xqa wi ruyoq'ïk kik'u'x. Man xepoyisäx ta kuma ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

·||| Ⓢ Xa xe pub'anïk nkib'än ronojel taq q'ij, man yeloq'oq'ëx ta ruma ri kati't ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**. Xa man niya' ta kiway, xa pan anin wäy, xa e wa'inäq chïk ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen** töq ye'oqa.

·||| · Rije' man yeq'aq'är ta, ye'oyowär ta, xa nkiküy qa ki' ruma ketaman ri kik'aslem, saqil chi kiwäch. Kik'amon pe kitz'ikïn töq yetzolin pe ronojel q'ij, ja re' nkitïj k'a ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen** xa man jub'a' nkisipaj chi ke ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

·||| : Xa xe k'a tun, xa xe k'a b'ix nkib'än ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**.
Xe'oqa k'a ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**, man jun tz'ikïn kik'amon pe töq xe'ok pe, xoyowïr k'a ri kati't.

·||| ⁝ –¿Achike ruma man jun tz'ikïn ik'amon pe?– xe'ucha'ëx k'a ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. –Xa ke re' xqab'än xqati't, xa xeq'ate' ri qatz'ikïn pa ruwi' che'– xecha' k'a. –Xa man jun achike nitikïr nijote' pa ruwi' che' richin yeruqasaj xqati't. Niqajo chi ri qanimal yojkachib'ilaj ta, yeb'ekiqasaj ta pe ri tz'ikïn– xecha' k'a.

–Ütz k'a, yojb'e iwuk'in töq xtiseqär pe– xecha' k'a ri kinimal töq xech'o'n. Xkijunumaj ri kina'oj e ka'i' chi kiwäch pa ruwi' kich'akik ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**: –xa xe xtiqatzolq'omij ri kib'anikil rik'in ri qatzij. Ke re' tib'an ruma ri tijoj, poqonal ri xkib'än chi qe. Xa ta xojkäm, xa ta xojk'is xkajo' qichin roj kichaq'. Akuchi la xojpe pa kik'u'x. Ke re' k'a xkeqach'ek, xa xe retal xtiqab'an–

xecha' chi kiwäch. K'a ri' k'a xeb'e chi la' chi ruxe' che' q'ante'[66] rub'i'. E kachib'ilan k'a el ri kinimal töq eb'enäq. Xkitikirisaj k'a kipub'anik. Man e ajlatäl ta k'a ri tz'ikïna' ri pa ruwi' che' yech'ititlan, yemayijan k'a ri kinimal töq nkitz'ët ri tz'ikïn.

Xa xe k'a ri tz'ikina' man xa ta jun niqa' pe chi ruxe' che'. –Ri qatz'ikïn man yeqa' ta pe. Jix k'a rïx, ke'iqasaj pe– xecha' k'a chi ke ri kinimal. –Ütz k'a– xecha' k'a ri'.

K'a ri' k'a xejote' pa ruwi' ri che'. Xnimär k'a ri che', xsipöj k'a rupam. K'a ri' k'a xkajo' xeqa ta pe, man ütz ta chïk yeqa pe chi ruwi' che' ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**.

Xkib'ij k'a pe pa ruwi' che': –¿achike k'a xqak'ulwachij rïx qachaq'? ¡Tijoyowaj k'a qawäch! ¡Re che' re' nixib'in chïk niqatz'ët rïx qachaq'!– xecha' pe pa ruwi' che'.

Xecha' k'a ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**: –tikira' ri iwex, tixima' xe ipam, titzeqma'y kan nïm raqän rutza'n chi iwij, ke ri' ütz xkixb'iyin– xe'ucha'ëx chïk kuma ri kichaq'.

–Ja'– xecha' k'a. K'a ri' töq xkitzayab'a' kan rutza'n ri kito'q, pa juyïk' kijey xkib'än, xa k'oy xkiwachib'äj chïk.

K'a ri' k'a xeb'e pa ruwi' taq che', pa nima'q taq juyu', ch'uti'n taq juyu'. Xeb'e pa taq k'echelaj, nkiraqala' kichi',

nkitzeqeb'ala' ki' chi ruq'a' taq che'.
Xa ke k'a re' töq xech'akatäj ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen** kuma ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Xa ruma k'a ri kinawal töq xkib'än ke re'.

·||| :|| Xeb'e'apon k'a chi kachoch. Xecha' k'a töq xeb'e'apon ruk'in ri kati't, ruk'in chuqa' ri kite': –ixtiqati't ¿achike ta k'a xkik'ulwachij ri qanimal? xa räx kiwäch töq xeb'e, achi'el e chikopi' chïk– xecha'.

·||| ⁝|| –¿Achike xib'än chi ke ri inimal? Xiniya' pa q'axomal, chuqa' pa b'is. Man ta ke ri' xib'än chi ke ri inimal rïx wiy, numam!– xcha' ri kati't chi ke ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

·||| ⁞|| Xkib'ij chïk chi re ri kati't: –man kixb'ison ixtiqati't, xa xtitz'ët chïk ri kiwäch ri qanimal töq xketzolin pe, xa xe k'a re' xa jun tojtob'äl awichin rat ixtiqati't. Man katze'en, tiqatija' na qaq'ij– xecha' k'a.

·||| ||| K'a ri' k'a xkitikirib'a' ruxupuxik ri kixul, ri **Jun Ajpub' K'oy** xkixupuj k'a.

·||| ·||| K'a ri' k'a xeb'ixan, xexupun, xeq'ojoman. Ja ri' töq xkichäp ri kixul, kiq'ojom, ja ri' töq xotz'uye' chuqa' ri kati't kuk'in. Ja ri' töq xexupux, xesik'ix pa xul, pa b'ix. Ja ri' töq xub'ini'aj ri **Jun Ajpub' K'oy** re jun xupunik re'.

·||| :||| Ja ri' töq xe'oqa k'a ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**, yexajo'n töq xe'oqa, k'a ri' xerutzu' ri ati'taj, itzel kiwäch xutz'ët ri ati'taj. Ja ri' töq xtze'en chi kij, man xtikïr ta xuq'ät ri rutze'en ri ati'taj. Xa xe k'a ruk'in jun xupunik xeb'e, man xtz'ët chïk kiwäch.

·||| ⁝||| –Xeb'e pa k'echelaj. ¿Achike ruma ke la' xab'än qati't? Xa kaji' mul xtiqatojtob'ej koyoxik, xa oxi' mul chïk

xkeqasik'ij pa xul, pa b'ix, takoch'o' k'a ri atze'en.Tiqatija' chïk na k'a ri qaq'ij- xecha' chïk ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

K'a ri' xexupun k'a jun b'ey chïk. K'a ri' töq xe'ok pe, yexajo'n chïk xeb'e'apon k'a pa runik'ajal ruwa jay. Xa jun chïk rub'anikil nkib'än, xa nkitaqchi'ij ri kati't chi re tze'en, pan anin töq tze'en pe ri kati't. Kan qitzij chi ya'ik tze'en kiwäch ri k'oy, ch'ixch'äq ruxe' kipam, nkimalama' ri ruwa kik'u'x. Töq xe'ok pe ja ri' töq xerutze'ej ri ati'taj.

K'a ri' xeb'e chïk pa juyu'. -¿Achike k'a xtiqab'än ixtiqati't? Xa xe wi roxmul xtiqatija' qaq'ij- xecha' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

Xexupun k'a, xe'oqa chïk pe, yexajon. Xa k'oj k'a chi nuköch' rutze'en ri ati'taj. Xejote' k'a pa ruwi' ri nimatz'aq. Kaqtitöj rub'anon ruchi' runaq' taq kiwäch, patzapäq kichi', nkimalala' kichi', k'osk'äq kiwäch.

Ja ri' töq xutz'ët ri ati'taj, k'a ri' xwajin rutze'en ri kati't. Man jun k'a xtz'etetäj ta chïk kiwäch ruma rutze'en ri ati'taj. -Xa xe wakamin ixtiqati't xkeqoyoj wawe' chi rukajmul.

Chi xul xe'oyöx chïk, xa man xetzolin ta chïk pa rukajmul, chi anin xeb'e pa k'echelaj. Xecha' k'a chi re ri kati't: -xqatij k'a qaq'ij ixtiqati't. Pa nab'ey mul xepe, xa xqatij k'a qaq'ij chi koyoxik. Man kab'ison k'a, xa öj k'oj röj awiy, amam. Xa kojitz'eta' rïx qate', ixtiqati't. Kenab'ëx ri qanimal ri töq xek'oje' chuqa' xeb'eyaj ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen** xe'ucha'ëx- xecha' k'a ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

Xesik'ïx k'a kuma ri ajxul, ri ajb'ix, ri ojer taq winäq, chuqa' xesik'ïx_kuma ri ajtz'ib', ajk'oxol ojer kan. Xa xechikopïr, xa xe'ok k'oy ruma xkinimirisaj ki', xekiyöq' ri kichaq'.

Ke re' k'a xkik'ulwachij chi kik'u'x, ke k'a re' chuqa' ri kik'isïk, kisachik ri **Jun B'atz'**, **Jun Chowen**. Xa chikop xkipo' ki' ri jantape' wi e k'oj chi kachoch ri e ajxul, e ajb'ix. Nïm ri kib'anob'äl töq xek'oje' ruk'in ri kati't ruk'in chuqa' ri kite'.

Ruwaqlaj Tzij

Ri *Jun Ajpub', Ixb'alamkej*

Ja ri' töq xkitikirib'a' ri kisamaj, richin kik'utb'äl ki' chi ruwäch ri kati't, chi ruwäch chuqa' ri kite'. Ri nab'ey ri xkib'än ja ri awex. -Xa xkojawex rat ixtiqati't, rat ixtiqate'. Man kixb'ison k'a, öj k'oj roj awiy, amam, öj kik'exel ri qanimal- xecha' k'a ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

Ja ri' töq xkik'wa'j ri kikäj, kimixq'ina', kixokem xeb'e k'a. Kitelen el jujun kipub' töq xe'el el chi kachoch. K'a ri' töq xkinataj kan chi re ri kati't richin ruya'ïk kiway: -tik'o na paq'ij tab'eya' qaway ixtiqati't- xecha' kan. -Ütz k'a ri' rïx wiy, numam- xcha' k'a ri kati't.

K'a ri' k'a xeb'e'apon chi ruchi' akuchi ke'awex wi. Xkich'ikib'a' ri kimixq'ina' pan ulew, yetajin yesamäj ri mixq'ina' pan ulew, xa pa kiyonil yesamäj ri mixq'ina'.

Ja k'a ri ikäj xkich'ikib'a' chi rij ri che', chi ruq'a' ri che', kelajäj yeb'e konojel ri che', ri k'am. Chi anin xa yechakachoxin chïk k'a ri che', choyoj che' nub'än xa xe jun ikäj.

Ja k'a ri mixq'ina' janila josoj nub'än. Man ajilan ta chi tum, chi k'ix rujoson ri xa xe jun mixq'ina'. Man ajilan ta chi josq'inïk nub'än pa ch'uti'n taq juyu', nima'q taq juyu'.

Ja ri' töq xkipixab'aj k'a jun chiköp **Xmuqur** rub'i', xb'ekitz'uyub'a' k'a kan chi ruwi' nïm kuta'm. Xkib'ij k'a

ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**: -we xtatz'ët ri qati't petenäq richin ruya'ik qaway, chi anin katoq' töq petenäq. K'a ri' k'a xtiqachapixtaj ri qamixq'ina' ruk'in qikäj. -Ütz k'a ri'- xcha' k'a ri **Xmuqur**.

K'a ri' k'a xa pub'anïk nkib'än, xa man qitzij ta chi awexanïk nkib'än. Ja ri töq xoq' pe ri **Xmuqur** chi anin k'a xepe, ri jun xuchäp ri mixq'ina', ri jun chïk xuchäp ri ikäj.

Xkipisla' k'a kiwi'. Xa choj chi b'anikil xuyala' ulew chi ruq'a ri jun, xutz'ilob'isaj rupalaj achi'el ri qitzij tiköy awän. Ja k'a ri jun chïk xa chi b'anikil xujopila' ruwayib'äl che' pa rujolom achi'el jun qitzij choyonel, qasöy che'.

Ja ri' töq xetz'et k'a ruma ri kati't, k'a ri' k'a xewa'. Xa man qitzij ta chi awex xkib'än, xa loq' xb'eya'öx kiway. K'a ri' töq xetzolin k'a el chi kachoch. -¡Qitzij xojkös ixtiqati't!- xecha' töq xeb'e'apon. Xa loq' nkichuk'uk'ej ki', nkiyuqula' kiq'a', kaqän chi ruwäch ri kati't.

K'a ri' töq heb'e chïk k'a pa ruka'n chïk q'ij. Xeb'e'apon k'a pa kawän, qäs yakatajnäq chïk ronojel che', k'am, ruchapon chïk ri' ronojel ri tüm, k'ix ja ri töq xeb'e'apon.

-¿Achike k'a ri nib'anon re'?- xecha' k'a. Ja k'a ri yeb'anon ja ri konojel ri ch'uti'n taq chiköp, nima'q taq chiköp, ri köj, b'alam, ri kej, umül, ri yak, utiw, ri aq, sis, ri ch'uti'n taq tz'ikïn, nima'q taq tz'ikïn. Rije' xeb'anon re', xa xe pa jun aq'a' xkib'än.

K'a ri' chïk k'a xkitikirib'a' ri rusamajixik ri ulew. Xa ruyonil xubän utzil ri' ri ulew chuqa' ri ruqasaxik che'. K'a ri' töq xkijunumaj k'a kina'oj chi ri' pa q'atoj che'[67], pa k'uquj chuqa.

-Choj tiqawaraj ri qawex richin xtiqatz'ët achike ri nib'anon. Ruk'in jub'a xtiqatzët- xecha' k'a töq xkiya' chi

kiwäch. Ke ri' töq xeb'e'apon chïk k'a chi kachoch.

–¿Achike ta k'a yojq'ol nab'ij rat ixtiqati't? Nïma'q taq k'ïm chïk, nïma'q taq k'echelaj chïk chuqa' ri pa qawex töq xojapon miyer rat ixtiqati't– xecha' k'a chi re ri kati't, chi re chuqa' ri kite'. –Xkojb'e k'a, xtib'eqawaraj ruma man ütz ta ri nib'an chi qe– xecha'.

K'a ri' k'a xkib'ätz' el ki'. K'a ri' k'a xeb'e chïk pa kijika'n, xa chi ruchi' k'a xkewaj wi ki', e muqumuxnäq chi ri'.

Ja re' töq xkimöl k'a ki' konojel ri chikopi', xa jun xkimöl ki' konojel, chi ch'uti'n taq chiköp, chi nïma'q taq chiköp. Tik'ïl ruk'u'x aq'a' töq xepe, yech'owelan konojel töq xepe. Ja k'a re' ri kich'ab'äl: –¡kixyakatäj che'! ¡Kixyakatäj k'am!

yecha' ja ri töq xepe. Xeb'uchu chi ruxe' taq che', chi ruxe' taq k'am. Ja ri' töq xe'ik'o chi kiwäch, töq xkik'üt k'a ki' chi kiwäch.

E nab'ey ri köj, b'alam. Xa xkajo' k'a xekichäp, xa man xkiya' ta ki'. K'a ri' töq xeb'e'apon chïk ri kej, umül, xa xe k'a kijey xetikir xekichäp, xa xq'upuq'u' kan rujey ri kej, rujey ri umül pa kiq'a (ja ri' töq xa jata'q chïk xub'än rujey ri kej chuqa' rujey ri umül töq xk'am kan kijey).

Man k'a xkiya' ta ki' ri yak, utiw, ri aq, sis. Xa xe'ik'o k'a konojel ri chiköp chi kiwäch ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Xq'utüt kik'u'x ruma man xekowin ta ruk'in kichapik.

Xpe k'a ri jun chïk ruxamb'ey chïk, nitzok'lan k'a petenäq. K'a ri' k'a xkiq'ät, xokusäx k'a pa ya'l ri ch'oy. K'a ri' xkichäp, xkiyak'ej k'a chi rij ruwi'. Xkajo' xkib'ïy, k'a ri' xkiporoj rujey pa q'aq' (ke ri' töq xusäch rujey ri ch'oy, manäq rismal ta chïk rujey), chuqa' xajowäx xb'ïy ta runaq' ruwäch koma ri k'ajola', ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

Man ta yikäm iwuma, xa man ja re' ta ri ipatan ri tikoj awän, xa k'oj ri iwichin rïx– xcha' ri ch'oy. –¿Akuchi k'oj wi? Tab'ij na k'a– xecha' k'a ri k'ajola' chi re ri ch'oy. –Yiniwisq'opij ta na jub'a' k'a, xa k'oj nutzij chi nupam, k'a ri' k'a xtinb'ij chi iwe, niya' ta na jub'a' nuway– xcha' k'a ri ch'oy.

–K'a ri' xtiqaya' k'a ri away, tab'ij nab'ey– xucha'ëx. –Ütz k'a. Ja re' richin itata', ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'** kib'i' ri xekäm chi la' chi **Xib'alb'ay**: k'oj k'a kan ketz'ab'äl, e tzeqël kan pa ruwi' ri jay ri kib'ate', kipachq'a', kikik' chuqa'. Ja k'a xa man nik'üt ta chi iwäch ruma ri iwati't, kuma rije' xekäm ri itata'.

–¿La kan qitzij chi awetaman?– xecha' k'a ri k'ajola' chi re ri ch'oy. Nïm xkikot kik'u'x töq xkak'axaj rutzijol ri kik', töq xub'ij ri ch'oy. K'a ri' k'a xkiya' recha'[68] ri ch'oy.

Ja re' k'a xok ruway: –ri ixim, sakil, ri ik, kinäq', ri peq, kakaw, chuqa' awichin ri xa mestan kan, awichin k'a ¡tak'uxu'!– xucha'ëx k'a ri ch'oy kuma ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

–Ütz k'a ri' rïx k'ajola'. ¿Achike k'a xtintïj we xkirutz'ët ri iwati't?– xcha' k'a. –Man titzaq ak'u'x, xa öj k'oj roj, yojnojin achike xtiqab'ij chi re ri qati't. Xa chi anin xkatb'eqaya' el chi ruxikin jay töq xkojok apon. Chi anin katapon akuchi e tzeqël wi, chi ri' k'a xkatqatz'ët wi pa rutum jay, xa xe xkatqatz'ët wi chi kaj– xecha' k'a chi re ri ch'oy.

Ke ri' töq xkipixab'aj. Pa jun aq'a' xkib'än kina'oj ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Tik'il k'a ri q'ij töq xeb'e'apon. Man jun q'aläj ta ri ch'oy ri kik'wa'n töq xeb'e'apon. Jun yakäl xok pa jay, ri jun chïk xok ok chi ruxikin jay, chi anin k'a xuya' q'anij ri ch'oy.

:||| :|| Ja ri' töq xkik'utuj k'a kiway chi re ri kati't: -xa taq'utu' qarikil, niqarayij ri q'utu'n ik ixtiqati't- xecha' k'a. K'a ri k'a xq'ut kik, jun läq ruya'al xtik'ib'äx chi kiwäch.

:||| :|| Xa choj richin xkiq'öl el ri kati't, ri kite' chuqa' töq xkik'ïs qa ri ya' ri k'oj pa kuku': -qitzij chi nichaqij qachi', tab'ek'ama' quk'iya'- xecha' chi re kati't. -Ja'e- xcha' k'a, ja ri' töq xb'e.

:||| ||| Tal xkichäp wa'in, xa man qitzij ta chi yenüm, xa q'oloj xkib'än. K'a ri' töq xkitz'ët k'a ri ch'oy chi rupam ri q'utu'n ik, k'olan pe ri ch'oy chi rij ri kik' ri tzeqël pa ruwi' jay.

:||| ·||| Ja ri' töq xkitz'ët pa q'utu'n ik. K'a ri' töq xkitäq k'a jun xanän. Ri chiköp xanän achi'ël üs xapon chi ya'. Ja ri' töq xb'eruwopo' ruwäch rukuku' ri ati'taj, xa yakäl niq'ax el ri ya' chi rupam ri rukuku'. Xutïj ruq'ij xa man xtz'apetäj ta ri kuku' chi ruwäch.

:||| :||| -¿Achike xub'än ri qati't? Yojitz'atäj ruma qaya', yojkäm ruma chaqi'j chi'- xecha' chïk chi re ri kite' töq xkitäq el. K'a ri' k'a töq xuqasaj pe ri ch'oy ri kik', xqa pe pa rutum jay ruk'in ri b'ate', pachq'ab', tz'um. Xkimajixtaj k'a, k'a ri' xb'ekewaj kan pa b'ey, pa rub'ey ri jom.

:||| :||| K'a ri' k'a xeb'e chïk ruk'in ri kati't chi ya'. Yetajin k'a ri kati't, kite' chi rutz'apixik ruwäch ri kuku'. Ke k'a ri' töq xeb'e'apon, chi kijujunal ruk'in kipub' xeb'e'apon chi ya': -¿achike xib'än? Xa xik'o qak'u'x, ruma ri' xojpe- xecha'.

:||| :||| -Titz'eta' jub'a' ruwäch ri nukuku', xa man nitz'apetäj ta- xcha' ri kati't. Chi anin k'a xkitz'apej chïk, junam k'a xepe chïk, e nab'ey pe chi ruwäch ri kati't, kite'.
Ke re' k'a xub'än rilitajik ri kik' ri'.

Ruwuqlaj Tzij

Ri oyonen *pa Xib'alb'ay*

Yekikot chïk k'a xeb'e ri etz'anela' pa jom. Nïm ramaj k'a xeb'e'etz'an wi kiyon. Xkimës k'a rupam ri jom richin wi kan kitata'.

K'a ri' töq xkak'axaj k'a pe ri rajawal **Xib'alb'ay**: –¿achike chïk k'a ri xutikirib'a' chïk ri etz'anen pa qawi'? ¿Man jub'a' yek'ïx yetinïn pe pa qawi'? ¿La man xekäm ta k'a ri **Jun Jun Ajpub'**, **Wuqu' Jun Ajpub'**, ri xkajo' xkinimirsaj ki' chi qawäch? ¡Jët k'a rïx, ke'itaqa' chïk pe!–

xecha' k'a ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**, konojel ri **Ajawa'**. –Ke'itaqa' pe– xecha' chi ke ri **Kisamajela'**. –Ke re' xtib'ij töq xkixapon "*kepe* yecha' pe ri **Ajawa'**, *chere' ta kojetz'an wi kuk'in. Wuqub'ix apon xkojetz'an* yecha' pe ri **Ajawa'**" xtib'ij töq xkixapon– xe'ucha'ëx k'a ri **Samajela'**.

Ja ri' töq xeb'e k'a pa nïmab'ey, kib'ey ri k'ajola' chi kachoch, chöj k'a xeb'e chi kachoch k'ajola'. Ri **Samajela'** xeb'e'apon ruk'in ri kati't. Rije xa ye'etz'an töq xeb'e'apon ri **Rusamajela'** ri **Xib'alb'ay**:

–"qitzij kepe'" yecha' ri **Ajawa'**– xecha' k'a ri **Rusamajel Xib'alb'ay**. K'a ri' töq xjikib'äx k'a kan ruq'ijul koma **Rusamajel** ri **Xib'alb'ay**: –wuqub'ix xke'oyob'äx– xucha'ëx kan ri **Xmukane**. –Ütz k'a ri' rïx **Samajel**– xcha' ri ati'taj. Xeb'e k'a ri **Samajela'**, xetzolin el.

Ja ri' töq xpo'itäj ruk'u'x ri ati'taj: –¿achöq chi rij xtintäq wi koyoxik kichin ri wïy, numam? ¿La man qitzij ta k'a chi e xib'alb'ay? Xa ke ri' töq xepe ri **Samajela'** ojer töq xetokik'ama' ri kitata'– xcha' ri kati't. Nib'ison xok ruyon pa jay.

:||| ·| Ja ri' töq xqa pe jun ük' chi rij rutziyaq. K'a ri' xutz'äm q'anij, xuya' k'a pa ruq'a', xa timalmöt k'a ri ük' xb'iyin.

:||| :| -Rat wïy, numam ¿nawajo' ta yatintäq, keb'e'ataqa' pe ri wïy, numam pa jom?- xucha'ëx ri ük' töq xeb'e ri **Samajela'**. -"Xe'oqa ri **Samajela'** ruk'in iwati't" kacha' k'a töq xkatapon. "*Wuqub'ix k'a ke'apon* yecha' k'a **Rusamajela'** ri **Xib'alb'ay**" nicha' ri iwati't- xucha'ëx ri ük'.

:||| ⁝| Ja ri' töq xb'e, timalmöt k'a xb'e. Tz'uyül k'a ri k'ajol pa b'ey, **Tamasul** rub'i' ri xpëq. -¿Ape' yab'e wi?- xcha' k'a ri xpëq chi re ri ük'. -K'oj jub'a nutzij chi nupam, yib'e kuk'in ri k'ajola'- xcha' ri ük' chi re ri **Tamasul**.

:||| ⁞| -Ütz k'a ri', xa ja ri man jub'a' yatanin nintz'ët rïn- xucha'ëx k'a ri ük' ruma ri xpëq. -¿Man nawajo' ta k'a yanb'ïq'? Tatz'eta' na pe', we yinanin yojapon chi anin. -Ütz k'a- xcha' ri ük' chi re ri xpëq.

:||| || Ja k'a re' töq xb'iq'itäj *el ruma ri* xpëq, *ri* nib'e näj. K'a ri' k'a xb'e ri xpëq, xa ja ri man nanin ta. K'a ri' k'a töq xuk'ül k'a jun nïm kumätz **Saqik'as** rub'i'.

:||| ·|| -¿Akuchi yab'e wi rat **Tamasul** k'ajol?- xucha'ëx k'a ri xpëq ruma ri **Saqik'as**. -Rïn in **Samajel**, k'oj nutzij chi nupam- xcha' k'a ri xpëq chi re ri kumätz. -Xa ja ri man jub'a' yatanin nintz'ët rïn. Yitäq ta el rïn yinapon chi anin- xcha' k'a ri kumätz chi re ri xpëq. -Katanape- xucha'ëx.

:||| :|| K'a ri' k'a xb'iq' chïk ri xpëq *ruma ri* **Saqik'as** *(xa ke k'a ri'* rutikirib'äl ruwayib'äl ri kumätz ri yekib'ïq' ri xpëq wakamin).
Chi anin k'a xb'e ri kumätz töq xb'e. Xk'ulutäj chïk k'a ri kumätz ruma ri **Wak'**[69], ri nïm tz'ikïn. Xb'iq' chïk k'a ri kumätz ruma ri **Wak'**.

K'a ri' k'a xapon pa ruwi' ri jom (*ja k'a re' rutikirib'äl* ruwayib'äl ri xik xa yekitij kumätz pa taq juyu'). K'a ri' xapon ri **Wak'**, xb'echakacho' pa rusutz'il ri jom. Yekikot k'a ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej** ye'etz'an.

Ja ri' töq xapon k'a ri **Wak'**. Ja ri' töq xoq' k'a ri **Wak'**: -¡wa' k'o! ¡wa' k'o!- xcha' ri roq'ej ri **Wak'**. -¿Achike k'a ri xoq' pe? ¡Tipe k'a ri qapub'!- xecha'.

K'a ri' k'a xkipub'aj ri **Wak'**, xkichojmij k'a runaq' pub' k'a chi runaq' ruwäch, tiropöp xb'eqa pe. Kan choj wi xb'ekichapa', k'a ri' xkik'utuj chi re: -¿achike ruma xape?- xecha' chi re ri **Wak'**.

-K'oj jub'a' nutzij chi nupam, tiwaq'omaj runaq' nuwäch nab'ey k'a ri' k'a xtinb'ij chi iwe- xcha' ri **Wak'**. -Ütz k'a ri'- xecha' k'a. K'a ri' xkelesaj jub'a' rij rukik'el ketz'ab'äl, ja ri' xkokisaj chi runaq' ruwäch ri **Wak'**, **Lotz Kik'** xub'ina'aj kuma'. Chi anin k'a xk'achöj kuma, ütz yan rutzub'äl ri Wak' xub'än.

-Tab'ij k'a- xecha' chi re ri **Wak'**. K'a ri' k'a töq xuxa' el ri nïm kumätz. -Kach'o'n k'a- xecha' chïk chi re ri kumätz. -Ja'- xcha' k'a. Ja ri' töq xuxa' el ri xpëq. -¿Ape' k'oj ri ataqkil? Katzijon k'a- xucha'ëx k'a ri xpëq. -Xa k'oj jub'a nutaqkil chi nupam- xcha' k'a ri xpëq.

K'a ri' k'a xrajo' xxa'a' ta, xa man xtikir ta nixa'a', xa xe nub'ïq' ri ruchub', choj nutij ruq'ij xa manäq ruxa'oj ta. Ke k'a ri' xa jub'a' man xch'ay kuma ri k'ajola'.

-¡At k'axtok'!- xucha'ëx. Xjin k'a ruwa rachäq chi aqän, xq'aj k'a rub'aqil ruwa rachäq chi aqän. Nutij ruq'ij chi uchuq'a', xa xe ruk'axäj xb'e'el pe pa ruchi'.

K'a ri' k'a xkirech' ruchi' ri xpëq, xkirech' kuma ri k'ajola', xkikanuj pa ruchi'. Xa nak'äl ri ük' chi ruxe' rey ri xpeq, xa pa ruchi' k'oj wi, xa man xub'iq' ta, xa achi'el xub'iq' xub'än. Ke k'a ri' töq xch'akatäj ri xpëq, xa man q'aläj ta ruwäch ruway xkiya' chi re, xa ruma man xch'o'on ta, xa ruway kumätz xok.

–¡Katzijon!– xucha'ëx k'a ri ük'. Ja ri' k'a töq xub'ij k'a rutzij: –nub'ij ri iwati't rïx k'ajola': "keb'e'ataqa' pe, xa xe'oqa **Xib'alb'ay Rusamajel** ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**, *wuqub'ix apon ke'oqa wawe', xkojetz'an, kepe ri ketz'ab'al, kik', b'ate', pachq'ab', tz'um. Xa ke ri' xqojk'astan chere'* xecha' ri **Ajawa'**".

–"Kan qitzij chi xetok'ulun" nicha' ri iwati't ruma ri' xipe. Qitzij nub'ij ri iwati't, noq', nisik'in k'a ri iwati't töq xipe. –¿La qitzij ri'?– xecha' k'a ri k'ajola' pa kik'u'x töq xkak'axaj. Chi anin xeb'e, xeb'e'apon k'a ruk'in ri kati't. Xa choj xkipixab'aj kan ri kati't töq xeb'e chïk.

–Xa yojb'e ixtiqati't, xa choj yatiqapixab'aj kan. Ja k'a re' retal ri qatzij xtikanäj kan. Chi qajujunal xtiqatïk kan jujun ruwi' aj, pa runik'ajal qachoch xtiqatik wi, ja re' retal ri qakamïk. We xkechaqi'j "xekäm" kixcha', ja ri' töq xkechaqi'j. We xkejotayin pe "e käs" kixcha' k'a xtiqati't, xtiqate'. Man kixoq' k'a, xa k'oj k'a retal ri qatzij xtikanäj kan iwuk'in– xecha' kan.

Töq xeb'e k'a jun xutïk kan ri **Jun Ajpub'**, jun chïk xutïk kan ri **Ixb'alamkej**. Xa pa jay xkitïk wi, man pa juyu' ta, man pa räx ulew ta chuqa, xa pa chaqi'j ulew, pa runik'ajal rupam kachoch xkitïk wi kan.

Ruwaqxaqlaj Tzij

Ri b'enan pa *Xib'alb'ay*

Ja ri' töq xeb'e k'a, kik'walon jujun kipub'. Xeqa' qa pa **Xib'alb'ay**. Chi anin xeqa qa pa q'a'm b'ey, xe'ik'o pa jal

ya', siwan, chi kikojöl ri tz'ikina' xe'ik'o wi, ri tz'ikina' molay kib'i'.

Xe'ik'o chïk k'a pa püj ya', pa kik' ya', richin ch'akb'äl ta kichin pa kik'u'x ri aj xib'alb'ay, xa man xkik'owisaj ta, xa chi rij pub' xe'ik'o wi.
Xe'el chi ri', xeb'e'apon k'a pa kaji' xalq'at b'ey.

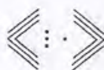
Rije xa ketaman wi k'a achike kib'ey ri aj xib'alb'ay: ri q'eq b'ey, säq b'ey, käq b'ey, räx b'ey. Xa chi ri' k'a xkitäq el jun chiköp **Xanän** rub'i'. Ja k'a re' ri k'amöy rak'axikil tzij töq xkitäq el.

-Chi kijujunal ke'ati', nab'ey tati' ri nab'ey tz'uyurnäq pe. Ke'acholajij chi kiti'ïk konojel, xa kan awichin wi, tatz'ub'u' rukik'el ri winäq pa b'ey- xucha'ëx ri xanän. -Ütz k'a ri'- xcha' k'a ri xanän.

Ja ri' töq xok pa q'eq b'ey, chöj k'a xb'e chi rij ri poy, ajan che', ri nab'ey taq k'ulel. Jeb'ël kiweqon ki'. Ja ri nab'ey k'a xuti', xa man xch'o'n ta. Xuti' chïk k'a ri ruka'n k'ulel, man xch'o'n ta chuqa'.

Xuti' chïk k'a ri rox, k'a pa rox k'oj wi ri **Jun Kame**. -¡Ay!- xcha' chïk k'a rija' töq xti'. -¿Achike ri' **Jun Kame**?- xcha' ri rukaj tz'uyurnäq ri tz'uyul chi ri'. -Achike na xiruti', man wetaman ta- Xti' ri jun chïk. -¡Ay!- xcha' chïk ri rukaj k'ulel. -¿Achike ri' **Wuqu' Kame**? ¿Achike xati'on?- xub'ij chïk ri ro' k'ulel.

-¡Ay! ¡Ay!- xcha' ri ro' tz'uyurnäq. -¿Achike ri' **Xik'ir Pat**?- xub'ij ri **Wuqu' Kame** chi re. -Achike na xiruti'- xcha'. Xti' ri ruwaq tz'uyurnäq. -¡Ay! - xcha'. -¿Achike xab'än **Kuchun Kik'**?- xcha' ri **Xik'ir Pat** chi re. -Achike na xiti'on- xcha' chïk. K'a ri' töq xti' ri ruwuq k'ulel. -¡Ay!- xcha' chïk.

· :|| –¿Achike xab'än rat **Ajpüj**?– xcha' ri **Kuchun Kik'** chi re. –Achike na xiruti'– xcha' k'a. K'a ri' xti'öx chïk ri ruwaqxaq k'ulel. –¡Ay!– xcha' chïk. –¿Achike xab'än **Ajq'anya'**?– xcha' chïk ri **Ajpüj** chi re. –Achike na xiti'o'– xcha' chïk. Ja ri' töq xti' chïk ri rub'elej k'ulel.

· ⋮|| –¡Ay!– xcha' chïk. –¿Achike xab'än **Ch'ami'y B'aq**?– xcha' ri **Ajq'anya'** chi re. –Achike na xiti'o'– xcha' chïk. Ja ri' töq xti' ri rulaj k'ulel. –¡Ay!– xcha' k'a. –¿Achike xab'än rat **Ch'ami'y Jolom**?– xcha' ri **Ch'ami'y B'aq**. –Achike na xiti'o'– xcha' chïk. Ja ri' töq xti' chïk rujulaj k'ulel. –¡Ay!– xcha' chïk.

· ⁞|| –¿Achike xab'än **Xik**?– xcha' chïk ri **Ch'ami'y Jolom** chi re. –Achike na xiti'o'– xcha' chïk. Ja ri' töq xti' chïk ri rukab'laj k'ulel. –¡Ay!– xcha' k'a. –¿Achike xab'än rat **Patan**?– *xcha' ri* ***Xik*** *chïk chi re.*

· ||| –Achike na xiti'o– xcha' chïk. Ja ri' töq xti' chïk ri roxlaj k'ulel. –¡Ay!– xcha' k'a. –¿Achike xab'än **Kik' Rey**?– xcha' ri **Patan** chi re. –Achike na xiti'o– xcha' chïk. Ja ri' töq xti' chïk ri rukajlaj k'ulel. –¡Ay!– xcha' k'a. –¿Achike xab'än **Kik' Rixk'yäq**?– xcha' chïk ri **Kik' Rey** chi re. –Achike na xiti'o– xcha' k'a.

· ·||| Ke re' k'a rub'ixik ri kib'i' xkib'ij konojel chi kiwäch, xkik'üt kiwäch, xkib'ij kib'i', ke ri' rub'ixik xb'än kuma. Ke ri' xub'ij rub'i' ri jun tz'uyül chi ruxeq'ut.

· :||| Man jun achike xusäch kan rub'i', xk'is rub'ixik kib'i' konojel. Ke ri' töq xeti'o' ruma rismal ruwa ruch'ek ri **Jun Ajpub'** töq xumïch' el, xa man qitzij ta chi xanän ri xeti'o'. Ke ri' xb'e'ak'axäx kib'i' konojel kuma ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

· ⋮||| Ja ri' töq xeb'e, k'a ri' töq xeb'e'apon k'a chi la' ri akuchi *e k'oj wi ri xib'alb'ay. –Ke'iq'ijela' ri* ***Ajawa'*** *– xcha' ri*

tz'uyül, xcha' ri jun taqchinel. –Xa man ja ta re' ri **Ajaw**, re' xa poy, ajan che'– xecha' ja ri töq xeb'e'apon.

K'a ri' k'a töq xeq'ejelo'n, xkib'ij: –¡ja k'a ok re' xojpe **Jun Kame**! ¡Ja k'a ok re' xojpe **Wuqu' Kame**! ¡Ja k'a ok re' xojpe **Xik'ir Pat**! ¡Ja k'a ok re' xojpe **Kuchun Kik'**! ¡Ja k'a ok re' xojpe **Ajpüj**! ¡Ja k'a ok re' xojpe **Ajq'anya'**! ¡Ja k'a ok re' xojpe **Ch'ami'y B'aq**! ¡Ja k'a ok re' xojpe **Ch'ami'y Jolom**! ¡Ja k'a ok re' xojpe **Kik' Xik**! ¡Ja k'a ok re' xojpe **Patan**! ¡Ja k'a ok re' xojpe **Kik' Rey**! ¡Ja k'a ok re' xojpe **Kik' Rixk'äq**!–

xecha' ja ri töq xeb'e'apon. Konojel xtz'et k'a kiwäch, xkib'ij kib'i' konojel, man jun chike rije xsäch rub'i'.

Ja ri xajowäx chi kichin, ja ri man ta xkanöy ri kib'i' kuma. –Kixtz'uye' wawe– xe'ucha'ëx k'a, xajowäx chi xetz'uye ta chi ruwi ri tem[70], xa man xkajo ta. –Man ja ta re' qatem, xa choj poron ab'äj ri tem– xecha' k'a ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Man xech'akatäj ta.

–Ütz k'a, choj jet pa jay– xe'ucha'ëx. K'a ri' k'a töq xe'ok pa **Q'equ'm Jay**, xa man xech'akatäj ta chi ri'.

Rub'elejlaj Tzij

Rutijob'äl je' Xib'alb'ay

Ja k'a re' ri nab'ey rutojtob'äl ri **Xib'alb'ay**. Töq xe'ok ok richin k'a rutikirib'äl kich'akatajïk chi kik'u'x ri xib'alb'ay. Nab'ey xe'ok pa **Q'equ'm Jay**, k'a ri' k'a xb'eya'öx kan kichäj richin nkitzïj chuqa' xb'eya'öx kan jujun kisik' kuma **Rusamajela'** ri **Jun Kame**.

–"Ja re' ri kichäj" nicha' pe ri **Ajaw**. "Xa xtikijäch k'a ri chäj nimaq'a' ruk'in ri sik', tz'aqët tikitzolij kan" nicha' pe ri **Ajaw**– xcha' ri **Samajel** töq xapon. –Ütz k'a ri'– xecha' k'a.

-¿Achike k'a re'? -xecha' ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**. -Xa kamïk niwajo' chi qichin. Man ta k'a xitäq qoyoxik. Man ta xeb'e'apon ri **Isamajela'**. Qitzij k'a tijoyowaj qawäch, xa yojb'e na- xecha' ri k'ajola' chi ke.

Xa kan ja k'a re' xajowäx chi ke ri k'ajola', chi anin ta xekäm töq ye'etz'an. Man xech'akatäj ta. Xa ri aj xib'alb'ay xech'akatäj chïk k'a kuma ri k'ajola'.

-Man jani na yixb'e rïx k'ajola', kojetz'an na, ja re' niqokisaj ri iwichin- xe'ucha'ëx ri k'ajola'. -Ütz k'a- xecha' k'a. Ja ri' töq xok ri kikik', ke ri' töq xk'is ri etz'anen.

K'a ri' k'a töq xkicha' ri kich'akoj. -¿Achike k'a xtiqach'äk- xecha' ri aj xib'alb'ay. -Jun ch'akoj- xecha' ri k'ajola'. -Xa xtiqach'ëk k'a kajkäj tzimay kotz'i'j- xecha' ri aj xib'alb'ay,

-Ütz k'a ri'. Ja k'a ¿achike chi kotz'ijal?- xecha' ri k'ajola' chi ke ri aj xib'alb'ay. -Jun ch'uti'n b'oraj kaq much'in kotz'i'j, jun ch'uti'n b'oraj säq much'in kotz'i'j, jun ch'uti'n b'oraj q'än much'in kotz'i'j, jun ch'uti'n b'oraj k'a ri nima'q q'equ'maxar- xecha' ri aj xib'alb'ay. -Ütz k'a- xecha' k'a ri' ri k'ajola'.

Xa ke ri' k'a töq xk'is ri ketz'anen, xa junam ri kuchuq'a'. Janila xe'etz'an ri k'ajola', xa ütz k'a kik'u'x. Ja re' töq xkiya' ki' richin yech'akatäj ri k'ajola'.

Yekikot k'a ri aj xib'alb'ay ri töq xech'akatäj ri k'ajola'. -Ütz xqab'än nab'ey xeqach'ek- xecha' ri aj xib'alb'ay. -¿Ape' xtib'ekik'ama' pe ri kotz'i'j?- xecha' chi kik'u'x. -Qitzij pa ruseqerïk ta xtiya' pe ri qakotz'i'j, qach'akoj- xe'ucha'ëx k'a ri **Jun Ajpub', Xb'alamkej** kuma ri aj xib'alb'ay.

-Ütz k'a ri', nimaq'a' yan yojetz'an- xecha' k'a töq xkipixab'aj ki'. K'a ri' chïk k'a xe'ok ri k'ajola' pa **Chayim Jay**, ri ruka'n tojtob'äl **Xib'alb'ay**. Ja k'a ri xajowäx kichin

ja ri xesokotäj ta kuma ri chay, chi anin xekäm ta chi kik'u'x.

Xa man xekäm ta. K'a ri' töq xech'o'n chi ke ri chay, k'a ri' töq xekipixab'aj: -iwichin ja ri ronojel kiti'ojil ri chikopi'- xecha' chi ke ri chay. Man xesilon ta chïk, xa jun xek'oje' wi ri chay konojel.

Ke ri' xek'oje pa ri **Chayim Jay** chaq'a', ja ri' k'a töq xekoyoj konojel ri sanïk: -¡chay sanïk! ¡Ch'eken sanïk! ¡Kixam pe! ¡kixok'ulun iwonojel! ¡Tik'ama' pe ronojel ruwäch kotz'i'j ri kichilab'en ri **Ajawa'**!

-Ja'e- xecha' k'a. K'a ri' töq xeb'e k'a ri sanïk chi ruk'amïk kotz'i'j ri kitiko'n ri **Jun Kame, Wuqu' Kame**.
Myer ok xekipixab'aj ri chajïy kikotz'i'j ri xib'alb'ay: -tichajij ri qakotz'i'j, man tiya' q'ij neleq'äx, richin xkeqach'äk ri k'ajola'. Akuchi na xtipe wi ri qachilab'en chi ke. Man kixwär jun aq'a'. -Ütz k'a ri'- xecha' k'a.

Xa manjun xkina' ta ri chajïy tiko'n, tal yesik'in chi ruq'a' taq che', tiko'n chuqa'.

Ja re' ri kisik'inik ri nkib'än: -¡xpurpuwäq! ¡Xpurpuwäq!- nicha' ri **Porpoweq'** pa rusik'inik. -¡Pujuyu'! ¡Pujuyu'!- nicha' chïk töq nisik'in

ri **Pujuyu** rub'i'. E ka'i' ri chajïy tiko'n, rutiko'n ri **Jun Kame, Wuqu' Kame**. Xa man k'a yekina' ta ri sanïk, ri eleq'oma' richin ri kichajin. Nikeraj pe ri kotz'i'j pa ruwi' ri taq che', nkisik' chi ruxe' ri che' ri kotz'i'j.

Xa ke ri' k'a nkiräq kichi' ri chajinela'. Man nkina' ta töq nik'ux kijey, nik'ux kixik'.

Rije' k'a nikeraj ri kotz'i'j, nkiqasala', xkisik'ila', k'a ri' kik'walon yeb'e apo.

Chi anin k'a xnoj ri kaji' tzimay kotz'i'j, e tik'itixnäq chïk k'a töq xsaqär pe. K'a ri' k'a töq xe'oqa ri **Samajela'**, **Taqonela'**. –"Kepe k'a" nicha' ri **Ajaw**. "Chi anin tikik'ama' pe ri qach'akoj"– xe'ucha'ëx k'a ri k'ajola'.

–Ütz k'a– xecha' k'a. Kitik'ilo'n k'a ri kotz'i'j pa kaji' tzimay ja ri töq xeb'e. K'a ri' xeb'e'apon k'a chi ruwäch ri **Ajaw**. Ri **Ajawa'** xkik'ul ri kotz'i'j, kan jab'el ketzu'un.
Xa ke k'a ri' töq xech'akatäj ri aj xib'alb'ay:

xa xe ri sanïk xekitäq el ri k'ajola'. Xa xe jun aq'a' xesamäj ri sanïk, k'a ri' xkiya' pa taq tzimay.
Ja ri' töq xesaqmayin konojel ri aj xib'alb'ay, xb'e rukik'el kiwäch ruma ri kotz'i'j.

K'a ri' k'a xkitäq koyoxik ri chajïy kotz'i'j. –¿Achike ruma xiya' q'ij richin ri qakotz'i'j xeleq'äx? Ja re' ri qakotz'i'j röj nintz'ët– xe'ucha'ëx ri chajinela'. –Xa man xqana' ta rat **Ajaw** ja ri töq xkik'uq ri qajey– xecha' k'a. K'a ri' k'a töq xjaqaqäx kichi', rutojb'alil ri xkiya' q'ij ri eleq'anik.

Xa ke ri' k'a töq xech'akatäj ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame** kuma ri **Jun Ajpub'**, **Xb'alamkej** pa ruxe'el k'a ri kib'anoj ri'. Ke ri' töq xkanäj retal pa kichi', k'a rech'eräq kichi' ri porpoweq' wakamin.

K'a ri' k'a xeqa qa richin ye'etz'an, xa xe k'a junam xe'etz'an. Xetane' ruk'in ri etz'anen, ja ri' töq xkipixab'aj chïk k'a ki': –k'a chwäq yan chïk nimaq'a'– xecha' ri aj xib'alb'ay. –Ütz k'a ri'– xecha' ri k'ajola' töq xetane'.

Rujuk'al Tzij

Ri julëy chïk rutojtob'äl Xib'alb'ay

Xe'ök chïk k'a pa **Tew Jay**. Man ajilan ta wi ri tew. Janila saqtetöj chi rupam ri jay, rochoch tew. Chi anin k'a xtzajtzo'

ri tew kuma ri ch'oxch'äq taq che', xk'is ri tew kuma ri k'ajola'.

Man xekäm ta, xa e k'äs töq xsaqër pe. Ja k'a ri xkajo' ta ri aj xib'alb'ay ja ri chi ri' jumul ta xekäm, xa man ke ta ri' xub'än, xa ütz kiwäch töq xsaqër pe. Xeb'e apo ri taqol kichin, xepe k'a chïk ri etz'anela'.

¿Achike ruma man xekäm ta?– xcha' chïk rajawal ri **Xib'alb'ay**. Xsach kik'u'x ruk'in ri kib'anoj ri k'ajola' **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

K'a ri' k'a xe'ok chïk k'a pa **B'alam Jay**. Janila chi b'alam e k'oj chi ri' pa kachochil b'alam. –¡Ma ni ta yojik'apij! Rïx k'oj ri iwichin– xe'ucha'ëx ri b'alami'. K'a ri' k'a töq xkitorij b'aq chi kiwäch ri chikopi'.

K'a ri' k'a yepaq'äq' chi rutijïk ri b'aq. –Xutzin na, xetij na wi. K'a ri' k'a xkiya' ki', k'a ri' ri kib'aqil nik'ux yan chïk– xecha' ri waranela'. Konojel ki' kik'u'x chi ke.

Xa man xekäm ta, xa ütz kiwäch xe'el pe pa **B'alam Jay**. –¿Achike chi e winäq re'? ¿Ape' e petenäq wi?– xecha' ri aj xib'alb'ay konojel.

K'a ri' k'a xe'ok chi rupam ri **Q'aq' Jay**, xa ruyon q'aq' rupam. Man xek'at ta ruma, chöj xkisab'a' ki', xa chöj xsaqti'e' kiwäch. Jeb'ël ütz kiwäch töq xsaqër pe. Rije' xkajo' ta chi anin xekäm ta chi rupam ri akuchi xe'ik'o wi. Xa man ke ta ri' xk'ulwachitäj, ruma ri' xsäch kik'u'x ri aj xib'alb'ay kuma.

Xe'okusäx k'a chïk chi rupam ri **Sotz' Jay**. Ruyon sotz' e k'oj chi rupam ri jay, jun jay kichin kamasotz', nima'q taq chiköp. Kitza'n achi'el kamisab'äl, pa juyik' yekäm ri achike ye'apon chi kiwäch.

Xek'oje' k'a chi ri' chi rupam ri jay, xa pa kipub' xewär wi. Ruma ri' man xetij ta kuma ri e k'oj pa jay. Chi ri' k'a xkiya' wi ki' ruma jun wi ruwäch chi kamasotz' chi kaj xpe wi. Xa ruk'in ruk'utb'äl xb'anatäj ruma

kichapon ch'ob'onik. Jun aq'a' k'a ri sotz' xeb'ujüj: –¡wïtz'! ¡Wïtz'!– yecha'. Ke ri' xkib'än jun aq'a'. Xetane' k'a jub'a, man jun xesilon ta chïk ri sotz'. Xpa'e jun pa rutza'n pub'.

Xub'ij k'a ri **Xb'alamkej** chi re ri **Jun Ajpub'**: –¿la xsaqër yan pe natz'ët? –K'a man jani tintz'et ta– xcha' k'a. Rija' nirajo' nutz'ët el, chi ruchi' ri pub' nirajo' nutzu' pe ri saqirib'äl. K'a ri' k'a töq xqupïx k'a raqän rujolom ruma ri kamasotz', man jun chïk rujolom xkanäj kan ruch'akul ri **Jun Ajpub'**.

Jun b'ey chïk: –¿la xsaqïr yan?– xcha' ri **Ixb'alamkej**. Xa man jun chïk nisilon ri **Jun Ajpub'**. –¿Achike ri'? ¿Ape' xb'e wi **Jun Ajpub'**? ¿Achike ri xab'än?– Xa man jun chïk nisilon ta, xa chöj niqosös chïk.

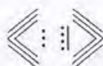
Ja ri' töq xuxib'ij ri' ri **Ixb'alamkej**. –¡Ay! ¡Xojch'akatäj yan!– xcha' k'a ri'.
Chi la' k'a xb'ek'ol wi rujolom chuwi ri jom, ja ri' wi rutzij ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**. Yekikot k'a ri aj xib'alb'ay konojel ruma rujolom ri **Jun Ajpub'**.

Nab'ey Rukak'al Tzij

Ri ch'akonïk pa jom

Ke ri' k'a töq xeroyoj ri chikop, konojel ri sis, aq, konojel ri ch'uti'n taq chiköp, nima'q taq chiköp pa chaq'a', chuqa' pa nimaq'a'.

Ja ri' töq xuk'utuj chi ke achike kiwayib'äl: –¿achike k'a pe ri iway chi ijujunal? Xintäq iwoyoxik xa richin tib'ek'ama' pe ri iway– xcha' k'a ri **Xb'alamkej** chi ke. –Ütz k'a– xecha' k'a.

K'a ri' k'a xeb'e ri k'amol richin. K'a ri' k'a xe'oqa junam k'a konojel. K'oj ri xa xe ri q'uma'r xb'ekik'ama' pe, k'oj ri xa xe q'ayïs xb'ekik'ama' pe, k'oj ri xa xe ab'äj xb'ekik'ama' pe, k'oj ri xa xe ulew xb'ekik'ama pe. Jalajöj ruwäch ri kiwayib'äl chi ch'uti'n taq chikop, chi nima'q taq chiköp.

Xamb'eynäq kan ri sis, jun q'oq' xb'eruk'ama' pe, nub'olq'otij ruk'in rutza'n ruk'amon pe. Ja k'a re' xok ruk'exel rujolom ri **Jun Ajpub'**. Pan anin xk'ot runaq' ruwäch.

E k'ïy chi **Ajna'oj** chi kaj xepe wi. Ja ri **Ruk'u'x Kaj**, **Jun Raqän** xok'oje', xotz'uye' chi ri' pa **Sotz' Jay**.

Xyalöj rusamajixik ruwäch, xa jeb'ël chïk xel, jeb'ël xwachin pe, chuqa' xch'o'n pe.

Ja ri töq nisaqär yan xkaqär pe ruxe' kaj. –¡Kaxaqïr chïk **Mama'aj**!– xucha'ëx ri **K'üch**. –Ja'e– xcha' ri **Mama'aj**, k'a ri' xxaqïr, k'a ri' xq'equ'mär chïk, kajmul xxaqin ri **Mama'aj**.

"Nixaqin ri **K'üch**" yecha' ri winäq wakamin.

K'a ri' k'a töq xsaqër. Xa pa rusaqch'uch'ujil k'a xutzïr töq xutikirisab'ej ruk'ojlem. –¿La ütz xtel k'a ri **Jun Ajpub'**? –Ja, ütz xcha' k'a. Xub'olqotla' rujolom, kan achi'el qitzij rujolom xel.

Ja ri' k'a töq xetzijon, xkipixabäj ki': –man katchaj, xa tachajij awi', xa rïn pa nuyonil xtinb'än– xcha' ri **Xb'alamkej** chi re.

Ja ri' k'a töq xupixab'aj jun umül: –katb'ewuq'e' chi ruwi' ri jom, pa ruwi' katk'oje' wi chi rupam ri tz'unuj– xucha'ëx

ri umül ruma ri **Ixb'alamkej**. –Tapon na ri kik' awuk'in ja ri' töq xkatelxtan el, rïn weta'am achike xtinb'än– xucha'ëx ri umül töq xpixab'äx chaq'a'.

Ja k'a ri töq xsaqär pe, xa ütz kiwäch chi e ka'i'. Xexule' qa pa kichaj. K'olon chïk k'a rujolom ri **Jun Ajpub'** chi ruwi' ri jom.

–¡Xixqach'äk yan! ¡Rïx xixkanon ri itzaqik! ¡Rïx xijäch iwi'!– xe'ucha'ëx. Ruma k'a ri xesik'in el chi rij ri **Jun Ajpub'**: –¡titz'ajij el rujolom chi kik'!– xe'ucha'ëx. Xa man niq'ax ta chïk pa ruwi' ronojel ri nkib'ijchi re.

Ke k'a re' töq *xutz'ajij ri kik' ri rajawal ri* ***Xib'alb'ay***, *xuk'ül* ri **Xb'alamkej** ri kik' chi re rub'ate', k'a ri' xusumumej el chi ruwi' ri jom k'a pa tz'unuj che' xapon wi.

Töq titzok'otzöt xel pe ri umül chi kiwäch, ri aj xib'alb'ay xkoqotaj, kejumin, kesik'in xeb'e chi rij ri umül, konojel ri aj xib'alb'ay xek'is el.

Ke k'a ri' xkik'amaxtaj el rujolom ri **Jun Ajpub'**, xkitikixtaj kan ri ruq'oq' **Xb'alamkej** chi ruwi' ri jom, k'a ri' xkik'uwaxtaj ri qitzij rujolom ri **Jun Ajpub'**, ke ri xekikot chi e ka'i'.

Ja k'a re', xekikanuj ri kik' ri aj xib'alb'ay, k'a ri' xb'ekila' ri kik' pa tz'unuj che', töq xesikin: –¡kixam pe! Xa xqil ri kïk'– ke ri' xkib'ij chi kiwäch.

Xetoqa ri aj xib'alb'ay –¿Achike k'a ri xqatz'ët?– xecha' k'a. Töq xkitikirib'a' chïk ri etz'anin, junam xe'etz'an chi e ka'i'.

Töq xk'aq el ri kök ruma ri **Ixb'alamkej**, ri kök xb'eqa pe, k'a ri' xpuk'ük' chi rupam ri jom, xq'alajin k'a rusaqil chi kiwäch ri jarupe' e k'oj apon.

–¿Achike xtib'ek'amon? ¿Akuchi k'oj wi ri xtisik'on re'?– xecha' ri aj xib'alb'ay. Xa ke k'a re töq xech'akatäj ri

rajawal **Xib'alb'ay** kuma ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Ri nïm k'axk'ol ri xek'oje' wi, xa man xekäm ta wi ruma ronojel xb'an chi ke.

Ruka'n Rukak'al Tzij

Ri rayib'en kamïk

Ja re' runatab'äl kikamïk ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Ja re' k'a ri runatab'äl kikamïk ri xtiqab'ij chïk apon.

Töq xepixab'äx k'a, xb'an ronojel rayil poqonal chi ke, xa man xekäm ta ruma ri', man xekäm ta *ruma rutijob'ab'äl* poqonal ri **Xib'alb'ay**. Man xech'akatäj ta kuma konojel ri e ti'onel taq chiköp, ri e k'oj pa **Xib'alb'ay**.

K'ate k'a töq xkitäq koyoxik ri e ka'i' nik'wachinel, ja k'a re' e tz'etöy e ilöy. Ja re' kib'i': ri **Xulu'**, ri **Pakam**, e etamanela'. –We xkojk'utüx chi iwe kuma ri rajawal **Xib'alb'ay**, ruma ri qakamïk, xa kina'oj k'a nkinük', ruma ri man xojkäm ta, chuqa' man xojch'akatäj ta, xqasäch, xqajäl kitijob'äl, xa ta chiköp tok quk'in.

–Ja re' k'oj chïk retal chi qak'u'x, ri porob'äl ab'äj ri kamisab'äl qichin, wakamin xb'ekimolo' ki' konojel ri aj xib'alb'ay, k'a ri' xa man qitzij ta chi xkojkäm. Ja k'a re' ina'oj xtiqab'ij kan:

–we xtok'utüx chi iwe ruma, pa ruwi' ri qakamïk töq xkojporöx ¿Achike xtib'ij rïx **Xulu'**, rïx **Pakam**? We xtikib'ij chïk chi iwe. *¿Man ütz ta k'a niqatïx ri kib'aqil pa siwan? We man ütz ta, re' xa xtik'astäj chïk kiwäch*, kixcha'.

–*We ruk'in jub'a' ütz ta niqatzeqeb'a' pa ruwi' che'* xtikib'ij chïk chi iwe: *xa man ütz ta, ruma ke re' xa xtitz'et chïk kiwäch*, kixcha'. Töq xtikib'ij chïk k'a chi iwe pa roxmul: *¿La ütz ta k'a re' niqatïx ri kib'aqil pa taq raqän ya'?* We k'a xkixucha'ëx chïk kuma rije':

–xa ütz kekäm, ke ri k'a ütz tijok' kib'aqil chi ruwäch ab'äj, achi'el tike'ëx k'ajin jäl, chi kijujunal k'a keke'ëx. K'a ri' k'a titix kan pa raqän ya', richin k'a tuk'wa'j ya', tib'e chi kikojöl ch'uti'n taq juyu', nima'q taq juyu' kixcha' k'a töq xtik'utüx chi iwe ri qapixa' ri xqab'ij chi iwe– xecha' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**. Töq xepixab'an, xketamaj ri kikamïk.

Ja k'a re' xkib'än ri nïm porob'ab'äj, ja ri porob'äl kichin xkib'än ri xib'alb'ay, nima'q ruq'a' taq che' xkokisaj.

Ke ri k'a xeb'e'apon ri **Samajela'** tzeqelib'el kichin **Rusamajela'** ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**.

*"¡Kepe k'a! kojb'e ta kuk'in ri k'ajola', keb'eqatzeta' k'a. ¡Yixqaporoj k'a rïx k'ajola'!" Xecha' ri **Ajawa'** rïx k'ajola'–* xe'ucha'ëx. –Ütz k'a ri'– xecha' k'a.

Chi anin xeb'e, xeb'e'apon k'a chi ruchi' ri cha'aj, chi ri' k'a xekitaqchi'ij wi chi etz'anem. –Tiqach'umij wawe' ri qaki'[72] kajtaqmul, töq xkojropin k'a chi qajujunal rïx k'ajola'– xe'ucha'ëx k'a ruma ri **Jun Kame**.

–Ja k'a re' man xkojiq'öl ta chïk. ¿La man qeta'm ta k'a pa ruwi' ri qakamïk rïx **Ajawa'** chi wiq tanaj?– xecha' k'a. Töq xkik'ül kiwäch, xkirïp kiq'a', chi kab'ichal[73], xejupe' töq xeb'e pa porob'äl, chi ri' k'a xekäm wi chi kab'ichal.

Xekikot chïk k'a konojel ri xib'alb'ay e pa'äl yexub'an, e pa'äl yepich'an ruk'in kiq'a'. –¡Wakamin qitzij xeqach'äk! man chiqib'a' ta xkiya' ki'– xecha'.

Ja ri' k'a töq xe'oyöx chïk ri **Xulu'**, ri **Pakam**, ri ape' xkanäj wi kan ri kitzij. Xa kan ke k'a ri', xk'utüx ri akuchi xtib'e wi ri kib'aqil, töq xeq'ijin ri xib'alb'ay. Xjok' k'a ri kib'aqil, xb'etix k'a kan pa raqän ya'. Xa man xb'e ta k'a näj, xa

chi anin xqaqa chi ruxe' ya'. E cha'on chi k'ajola' xe'ok, ke ri chuqa' ri kiwäch xub'än, xkik'üt chïk k'a ki'.

Rox Rukak'al Tzij

K'astajib'äl

Pa ro' q'ij, xkik'üt chïk k'a ki', xetz'etetäj chi ruchi' ya' kuma ri winaqi'. Chi e ka'i', achi'el xa e winäq kär yewachin töq xtz'et kiwäch kuma ri aj xib'alb'ay, xekanöx k'a chi ruchi' taq ya'.

Pa ruka'n q'ij xkik'üt chïk ki' ri e ka'i' meb'a'i'. Tziyitzäq kij, tziyitzäq kiwäch, tziyitzäq k'ul[74] kiq'u'un, manäq b'anon ta rutzil kiwäch töq xetz'etetäj kuma ri aj xib'alb'ay.

Töq pa ja la chïk k'a xkib'än pe jalajöj xajoj: xa xajoj **Pujuy**, xajoj **Küx**, xa **Ib'oy** xkixajorisaj, ri **Ixtz'ul** xkixajorisaj, chuqa' ri **Ch'itïk** xkixajorisaj chïk.

K'ïy mayjab'äl xkib'än chïk, xkiporoj k'a jay, kan ja ri' qitzij chi k'atïk ri niq'alajin, k'a ri' xa chi anin k'a nichojmir chïk pe, janina chi aj xib'alb'ay xkimayjaj.

K'a ri' xkipüs ki', nikäm jun chi ke, nipune' chi kamïk. Nab'ey nkib'än nkikamisaj ki', k'a ri chi anin nik'astäj chïk kiwäch. Jeb'ël xeka'ay ri aj xib'alb'ay, töq xkib'än ronojel, xkib'än chïk jun b'ey rutikirib'äl, richin ch'akb'äl kichin aj *xib'alb'ay kuma rije'*.

K'ate xapon rutzijol ri kixajoj pa kixikin ri **Ajawa'** ri **Jun Kame, Wuqu' Kame**, ke re' xkib'ij töq xkak'axaj: –¿achike k'a ri ka'i' meb'a'i' ri'? ¿La qitzij wi richin meyel nkib'än?

–Qitzij wi, jeb'ël ri kixajoj, ronojel ri nkib'än– xb'echa' k'a töq xapon rutzijol kuk'in ri **Ajawa'**. Jeb'ël xkak'axaj.
K'a ri', xekib'ochi'ij ri **Kisamajela'** ri'. –"*Kepe, ketok'ulun*

richin tikib'ana' ri qanimaq'ij, keqamayjaj, keqakayej ta k'a" yecha' ri ajawa', kixcha' chi ke– xe'ucha'ëx el ri **Samajela'**.

Xeb'e'apon k'a kuk'in ri xajol, xkiq'axaj apon ri kitzij ri **Ajawa'** chi ke: –Man jub'a' niqajo' ruma kan qitzij öj yakol xa'oj, k'a ri' man xa xe ta yojk'ïx yojok apon pan **Ajawaren Jay**, ruma kan itzel yojtzu'un, janina nima'q runaq' qawäch, chi meb'a'il, man xa k'oj nikïl chi re, xa xe ok öj xajola'. ¿Achike xtiqab'ij chi ke ri qachmeb'a'i'? ¿K'oj kami nirayin chuqa' ri qaxajoj richin nik'astäj kiwäch quk'in? ¿We man ja' ta xtiqab'än chi kiwäch ri ajawa'? Ruma k'a ri' man niqajo' ta yojb'e rïx **Samajela'**– xecha' ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**.

Xtz'ilöx na k'a kiwäch, chi ruwi' rayil, chi ruwi' poqonal. Xa nimaril xeb'e, man chi anin ta xkajo' xeb'e, k'ïy na mul xech'ay, xa chi ch'aykil xb'an chi ke kuma ri **Samajela'**, chi kiwäch ri k'amol kichin töq xeb'e k'a kuk'in ri **Ajawa'**.

Töq xeb'e'apon kuk'in ri **Ajawa'** kiwuch'uch'en ki', kiqasan kiwäch, yekamela'an, xkilük ki' chi kiwäch, kan tziyitzäq ri kitziyaq, qitzij chi e meb'a'i' ri kiwachib'äl töq xeb'e'apon.

Töq xk'utüx chi ke ri kijuyub'äl chuqa' ri kamaq'il, xk'utüx chuqa' ri kite' kitata'. –¿Ape' kixpe wi?– xe'ucha'ëx. –Man qeta'am ta rat **Ajaw**, xa man xqetamaj ta kiwäch ri qate', qatata', ruma k'a öj ch'uti'n ok taq xekäm– xecha', xa xe ri' xkib'ij.

–Ütz k'a ri', xtib'än ta k'a jub'a' qak'astanib'äl. ¿Janipe niwajo' richin iwajïl? Niqaya'– xe'ucha'ëx. –Man jub'a' niqajo', qitzij chi niqaxib'ij qi'– xecha' chi ke ri **Ajawa'**.

–Man nixib'ij iwi', man kixk'ïx, kixxajo' k'a, ja re' ta ri nab'ey tixajorisaj taq xtipüs iwi', chuqa' tiporoj k'a ri wachoch, tib'ana' ronojel ri iweta'am. Xa xkojka'ay chi

wij, ruma ja re' nirajo' qak'u'x. Xtaq k'a woyoxik, ruma rïx meb'a'i' niqaya' iwajäl– xe'ucha'ëx k'a.

· | || Töq xkitikirib'a' qa ri kib'ix, ri kixajoj, xe'uk'ulun k'a konojel ri aj xib'alb'ay, xenoj ri mayjanela', konojel k'a xexajo'n xkixajorisaj k'a ri **Küx**, ri **Pujuy**, ri **Ib'oy**.

· | ·|| Chuqa' xub'ij ri **Ajaw** chi ke: –tipusu' ri nutz'i', k'a ri' tik'astäj chïk ruwäch iwuma– xe'ucha'ëx. –Ja'e k'a– xecha'. Töq xkipüs ri tz'i', k'a ri' xkik'asb'a' chïk ruwäch. Qitzij chi jeb'ël xkikot ri tz'i' taq xk'astäj ruwäch, nusiloj rujey töq xk'astäj ruwäch.

· | :|| Xub'ij chïk ri **Ajaw** chi ke: –tiporoj k'a jub'a' ri wachoch– xe'ucha'ëx. Xkiporoj k'a ri rochoch ri **Ajaw**, e nojinäq konojel ri **Ajawa'** pa jay, k'a ri xa man jun xek'at ta, chi anin chïk xechojmïr, man jun xsach chi re ri rochoch ri **Jun Kame**.

· | ⁝|| Xkimayjaj k'a konojel ri **Ajawa'**, ke ri k'a töq ruma xexajon janina xekikot.
Xe'ucha'ëx chïk k'a ruma ri **Ajaw** chi ke: –¡tikamisaj na k'a jun winäq! ¡tipusu', k'a ri man ta nikäm– xe'ucha'ëx k'a.

· | ⁞|| –¡Ütz k'a!– xecha', töq xkichäp k'a jun winäq, k'a ri xkipüs, xkipöq' k'a el ruk'u'x ri jun winäq, xkik'olob'a' k'a apon chi kiwäch ri **Ajawa'**.

Xkimayjaj k'a ri **Jun Kame**, **Wuqu' Kame**, chi anin xk'astäj chïk ruwäch re jun winäq kuma. Nimaläj xkikot ruk'u'x töq xk'astäj chïk ruwäch.

· | ||| Xkimayjaj k'a ri **Ajawa'**. –Tipusu' na chïk k'a iwi', xtiqatz'ët ta, qitzij xturayij ta qak'u'x ri ixajoj– xecha' chïk k'a ri **Ajawa'**. –¡Ütz k'a ri, rat **Ajaw**!– xecha' k'a.

Ke ri' k'a xkipüs ki', ja k'a re' töq xpus ri **Jun Ajpub'** ruma ri **Ixb'alamkej**, chi kijujunal k'a xeper xetzak'ïx kiq'a' kaqän. Xel rujolom, xb'ek'ole' apon k'a ke la', xpoq' el ruk'u'x, xkich'aqij el chi tz'alik[75]. Xeq'ab'är k'a kojonel ri rajawal ri **Xib'alb'ay**

yeka'äy konojel, xa jun chïk k'a ri nxajo', ja ri **Ixb'alamkej**. -¡Kayakatäj!- xcha' chi re. Pa jun anin xk'astäj ruwäch! jeb'ël xekikot ri k'ajola', xa chuqa' ke ri' ri **Ajawa'**. Ronojel ri nkib'än rije', janina nkikot kik'u'x ri **Jun Kame, Wuqu' Kame**, xa achi'el ta rije' kexajon nkina'.

Kan janina xkirayij, xk'atät kik'u'x ri **Ajawa'** chi rij ri kixajoj ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**. Taq xkib'ij k'a apon ri **Jun Kame, Wuqu' Kame**: -tib'ana' chi qe röj, kojipusu' chi qajujunal ta. ¡kojipusu'!- xecha' k'a ri **Jun Kame, Wuqu' Kame** chi ke ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**.

-¡Ütz k'a ri'! ¡Xa xtik'astäj chïk iwäch! ¡Man yixkäm ta! ¡xa röj kikotirisol iwichin! ¡Rïx kite' kitata', iwal ik'ajol!- xecha' chi ke ri **Ajawa'**.

Ri nab'ey k'a ri xtzak'ïx rujolom ja ri **Ajaw Jun Kame** rub'i', rajawal ri **Xib'alb'ay**.
Kaminäq chïk ri **Jun Kame**, töq xchap chïk k'a ri **Wuqu' Kame**, ja k'a rije' man xk'astäj ta chïk kiwäch!

K'ate k'a xe'el ri aj xib'alb'ay chi ruwi' oyowal ruma xkitz'ët ri **Ajawa'** xekäm, e nerenoxnäq, xeper chi e ka'i'. Xa k'ajisab'äl kiwäch xb'an chi ke. Pa jun ramaj xkäm qa ri jun **Ajaw**, man xkik'asoj ta chïk ruwäch.

*Ja k'a re' jun **Ajaw** xsik'in na, xoq' na chi kiwäch ri xajola', xa man xuk'ül ta, xa man xuril ta ri utzil. -¡Tijoyowaj nuwäch!- xcha' töq xuna' ri'.*

Xek'is k'a el, xe'animäj k'a konojel, kal, kik'ajol pa nïm siwan, xa jun xkib'alij wi ki' pa nïm k'orok'ïk siwan, chi ri' k'a e tzub'ül wi, töq xe'uk'ulun k'a, man ajilatäl ta chi sanïk, ja k'a ri' töq xeb'etukulïx pe pa siwan.

Ke k'a ri' töq xeb'eya'öx el, töq xe'ok'ulun el, töq xukiya' ki' konojel, xekamelan k'a, töq xe'ok chïk jun b'ey.
Xa ke k'a ri' töq xech'akatäj ri e rajawal ri **Xib'alb'ay**. Xa ruk'in ma'ijab'äl, ruk'in jalwachib'äl ki' xkib'än wi.

Rukaj Rukak'al Tzij

Ri jotolen b'enam pa raxatzel

K'ate k'a töq xkib'ij ri kib'i' xkinimirsaj ki' chi kiwäch konojel ri aj xib'alb'ay.

-¡Tiwak'axaj k'a ri qab'i'! xa xtiqab'ij k'a chuqa' rub'i' ri qatata' chi iwe. ¡Röj k'a, röj ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej** qab'i', ja k'a re' ri e Qajaw ri rïx xe'ikamisaj: ri **Jun Jun Ajpub'**, ri **Wuqu' Jun Ajpub'** kib'i'. Röj k'a ri öj pakol ri kixjayil poqonal ri qatata'. ¡Xa ke ri' k'a man xtiqaküy ta ronojel ri rayil poqonal xib'än chi qe. ¡Xa ke k'a ri' xkixqachüp iwäch iwonojel, xkixqakamisaj, xa man jun chïk xtikolotäj chi iwe- xe'ucha'ëx k'a.

K'ate k'a xkiräq kichi', xe'oq' konojel ri aj xib'alb'ay. -¡Tijoyowaj qawäch! ¡Rïx **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**! ¡Qitzij wi ri nib'ij, kan xojmakun wi chi kiwäch ri ite' itata' ri nib'ij. La ruk'in jub'a' e muqül chi ri' **Pa Pukb'äl Chaj**- xecha'.

-Ütz k'a ri', ja re' jub'a' ri qatzij xtiqab'ij chi iwe: ¡Tiwak'axaj iwonojel rïx aj xib'alb'ay! ruma manäq chïk nïm iq'ij, iwalaxik xtub'än. Ruk'in chuqa' man nïm ta chïk ikoch'ob'äl. Xa jub'a' chïk ok rejqanil ri ikik'el, man ix rujolom ta chïk tinamït, man iwichin ta chïk ri Jomkik'. Xa xot, xa k'a'm richin jok'b'äl, chuqa' ral k'ïm, ral tolob'

xtiwichinaj. Man iwichin ta chïk konojel, ri saqilal, saqil k'ajol. Xa xe ri q'ora' xkek'oje' chi wäch. Ja k'a re' ri ajmak, ajlab'äl, ajch'a'oj, ajb'is, ajmoq'en, ri achöq na ruma xkixoq' wi. Man chöj k'ate ta xke'ichöp (xke'itz'om) konojel winäq. Töq nib'ij, töq nik'utuj k'a, töq nïm iwijatzul, töq nïm iwejqalem- xe'ucha'ëx k'a konojel ri aj xib'alb'ay.

Xa ke k'a ri' tikirnäq kisachïk, kichupïk, chuqa' kisik'ixik. Xa man nïm ta kiq'ij ojer. Xa e ajtza winäq ojer. Qitzij xa man **Kab'awil** ta kib'i' ojer. Xa e xib'inela' ojer, itzel kewachin. Xa e ajtza, e ajtukur, e taqchi'inel richin mak, richin oyowal.

Chuqa' ka'i' kik'u'x, "e q'eqa'il e saqil, e ajmoxwäch[76], ajlatz'ab'[77]" xe'ucha'ëx. Yexeb'elöj chi kiwäch töq yek'ulutäj.
Xa ke k'a re' rusachïk kinimal, kiq'aq'al, xa man e nïm ta chïk kajawaren xkib'än.
Ja re' ri xkib'än k'a ri **Jun Ajpub', Ixb'alamkej**.

Noq', nisik'in k'a ri kati't chi ruwäch ri aj ri xkitïk kan. Xb'eq'a'an k'a pe, xa chi anin xchaqi'j chïk qa. Ja k'a re' töq xek'at pa choj[78], k'a ri' töq xpe chïk k'a rujotay ri aj,

Ja k'a ri' töq xporon ri kati't, xuporoj ri pon chi ruwäch ri aj, natab'äl chi kichin ri riy. k'a ri' janina xkikot ruk'u'x ri kati't töq pa rukamul xjotayin pe ri aj, töq xkab'awiläx k'a ruma ri kati't, xub'ina'aj k'a Nik'aj Jay, Nik'aj B'ichoq',

K'aslïk Aj pa Ch'atäm Ulew[79] rub'i' xubän. Ja re' wi k'a xub'ina'aj: **Nik'aj Jay**, **Nik'aj B'ichoq'** ja re' rub'i' xya'öx, ruma xa pa runik'ajal rupam kachoch xkitïk wi kan ri aj. Ja re' chïk k'a xub'ina'aj wi **K'aslïk Aj pa Ch'atäm Ulew** ruma chi ruwi' ch'at ulew xkitïk wi ri aj. Ja re' chuqa' töq xub'ina'aj wi: **K'aslïk Aj** ruma xb'ejotayin chïk pe, töq xk'oje'

kan rub'i' ruma ri **Xmukane**. Xkitïk kan ri **Jun Ajpub'**, **Ixb'alamkej**, xa kinatab'äl kichin ruma ri kati't.

Ja k'a re' ri e nab'ey kitata' ri xek'oje' ojer kan, ri xekäm yan: ri **Jun Jun Ajpub'**, ri **Wuqu' Jun Ajpub'**. Rije' xekitz'ët chïk na k'a ruwäch ri kitata' chi la' pa **Xib'alb'ay**, xch'o'n chïk k'a ri kitata' chi ke töq xekich'äk ri aj xib'alb'ay.

Chere' k'a xwëq chïk ri kitata' kuma rije'. Ja re xkiwëq ri **Wuqu' Jun Ajpub'**. Chi la' xb'ekiweqa' wi chi **Puk'b'äl Chaj**. Xa xe chïk ruwäch xuraj kan. Xk'utüx k'a chi re ri rub'i', ronojel ruchi', rutza'n, runaq' ruwäch.

Xril nab'ey rub'i', xa man jub'a' chïk xch'o'n. Ke ri' xa man xub'ij ta chïk rub'i', ri rujunajpub'il ruchi'. Xa ke re' k'a, man xch'o'n ta chïk chi ke.

Xa ke k'a ri' töq xkinimaj wi. Xkanäj kan ruk'u'x ri kitata', xa xkanäj kan chi ri' pa **Puk'b'äl Chaj**. -Chi re'

xkixsik'ïx ta k'a- xecha' ri ruk'ajol chi re töq xkikuqub'a' ruk'u'x. -Ri nab'ey xtiya' chi iwe, nab'ey xkixq'ejelöx chuqa', kuma ri e saqilal e saqil k'ajol. Man xtisach ta k'a ri ib'i', ke ta k'a ri' xtib'anatäj- xecha' chi richin ri kitata' töq xkikuqub'a' kan ruk'u'x. -Xa öj saqirisäy ikamïk, isachïk, irayil, ipoqonal ri xb'an chi iwe.

Xa ke k'a re' ri kipixab'anïk xkib'än kan töq e ch'akatajnäq chïk konojel ri aj xib'alb'ay.

Töq xejote' k'a pa runik'ajal ri saqil, pa jun ch'uti'n ramaj xejote' chi kaj. Jun xok q'ij, ri jun chuqa' xok ik'. Xa ke k'a ri' töq xsaqïr rupam ri kaj, xsaqïr ruwäch ri ulew. Chi kaj k'a xek'oje wi.

Ja k'a re' töq kachib'il ki' xejote' ri omuch' k'ajola' ri xerukamisaj ri **Sipaknay**. Ja k'a re' xe'ok kachib'il ri ruch'umilal kaj.

Ruwo' Rukak'al Tzij

Pan Paxil, Kayala'

Wawe' k'a xtikïr el töq xna'ojïx rub'anïk ri winäq chuqa' ri töq xkanöx ri achike xtok ruti'ojil ri Winäq.
Xecha' k'a ri **Alom, K'ajolom**, e **Tz'aqol, B'itol, Tepew, Q'uq' Kumätz** kib'i':

- xrepelun rusaqirïk, xtz'aq, xutzïr, xq'alajin ri tzuqüy, ilïy, saqïl al, saqïl k'ajol, xq'alajin ri winäq, ruwinaqil ruwäch ulew- xecha'.

Xkimöl ki', xpe, xb'e kina'oj, chi q'equ'mal chi aq'ab'äl töq xkikanuj, xkisöl rij, xena'ojin, xech'ob'on, chere'.

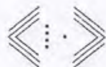
Ke ri' k'a, xel wi apon ri kina'oj, saqil k'uqub'äl k'u'x, xkil, xkiq'anarisaj k'a, ri xok ruti'ojil ri Winäq.

Xa jub'a' chïk richin niwachin ri q'ij, ri ik', ri ch'umil pa kiwi' ri e **Tz'aqol, B'itol**.

Pan Paxil, Kayala' rub'i' akuchi xpe wi ri q'än jäl, ri säq jäl.

Ja k'a re' kib'i' ri chikopi' ri xek'amo pe ri echa' ri wäy: ri xiwan, ri utiw, ri k'ël ri qo'ch. E kaji' chikopi' xokib'ij rutzijol ri q'än jäl, säq jäl chi ke. Chi la' **Pan Paxil** kepe wi, ri xek'utun ri b'ey richin **Pan Paxil**.

Ja k'a ri töq xkïl rij ri wäy. Ja re' k'a xok ruti'ojil ri winäq tz'aq, winäq b'it. Ja k'a re', rukik'el ri winäq xok. Ja re' xok kuma ri **Alom, K'ajolom** ri jäl.

· :| :| Ke re' wi k'a töq xekikot ruma xkïl utziläj juyu', nojinäq chi qäs janina chi q'än jäl, chi säq jäl. Janina chuqa' chi peq, chi kakaw. Man ajilatäl ta tulül, päk, q'enüm, tapa'l, ajache'l, kab', nojinäq ruwachinel taq echa' k'oj chi rupam ri tinamït **Pan Paxil, Kayala'** rub'i'.

· :| :| K'oj wi wachinel chi echa', ronojel chi ch'uti'n chi echa', chi nima'q chi echa', ch'uti'n tiko'n, nima'q tiko'n. Xk'ut kan rub'eyal kuma ri chikopi'. Töq xke'ëx k'a ri q'än jäl ri säq jäl, b'eleje' k'a ruk'iyab'äl xub'än ri **Xmukane**. Jäl xok ruchuq'a', ruti'ojil, ruq'anal. Xwinaqïr ruq'a', xti'ojir ri winäq. Ja re' xkib'än ri **Alom**, **K'ajolom**, ri **Tepew**, **Q'uq' Kumätz** ye'ucha'ëx.

· :| :| K'ate k'a xya'öx pa tzij rutz'aqïk, rub'itïk ri nab'ey qate', qatata', xa q'än jäl, säq jäl kiti'ojil.
Xa jäl ruq'a' kaqän ri winäq, ri e nab'ey qatata'. E kaji' chi winäq tz'aq, Xa jäl okinäq kiti'ojil.

Ruwaq Rukak'al Tzij

B'alam Ki'tze', B'alam Aq'ab', Majukutaj, Ik' B'alam

· :| || Ja re' kib'i' ri e nab'ey taq winäq', xetz'aq xeb'it. Ja re' ri *nab'ey winäq: ri* **B'alam Ki'tze'**, *ruka'n chïk k'a: ri* **B'alam Aq'ab'**, rox chïk k'a: ri **Majukutaj**, rukaj k'a: ri **Ik' B'alam**. Ja k'a re' kib'i' ri e nab'ey qate', qatata'.

· :| ·|| –Xa ix tz'aq, xa ix b'it– xe'ucha'ëx. Manäq kite', manäq kitata', xa ruyon achin xqab'ij. Man ixöq ta xe'alan, chuqa' man xek'ajoläx ta ruma ri **Ajtz'aq Ajb'it**, ri **Alom**, **K'ajolom**.

· :| :|| Xa pusil xa nawalil kitz'aqïk kib'itïk, ruma ri **Tz'aqol**, **B'itol**, ri **Alom**, **K'ajolom**, ri **Tepew**, **Q'uq' Kumätz**. Töq xewinaqwachin k'a, e winäq k'a xe'ok. Xech'o'n, xetzijon, chuqa' xetzu'un, xe'ak'äx, chuqa' xeb'iyin, xkichäp ki', e utziläj chi winäq, e cha'on kiwäch chi achi'a' ri kiwachib'äl.

K'oj kuxla'b'il, xetzu'un chuqa', xa chi anin xapon ri kitzub'äl, xkik'ïs rutz'etïk, xkik'ïs retamaxik ronojel ruwäch ruxe' kaj, xkitz'ët chi anin: xkisolwachij, xkisolmuquj k'a ri rupam kaj rupam ulew.

Ronojel ri e k'oj pa q'equ'm, xa tz'etel wachel ronojel chi kiwäch, man k'atzinel ta chi yeb'iyin. Richin yeb'iyin yena'on richin nkitz'ët nkinik'oj ruxe' kaj, xa chi ri' wi e k'oj wi töq yetzu'un.

Janina ri ketamab'äl xk'oje', xik'o ri kitzub'äl pa taq che', pa taq ab'äj, pa taq choy, pa taq palow, pa taq juyu' pa taq taq'aj. Qitzij wi, chi e loq'oläj taq winäq: ri **B'alam Ki'tze'**, ri **B'alam Aq'ab'**, ri **Majukutaj**, ri **Ik' B'alam**.

Töq xk'utüx chi ke ruma ri **Ajtz'aq**, ri **Ajb'it**: –¿Achike nina' chi re ri ik'ojlem? ¿La man yixtzu'un ta? ¿La man yixak'äx ta? ¿La man ütz ta ri ich'ab'äl ruk'in ri ib'inib'äl? ¡Kixtzu'un na k'a! ¡Titz'eta' ruxe' ri kaj! ¿La man e q'aläj ta ri juyu' taq'aj? ¡Titz'eta' tiwachij na k'a!– xe'ucha'ëx.

Xa ke k'a ri' xkik'ïs rutz'etïk ronojel ruxe' kaj, k'ate k'a xek'awoman chi ke: ri **Tz'aqol**, **B'itol**: –¡qitzij wi chi niqaya' kamul oxmul k'awomanïk chi iwe! ¡ruma xojiwinaqïr, xiya' qachi', xiya' qawäch, xojch'o'n, xojak'äx, xojch'ob'on, yojsilon, ütz niqana', xqetamaj ri näj ri naqaj.

–Ruma k'a xqatz'ët chi nïm chi ch'uti'n rupam ri kaj rupam ri ulew! ¡Nqak'awomaj k'a chi iwe, ruma xojwinaqïr, ri öj tz'aq, ri öj b'it, xojok, rat **Qati't**, rat **Qamama'**– xecha' töq xkik'awomaj ri kitz'aqïk kib'itïk.

Xk'is k'a retamaxik ronojel, xkitz'ët, xkiwachij ri rukajtz'uk, rukajxuk'ut, rupam ri kaj rupam ri ulew.

Xa man ütz ta k'a xkak'axaj ri **Ajtz'aq** ri **Ajb'it**: –man ütz ta ri xkib'ij ri qatz'aq qab'it, ruma xketamaj ronojel chi nïm, chi ch'uti'n– xecha' k'a.

Xa ke k'a ri xkijunamaj chïk ri kina'oj ri **Alom, K'ajolom**: –¿achike ta k'a xtiqab'än chi ke? richin ta xa xe naqaj xtapon wi ri kitzub'äl, *xa xe ta k'a jub'a' ruwach'ulew xtikitz'ët.*

–Xa b'it ri kib'i', xa nab'ey e **Kab'awil** ke'ucha'ëx, xa man ütz ta k'a ri nkib'ij, **Kab'awil** chïk xkib'än, ma ni yepuqan, yek'iyïr töq xtak'axäx, töq xtisaqïr, ma ni ta xtik'iyïr, ke ta k'a ri' xtikib'än.

–Xa k'atzinel tiqayojo' chïk jub'a', xa man ütz ta niqana'. Xa ruk'in jub'a' xtirujunamaj ri' kib'anob'äl quk'in röj, ri näj napon wi ri qetemab'äl, qatzub'äl, pa ruwi' ronojel–

xe'ucha'ëx ruma ri **Ruk'u'x Kaj**, **Jun Raqän**, **Ch'i'p Kaqolajay**, **Räx Kaqolajay**, **Tepew**, **Q'uq' Kumätz**, **Alom**, **K'ajolom**, **Xpiyako'k**, **Xmukane**, **Tz'aqol**, **B'itol**, xe'ucha'ëx. Ja re' töq xkib'än chïk k'a ruk'ojlem ri kitz'aq, kib'it.

Xa xwob'äx k'a runaq' kiwäch, ruma **Ruk'u'x Kaj**, xemoyïr k'a, xa achi'ël k'a ri naya' awuxla' chi ruwäch chi lemow. Xmoyomo' qa runaq' kiwäch, xa naqaj chïk k'a xetzu'un wi, xa xe q'aläj ri ape' e k'oj wi.

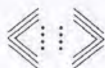
Xa ke k'a re' rusachïk ri ketamab'äl ruk'in ronojel ri kinab'äl ri e kaji' chi winäq, ri e ruxe' e rutikirib'äl.

Ke k'a re' kitz'aqïk kib'itïk ri e nab'ey taq qamama', qatata' ruma **Ruk'u'x Kaj**, **Ruk'u'x Ulew**.

Ruwuq Rukak'al Tzij

Kaj Paluna, Chom Ya', Tzunün Ya', Kaqix Ya'

Töq xk'oje' chïk k'a kan kik'ulel kixjayil, xa **Kab'awil** wi k'a xna'ojin chïk. Ke k'a re' xa pa kiwaram xkik'äm wi ki'.

¡Qitzij chi e jeb'ël chi ixoqi' e k'oj kuk'in ri **B'alam Ki'tze'**, **B'alam Aq'ab'**, **Majukutaj**, **Ik' B'alam**.

Töq xek'astäj xa k'oj chïk k'a kixjayilal, chi anin k'a xekikot pa kik'u'x, ruma ri kik'ulel.

Ja k'a re' kib'i' ri kixjayilal: **Kaj Paluna** rub'i' rixjayil ri **B'alam Ki'tze'**, **Chom Ya'** rub'i' rixjayil ri **B'alam Aq'ab'**, **Tzunün Ya'** rub'i' rixjayil ri **Majukutaj**, **Kaqix Ya'** rub'i' rixjayil ri **Ik' B'alam**. Ja re' k'a kib'i' ri kixjayilal ri xe'ok k'a kan qajawa'.

Rije' e alanel taq winäq, kichin ch'uti'n taq amaq', nima'q taq amaq'. Ja k'a re' ri qaxe'el röj k'iche' winäq. K'ïy k'a ri xe'el ajk'ix, ajchay, man xa e kaji' ta chïk ok xe'el. Xa e kaji' k'a ri qate' röj k'iche' winäq.

Jalajöj kib'i' chi kijujunal töq xepuq chi la' **Pa Releb'äl Q'ij**. K'ïy xkib'ini'aj kan ri winäq: Ri tepew oloman, k'ojaj, kenech, ajaw xe'ucha'ëx ri winaqi'. Chi la' **Pa Releb'äl Q'ij** ri akuchi xewinaqïr wi.

Xa reta'am k'a rutikirib'äl chïk ri tamu' ruk'in ri iloka'. Xa jun xepe wi chi la' **Pa Releb'äl Q'ij**.

Ri **B'alam Ki'tze'**, rumama' rutata' ri b'eleje' **Nimaq Taq Jay** chi kaweki'. **B'alam Aq'ab'** kimama', kitata' ri b'eleje' **Nimaq Taq Jay** chi nija'ib'a'. **Majukutaj**, rumama' rutata' ri kaji' **Nïm Jay** chi ajaw k'iche'.

Oxi' tzob'aj chinamït xek'oje', man sachel ta rub'i' rumama' rutata'. Ja re' xewinaqirisan, xekiran chi la' **Pa Releb'äl Q'ij**.

Xepe wi chuqa' ri tamu', ri iloka', ri oxlajuj ruq'a' amaq', oxlajuj tekpan:, rab'inali', ri kaqchikela', ri aj tz'ikïn ya', ri tz'akajib', lamakib', aj kumätz, aj tujalja' ri aj ruchab'aja',

ri aj ch'umilaja', ri aj kib'aja', ri aj b'aten ya', ri aj ak'ul winäq, ri aj b'alam ya', ri kanchajeleb', ri aj b'alam kolob'.

Ja k'a re' ri runimil amaq', ri ruq'a' taq amaq', niqab'ij chi re. Xa runimaqil ri xqachöl. K'ïy chïk elenäq chi rij ri jutaq tzob'aj chi tinamït, xa man xqatz'ib'aj ta kib'i', xa k'a chi la' xepuq wi **Pa Releb'äl Q'ij**.

K'ïy winäq xe'ok pa q'equ'mal, xa ke ri' töq xek'iyïr chi ri'. K'a man jani taläx q'ij, säq, töq xek'iyïr. Xa jun xek'oje' wi konojel, e k'ïy chi kik'ojlem. Xeb'eyaj chi la' **Pa Releb'äl Q'ij**.

Ja k'a re', man jun xetzuqun ta, k'oj ta xe'elin, xa xe wi chi kaj xkiyïk kiwäch, xa man keta'am ta achike xb'ekib'ana' ri janina näj.

Töq xek'oje' pe k'ïy chi q'eq taq winäq, säq taq winäq, k'ïy kiwachib'äl winäq, k'ïy kich'ab'äl winäq, k'ïy sik'ib'äl.

K'oj ri wiq tanaj, pa ruxe' kaj, k'oj k'a rujuyub'äl winäq, xa man tz'etel ta wi kiwäch. Xa man jun kachoch, xa chöj pa ch'uti'n taq juyu' nïm juyu' yeb'eyaj wi "achi'ël e ch'u'j, e mox" xecha' k'a töq xkiyojob'ej chïk ri rujuyub'äl ri winäq

xkib'ij k'a, chi la' xkitz'ët wi ri releb'äl q'ij. Xa jun k'a ri kich'ab'äl chi konojel. Man jani nkich'ab'ej ri che' ri ab'äj, "k'a k'oj chi kik'u'x ri rutzij ri **Tz'aqol**, **B'itol**, **Ruk'u'x Kaj**, **Ruk'u'x Ulew**"

xecha'. Xetzijon xkina'ojij rij, royob'exik ruqajen, ri saqirïk. richin nkik'utuj richin ta xtikiloq'oq'ej ri tzij, nkich'utinirisaj ki' chi ruk'utuxik chi kaj ri kimi'al kik'ajol:

–¡aq'aroq! ¡rat **Tz'aqol**! ¡rat **B'itol**! ¡Kojatzu', kojawak'axaj! ¡Man kojaya' kan, man kojamalij kan! ¡Rat **Kab'awil** chi

kaj, chuqa' pan ulew! ¡**Ruk'u'x Kaj**, **Ruk'u'x Ulew**! ¡Xa xtaya' ta retal qatzijol, xtib'e q'ij, xtib'e säq! ¡Töq xtawawëx, töq xtitïk töq xtisaqïr! ¡Xa räx ta qab'ey, räx ta qachojmin b'ey xkojiya' wi! ¡Li'an säq, li'an ta ri qamaq'! ¡Utziläj säq, utziläj amaq' ta! ¡Utziläj k'aslem, winaqiren xkojaya' wi! ¡Rat **Jun Raqän**, **Ch'i'p Kaqolajay**, **Räx Kaqolajay**! ¡***Ch'i'p Nanawak***, ***Räx Nanawak***! ¡***Wak'***, ***Jun Ajpub'***! ¡**Tepew**, **Q'uq' Kumätz**! ¡**Alom**, **K'ajolom**! ¡**Xpiyako'k**, **Xmukane**! ¡**Rati't Q'ij**, **Rati't Säq**! ¡Xa xtatïk xtawawexaj xa xtiq'alajin pe, xa xtisaqirisan k'a pe'!–

xecha'. Ja re' töq xeq'ejelo'n, xenatan kitz'elwachin k'a rij saqirïk, chi ri' k'a kik'aqon wi ri kiwäch pa releb'äl q'ij, kichajin ri **Ik' Q'ij**[80], ri nïm ch'umil, xa ralaxik q'ij, rusaqirsab'äl rupam ri kaj rupam ulew, kib'inib'äl, kib'ey ri winäq tz'aq, winäq b'it.

Ruwaqxaq Rukak'al Tzij

B'enan, tzolijnen *Pa Tulan Siwan, Wuqu' Pëk, Wuqu' Siwan*

Xkib'ij k'a ri **B'alam Ki'tze'**, **B'alam Aq'ab'**, **Majukutaj**, **Ik' B'alam**: –tiqoyob'ej na ri rusaqirik– xecha' ri nima'q taq etamanela' e ajna'oj, e ajq'ija' e ajk'ix, ke ri xb'ix chi ke.

K'a man jani ta k'oj che', ab'äj kichajin ri e nab'ey qate', qatata'. Xa kosnäq chïk kik'u'x chi ri' chi royob'exik ri q'ij. E k'ïy chïk ri amaq', ri aj yaki winäq, ri ajk'ix, ajchay.

–Jo' tib'eqakanuj tib'eqatz'eta', we k'oj nichajin ri retal ri qatinamit, we xtiqïl, xa xkojtzijon ta chi ruwäch, xa ke re' niqab'än, man k'oj ta chajil qichin– xecha' ri **B'alam Ki'tze'**, **B'alam Aq'ab'**, **Majukutaj**, **Ik' B'alam**.

Töq xkak'axaj k'a rutzijol chi k'oj jun tinamït, xeb'e chi ri'.

Ja k'a re' rub'i' ri Juyu' xeb'e wi ri **B'alam Ki'tze'**, **B'alam Aq'ab'**, **Majukutaj**, **Ik' B'alam** ruk'in ri tamu', iloka': **Pa Tulan Siwan, Wuqu' Pëk, Wuqu' Siwan** rub'i' ri tinamït xeb'e'apon

wi, ape' xkib'ek'ama' wi ri **Kab'awil**.

Ri xeb'e'apon k'a chi la' **Pa Tulan Siwan** konojel man ajilatäl ta chi winaqi' xeb'e'apon, yejinïn yecholöl ri winäq e b'enäq

ri relïk pe ri **Kikab'awil**. Xnab'eyij pe ri **B'alam Ki'tze'**, **B'alam Aq'ab'**, **Majukutaj**, **Ik' B'alam** yekikot: –¡kan ja re' wi k'a ri qakanon pe! ¡wakamin xqïl k'a!– xecha'.

Ri nab'ey xel pe **Tojil** rub'i' ri **Kab'awil**, telen ruma ri **B'alam Ki'tze'**. Xel chïk pe ri **Awilix** rub'i' **Kab'awil**, ja k'a re' xuk'wa'j ri **B'alam Aq'ab'**. **Q'aq' Witz**[81] chïk k'a rub'i' ri **Kab'awil** ri xuk'äm pe **Majukutaj**. **Nik'aj Taq'aj** rub'i' ri **Kab'awil** ri xuk'äm pe ri **Ik' B'alam**.

Ja k'a re' ri e rachib'il ri k'iche' winäq, ri xuk'waj ri tamu', chuqa' **Kitojil** *ri aj tamu' k'oj rub'i' ri xk'amon pe: kimama'* kitata' ri aj tamu' **Ajawa'** ja k'a re' ri qeta'am k'a wakamin.

Ri rox chi k'a, ja ri iloka', xa **Tojil** rub'i' ri **Kikab'awil**, ri xuk'äm pe ri kimama' kitata', ri **Ajawa'** ja ri qetaman kiwäch wakamin.

Xa k'e re' k'a kib'ina'an ri oxi' k'iche' tinamït, xa man xkisq'opij ta ki' ruma xa junam rub'i' ri **Kab'awil**. **Tojil** k'iche', **Tojil** chi tamu', **Tojil** chi iloka', xa jun rub'i' ri **Kikab'awil**, man k'a xujäch ta ri' ri roxichal k'iche' tinamït.

E oxi' ri qitzij nima'q kik'ojlem ri **Tojil**, **Awilix**, **Q'aq' Witz**.

Töq xe'ok chïk konojel ri amaq' ri rab'inali', kaqchikela', aj tz'ikïn ya' ruk'in ri kib'ini'an yaki winäq wakamin.

Chi ri' k'a xjalatäj wi ri kich'ab'äl ri amaq', jalajöj kich'ab'äl xub'än, xa man q'aläj ta chïk xa man xkak'axaj ki' chi

kiwäch, töq xetzolin pe **Pa Tulan Siwan**. Chi ri' k'a xkipaxij wi ki'. E k'oj xeb'e kan ke la' **Pa Releb'äl Q'ij**, e k'ïy k'a xepe wawe'.

Konojel k'a tz'um ri kiq'ub'äl, man jun utziläj taq k'ul kokisan, xa rutz'umal chiköp kiweqb'äl, kitziyaqb'äl. Xa e meb'a'i' xa man jun achike kichajin (ruma man e chöj ta chi winäq). Xa e nawal chi winäq chi kik'ojlem.

Ja ri' töq xetzolin pe chi la' "**Pa Tulan Siwan, Wuqu' Pëk, Wuqu' Siwan**" ke re' nub'ij chi rupam ri ojer taq tzij. Janina chi b'inen xkib'än töq xeb'e'apon **Pa Tulan Siwan**.

Rub'elej Rukak'al Tzij

Ri loq'oläj q'aq', ri ajawaren k'ojlemal

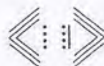
Man jani ta k'a k'oj ri q'aq', xa xe e k'oj ri **Tojil**. Ja rije' k'a **Rukab'awil** (ruk'u'x) ri amaq'. Nab'ey xuwinaqirisaj ri kiq'aq', xa xe k'a man xq'alajin ta ralaxik rutz'ukïk, xa nib'iro chïk ri kiq'aq' töq xkitz'ët ri **B'alam Ki'tze', B'alam Aq'ab'**:

-¡aq'aroq! ¡Manäq chïk qaq'aq'! ¡Wakamin k'a ri xkojkäm ruma tew!- xecha' k'a ri'. Ja ri' töq xch'o'n k'a ri **Tojil**: -man kixb'ison, xa iwichin ri iq'aq' xisäch nib'ij- xcha' k'a ri **Tojil** chi ke.

-¡Kan qitzij, rat **Kab'awil**! ¡Rat qatzuquj! ¡Chuqa' yatiqilij! ¡Rat **Qakab'awil**!- xecha' k'a chi re, töq xkik'awomaj

xub'ij ri **Tojil**. -Ütz k'a ri'. ¡Qitzij in **Ikab'awil**! ¡Ke ta k'a ri'! ¡In **Iwajawal**¡ ¡ke ta k'a ri'!- xe'ucha'ëx ri **Ajk'ix**, ri **Ajchay** ruma ri **Tojil**. Ja k'a re' ri kiq'aq'al ri amaq', yekikot k'a ruma ri kiq'aq'.

K'ate chuqa' töq xtikïr jun nimaläj jäb', ja k'a re' nichupun na ri ruq'aq' ri amaq', janina k'a chi säq b'öch xqa pa ruwi'

ronojel ri amaq', ja ri' k'a töq xchup ri kiq'aq' ruma ri säq b'öch. Man jun chïk kiq'aq' xk'oje' kan.

· || ·| Töq xkik'utuj chïk k'a kiq'aq' ri **B'alam Ki'tze'** < **B'alam Aq'ab'**: -¡rat **Tojil**! qitzij yojkäm ruma tew!- xecha' chi re ri **Tojil**. -Ütz, man kixb'ison- xcha' ri **Tojil** chi ke. K'ate töq xurelesaj q'aq' xusurij pe chi rupam ruxajab'.

· || :| K'a ri k'a xekikot ri **B'alam Ki'tze'**, **B'alam Aq'ab'**, **Majukutaj**, **Ik' B'alam**, k'ate k'a xemeq'e'.

Ja k'a re' chupunäq chïk kiq'aq' ri amaq', yekäm ruma tew. K'ate chuqa' xepe e k'utüy kiq'aq' kuk'in ri **B'alam Ki'tze'**, **B'alam Aq'ab'**, **Majukutaj**, **Ik' B'alam**.

· || :·| Xa man nkikoch' ta chïk ruma ri tew, säq b'öch, xa keloxlöt chïk, xa kesikisöt chïk chuqa', xa man jub'a' e k'äs wi chïk, kekayköt chïk kiq'a' kaqän, man jun chïk achike yetikïr nkichäp töq xe'oqa:

· || ::| -man yojk'ïx ta chi wäch chi niqak'utuj, tisipaj ok jub'a' iq'aq' chi qe- xecha' töq xeb'e'apon. Man k'a jub'a' xek'ul, ja k'a ri' töq xmalin xpoyisäx kik'u'x ri amaq'.

· || || Rujalon chïk ri kich'ab'äl ri **B'alam Ki'tze'**, **B'alam Aq'ab'**, **Majukutaj**, **Ik' B'alam**. -¡Aq'aroq! ¿Akuchi xkanäj wi kän ri qach'ab'äl? ¿Achike xqab'än? ¡Xa xojsach! ¿Jarupe' k'a xojk'axtok'äx, xojq'ol? Xa jun k'a ri qach'ab'äl töq xojpe chi la' **Pa Tulan Siwan**. Xa jun chuqa' qatz'ukib'äl, xa jun qawinaqirib'äl. Man ütz ta wi xqab'än- xecha' k'a kojonel ri amaq', chi ruxe' che', chi ruxe' k'am.

· || ·|| Töq xuk'üt k'a ri' jun winäq chi kiwäch ri **B'alam Ki'tze'**, **B'alam Aq'ab'**, **Majukutaj**, **Ik' B'alam**. Xub'ij k'a ri winäq ri':